

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КАРУК ІННА ВАСИЛІВНА

УДК 373.2.013.75(477)«195/200»(043.5)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ ЯК ВИД ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ
У ДОШКІЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ УКРАЇНИ
(СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)**

Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка
Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____І.В. Карук
(підпис, ініціали та прізвище автора)

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського **Крутій Катерина Леонідівна**

Вінниця – 2023

АНОТАЦІЯ

Карук І. В. Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD) за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, МОН України. Вінниця, 2023.

У дисертації обґрунтовано актуальність впровадження експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття). Визначено понятійний апарат дослідження: об'єкт, предмет, мету, хронологічні межі, завдання, методи, джерельну базу, наукову новизну, практичне значення.

У дисертації представлено методологічні підходи – філософський, загальнонауковий (історіографічний, системний, цілісний та соціологічний підходи), конкретнонауковий (спеціальний) (ретроспективний системно-структурний аналіз і синтез, логіко-історичний та історико-генетичний, біографічний та поетапно-проблемний, прогнозування, періодизації), технологічний (загальнонаукові та емпіричні методи). Дослідження ґрунтується на філософських принципах науковості, історизму, єдності теорії та практики, єдності історичного та логічного, об'єктивного вивчення явищ. Запропоновано загальнонаукові (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), емпіричні (порівняльно-аналітичний, пошуково-бібліографічний), історико-хронологічний, історико-ретроспективний, історико-порівняльний методи дослідження.

Генезу експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття) у контексті педагогічного дискурсу забезпечило ґрунтовне вивчення історико-педагогічних джерел: нормативно-правові документи, архівні джерела,

монографії та посібники, присвячені проблемі дослідження; дисертаційні роботи; матеріали педагогічної і психологічної наукової періодики тощо.

Здійснено дефінітивний аналіз ключових понять дослідження: «діяльність», «дитяче експериментування», «дослід», «дослідницька діяльність», «дослідницько-експериментальна діяльність», «експеримент», «пошуково-дослідницька діяльність», «спостереження». Вивчення праць вітчизняних науковців дало можливість розглянути дитяче експериментування як спеціально організовану педагогом або дітьми діяльність, у якій здобувачі дошкільної освіти шляхом самостійного відкриття, розв'язання проблемних завдань, практичних перетворювальних дій різними методами дослідження оволодівають однією із ключових компетентностей, а саме дослідницькою, яка має продовження свого розвитку в початковій школі та впродовж життя. Проведено аналіз основних нормативних документів (закони, постанови, накази, інструкції Міністерства освіти УРСР й Міністерства освіти і науки України, що базуються на Конституції України (1996), Законах України «Про освіту» (1991, 2017), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015), Концепції національного виховання (2009), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013), Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020), що визначали й коригували розвиток експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття).

На основі об'єктивних критеріїв (зміст нормативно-правових документів, які регламентували роботу закладів дошкільної освіти в досліджуваному періоді; кількість і якість науково-методичних праць, які відображали рівень наукового осмислення дослідницько-експериментальної діяльності дошкільників як особливого типу особистісної активності в кожному історичному періоді; трансформація змісту і форм дитячого експериментування, зумовлена появою авторських підходів і технологій реалізації завдань дошкільної освіти) нами обґрунтовано періоди

становлення й розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середини ХХ – початок ХХІ століття): 1947-1990 рр. – повоєнна відбудова дошкільного виховання, уведення до наукового обігу дефініції поняття «дитяче експериментування» – прийняття законів та постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки; прийняття програмно-методичних документів для нового типу дошкільного закладу, початок становлення дитячого експериментування. 1991-2000 рр. – перебудова, розвиток дошкільного виховання та виокремлення експериментальної діяльності дітей дошкільного віку, програмотворення – реформування дошкільної ланки в межах всієї освітньої системи на початку незалежності України; створення та запровадження комплексних, парціальних програм; прийняття Базового компоненту дошкільної освіти (1999). 2001-2021 рр. – демократизація дошкільної освіти та стрімке впровадження експериментування в освітню діяльність дітей – прийняття закону України «Про дошкільну освіту» (2001) та розроблення програм, де експериментування, так само як ігрова діяльність, є провідним видом діяльності дошкільників, оновлення БКДО (2012, 2021).

Провідними тенденціями першого періоду (1947-1990 рр.) становлення й розвитку дитячого експериментування в дошкільній педагогіці України визначено: появу перших організаційно-методичних настанов щодо проведення з дітьми дослідів, спостережень, простих експериментів з об'єктами довкілля; жорстка регламентація дій дитини та дій вихователя в дослідженнях об'єктів і явищ довкілля, продиктована необхідністю виконання вимог нормативних документів; започаткування наукового осмислення феномену дитячого експериментування в психолого-педагогічних дослідженнях; перші спроби створення методики організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти; побутування навчально-дисциплінарної моделі в організації дослідницької діяльності дошкільників.

Визначальними характеристиками другого періоду (1991-2000 рр.) розвитку дитячого експериментування в дошкільній освіті України окреслено: революційні зміни в системі національної освіти, зумовлені утворенням незалежної української держави, реформування дошкільної ланки освіти в річищі загальних інституційних змін; створення значної кількості комплексних, парціальних програм; оновлення всієї нормативно-правової бази дошкільної освіти; прийняття Базового компоненту дошкільної освіти (1999) – де в різній мірі знаходить своє відображення дослідницько-експериментальна діяльність дошкільників; трансформація ролі педагога в організації дитячого експериментування – від керівника розумовою діяльністю – до наставника дошкільників у їхніх пошуках нового знання про довкілля; поява авторських підходів, методик і моделей організації дитячого експериментування, що сприяло збагаченню методики проведення занять, структурують етапи виконання різного роду експериментів і дослідів, дозволяють інтегрувати в експериментуванні інші види діяльності – образотворчої, мовленнєвої, конструкторської.

Провідними особливостями третього періоду (2001-2021 рр.) організації експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України виокремлено: започаткування реформ у галузі дошкільної освіти, що сприяло першим демократичним перетворенням, було закріплене у відповідних освітніх нормативних документах; відмова від авторитаризму в дошкільній освіті, орієнтація на гуманістичну парадигму, що регламентує цілісний загальний розвиток дитини, її самостійність у пізнанні світу; компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи стають орієнтирами в розвитку дитячого експериментування, яке концептуалізується і утворює окремий термінологічний пласт в педагогічному науковому словнику; різноманітність такого типу діяльності відповідно до класифікацій дитячого експериментування, оскільки саме експериментування становить основу інших видів діяльності – комунікативної, ігрової, образотворчої, конструктивної, трудової; впровадження концепції сталого розвитку, що

передбачало об'єднання трьох основних складників: економічного, соціального та екологічного і позначилось на змісті дошкільної освіти розширенням репертуару виховного впливу експериментування на інтелект, емоції, моральну свідомість і соціальну адаптивність дитини; забезпечення умов для дитячого експериментування за всіма освітніми напрямками Базового компоненту дошкільної освіти (2021), щодо реалізації її фізичних, психологічних, соціальних можливостей; зорієнтованість наукових досліджень на процес формування дослідницької компетентності дитини, окреслення способів засвоєння дошкільником практичного досвіду та визнання дитини суб'єктом власної активності і життєтворчості.

Здійснено огляд творчого досвіду вихователів щодо впровадження експериментування як виду діяльності дітей у закладах дошкільної освіти України в умовах сьогодення. Розроблено методичні рекомендації для вихователів закладів дошкільної освіти щодо організації дитячого експериментування.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів полягає в тому, що вперше: здійснено аналіз проблеми розвитку та становлення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття; виявлено чинники, що впливали на розвиток змісту і форм реалізації дитячого експериментування: зовнішні (суспільно-політичні, ідеологічні, соціально-культурні) та внутрішні (науково-педагогічні парадигми, авторські концепції дослідницько-експериментальної діяльності дошкільників); виокремлено періоди становлення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття в історичній послідовності: I період (1947-1990 рр.) – відбудова дошкільного виховання, поява дефініції поняття «дитяче експериментування»; II період (1991-2000 рр.) – перебудова, розвиток дошкільного виховання та експериментальної діяльності дітей дошкільного віку, програмотворення; III період (2001-2021 рр.). – демократизація дошкільної освіти та стрімке

впровадження експериментування в освітню діяльність дітей; *узагальнено* досвід організації експериментальної діяльності дітей раннього та дошкільного віку в досліджуваний період; *уточнено* зміст ключових понять: «діяльність», «дитяче експериментування», «дослід», «дослідницька діяльність», «дослідницько-експериментальна діяльність», «експеримент», «експериментальна діяльність», «спостереження»; *додовнено* історико-педагогічні відомості про специфіку організації експериментальної діяльності дітей у вітчизняній педагогічній науці; *подальшого розвитку набуло* обґрунтування доцільності впровадження експериментування як типу діяльності дітей під час вивчення усіх освітніх напрямів у закладах дошкільної освіти.

До актуальної науково-дослідної площини введено маловідомі архівні джерела, пов'язані з дослідженням проблем становлення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в узагальненні матеріалів і висновків, які сприяють збагаченню історико-педагогічних знань, розширенню джерельної бази з окресленої проблеми, поглибленню змісту курсу «Історія педагогіки», «Основи природознавства з методикою викладання», «Соціоігровий практикум», «Методика формування компетентностей за освітнім напрямом «Гра дитини». Основні положення та висновки проведеного дослідження висвітлено в практикумі «Дитяче експериментування в закладах освіти» для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта. Початкова освіта» (2021) і впроваджено в освітній процес підготовки майбутніх вихователів під час вивчення вибіркової початкової дисципліни «Дитяче експериментування в закладах освіти» у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського. Проведено 3 майстер-класи для педагогів, які висвітлюють тематику дослідження: «Я досліджую світ» під час Всеукраїнського практичного семінару «Результати

запровадження STREAM-освіти дошкільників та пріоритети STEM-освіти молодших школярів (Вінниця, 2019); «Вітражні дива. Гутництво» (Вінниця, 2020); «Незвичайне у звичайному» (Вінниця, 2022). Дисертаційне дослідження здійснювалося в контексті Jean Monnet Module «Ecological education of preschool and primary school children: a European approach» (GAP 101085524 – EcoEdEU), метою якого є підготовка майбутніх педагогів до опанування теоретико-методичних основ організації процесу екологічного виховання дошкільників та молодших школярів на основі європейського досвіду. Основні результати можуть бути використані в сучасних умовах реформування дошкільної освіти, під час розробки підручників і посібників з педагогіки дошкільної освіти, методичних рекомендацій для студентів закладів вищої освіти та для вихователів закладів дошкільної освіти.

Ключові слова: вихователь, гра-експериментування, дитяче експериментування, діти дошкільного віку, дослід, дослідницько-експериментальна діяльність, дослідницька компетентність, дошкільна освіта, експеримент, заклади дошкільної освіти, історія розвитку освітньої системи середини XX – початку XXI століття, методологія дослідження, наступність дошкільної освіти та початкової школи, педагогічна думка, підготовка майбутніх вихователів.

ANNOTATION

Karuk I.V. Experimentation as a type of children's activity in preschool pedagogy of Ukraine (middle of the XXth - beginning of the XXIst century). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 011 Educational, pedagogical sciences. – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Vinnytsia, 2023.

The dissertation substantiates the relevance of the introduction of experimentation as a type of children's activity in preschool pedagogy of Ukraine

(middle of the XXth - beginning of the XXIst century). The conceptual apparatus of the research has been defined: object, subject, objective, chronological boundaries, tasks, methods, source base, scientific novelty, practical significance.

The dissertation presents methodological approaches – philosophical, general scientific (historiographical, systemic, holistic and sociological approaches), specific scientific (special) (retrospective system-structural analysis and synthesis, logical-historical and historical-genetic, biographical and step-by-step problematic, forecasting, periodization), technological (general scientific and empirical methods). The research is based on the philosophical principles of scientism, historicism, unity of theory and practice, unity of historical and logical, objective study of phenomena. General scientific (analysis, synthesis, comparison, generalization), empirical (comparative-analytical, search-bibliographic), historical-chronological, historical-retrospective, historical-comparative research methods have been proposed.

The genesis of the development of experimentation as a type of children's activity in preschool pedagogy of Ukraine (middle of the XXth - beginning of the XXIst century) in the context of pedagogical discourse provided a thorough study of historical and pedagogical sources: regulatory and legal documents, archival sources, monographs, and manuals dealing with the research problem; dissertation works; materials of pedagogical and psychological scientific periodicals, etc.

A definitive analysis of the key concepts of the research has been carried out: «experiment», «study», «activity», «research activity», «scientific-research activity», «research-experimental activity», «children's experimentation», «observation». Studying the works of domestic scientists made it possible to consider children's experimentation as an activity specially organized by a teacher or children, in which students of preschool education, through independent discovery, problem solving, practical transformative actions using various research methods, master one of the key competencies, namely research, which has continuation in primary school and throughout life. The analysis of the main regulatory documents has been done (laws, resolutions, orders, instructions of the

Ministry of Education of the Ukrainian SSR and the Ministry of Education and Science of Ukraine, based on the Constitution of Ukraine (1996), Laws of Ukraine «On Education» (1991), «On Preschool Education» (2001), «On Higher Education» (2014), «On Scientific and Scientific-Technical Activity» (2015), State national program «Education» («Ukraine of the XXIst Century») (1993), Concept of national education (2009), National development strategy of education in Ukraine for the period until 2021 (2013), which determined and corrected the development of experimentation as a type of children's activity in preschool pedagogy of Ukraine (middle of the XXth - beginning of the XXIst century).

On the basis of objective criteria (the content of regulatory and legal documents that regulated the work of preschool education institutions in the researched period; the number and quality of scientific and methodological works that reflected the level of scientific understanding of research-experimental preschoolers as a special type of personal activity in each historical period; (parameters) of the transformation of the content and forms of children's experimentation caused by the emergence of author's approaches and technologies for the implementation of preschool education tasks) we substantiated the periods of formation and development of experimentation as a type of activity of children in preschool pedagogy of Ukraine (middle of the XXth - beginning of the XXIst century): 1947-1990 – post-war reconstruction of preschool education, introduction of the definition of «child experimentation» into scientific circulation – adoption of laws and regulations of the Soviet Government of the Union of Soviet Socialist Republics and the Ukrainian Soviet Socialist Republic; adoption of program and methodological documents for a new type of preschool institution, which was the beginning of the formation of children's experimentation. 1991-2000 – restructuring, development of preschool education and separation of experimental activities of preschool children, program creation – reforming the preschool link within the entire educational system at the beginning of Ukraine's independence; creation and implementation of complex, partial programs; adoption of the Basic Component of Preschool Education (1999). 2001-2021 – the democratization of

preschool education and the rapid introduction of experimentation into the educational activities of children – the adoption of the Law of Ukraine «On Preschool Education» (2001) and the development of programs where experimentation, like play activities, is the leading type of activity of preschoolers.

The leading trends of the first period (1947-1990) of the formation and development of children's experimentation in preschool pedagogy of Ukraine are defined as: the appearance of the first organizational and methodical guidelines for conducting experiments, observations, and simple experiments with environmental objects; strict regulation of the actions of a child and the actions of an educator in the study of objects and environmental phenomena, dictated by the need to fulfill the requirements of regulatory documents; initiation of the scientific understanding of the phenomenon of children's experimentation in psychological and pedagogical researches; the first attempts to create a methodology for organizing children's experimentation in a preschool education institution; the development of the educational and disciplinary model in the organization of research activities of preschoolers.

The defining characteristics of the second period (1991-2000) of the development of children's experimentation in preschool education of Ukraine are outlined: revolutionary changes in the system of national education caused by the formation of the independent Ukrainian state, reforming of preschool education in the course of general institutional changes; creation of a significant number of complex, partial programs; updating the entire regulatory framework of preschool education; adoption of the Basic Component of Preschool Education (1999) – where the research and experimental activity of preschoolers is reflected to varying degrees; transformation of the pedagogue's role in the organization of children's experimentation – from a leader of mental activity – to a mentor of preschoolers in their search for new knowledge about the environment; the appearance of abstract approaches, methods and models of organization of children's experimentation, which lead to the enrichment of the methodology of conducting classes, structure

the stages of performing various kinds of experiments and probes, allow to integrate other types of activity in experimentation – visual, speech, design.

The leading features of the third period (2001-2021) of the organization of experimentation as a type of children's activity in preschool pedagogy of Ukraine are highlighted: the initiation of reforms in the field of preschool education, which contributed to the first democratic transformations, was enshrined in the relevant educational normative documents; rejection of authoritarianism in preschool education, orientation to the humanistic paradigm, which regulates the integral general development of children, their independence in learning about the world; competency-based and person-oriented approaches become guidelines in the development of children's experimentation, which is conceptualized and forms a separate terminological layer in the pedagogical scientific dictionary; the variety of this type of activity according to the classifications of children's experimentation, since experimentation itself forms the basis of other types of activity – communicative, playful, visual, constructive, labor; implementation of the concept of sustainable development, which involved the unification of three main components: economic, social and ecological and affected the content of preschool education by expanding the repertoire of the educational influence of experimentation on the intellect, emotions, moral consciousness and social adaptability of the child; provision of conditions for children's experimentation in all educational areas of the Basic Component of Preschool Education, in which their physical, psychological and social potential are realized; the focus of scientific research on the formation of the child's competence, determination of the ways of the child's assimilation of practical experience and the recognition of the child as a subject of his or her own activity and creativity.

The review of the creative experience of educators regarding the introduction of experimentation as a type of children's activity in preschool education institutions of Ukraine in today's conditions has been carried out. Methodological recommendations have been developed for educators of preschool education institutions regarding the organization of children's experimentation.

Scientific novelty and theoretical significance of the results is that for the first time: the analysis of the problem of development and formation of experimentation as a type of children's activity in preschool pedagogy of Ukraine in the middle of the XXth - beginning of the XXIst century *has been carried out*; factors that influenced the development of the content and forms of implementation of children's experimentation *have been identified*: external (socio-political, ideological, socio-cultural) and internal (scientific-pedagogical paradigms, author's concepts of research-experimental activities of preschoolers); the stages of the development of experimentation as a type of children's activity in preschool pedagogy of Ukraine in the middle of the XXth - beginning of the XXIst century *have been singled out* in historical sequence: I period (1947-1990) – the reconstruction of preschool education, the appearance of the definition of «children's experimentation»; II period (1991-2000) – restructuring, development of preschool education and experimental activities of preschool children, program development; III period (2001-2021) – democratization of preschool education and rapid introduction of experimentation into children's educational activities; the experience of organizing experimentation activities of early age and preschool children in the researched period *has been summarized*; the content of the key terms *has been clarified*: «research», «experiment», «observation», «activity», «research activity», «experimental activity», «research-experimental activity», «children's experimentation»; historical and pedagogical information about the specifics of the organization of children's experimental activities *has been added* to the national pedagogical science; the justification of the expediency of introducing experimentation as a type of children's activity during the study of all educational areas in preschool education institutions *has gained further development*.

Little-known archival sources related to the study of the problems of the formation of experimentation as a type of children's activity in preschool pedagogy of Ukraine (middle of the XXth - beginning of the XXIst century) have been introduced to the current research area.

Practical significance of the obtained research results is in the generalization of materials and conclusions that contribute to the enrichment of historical and pedagogical knowledge, the expansion of the source base on the outlined problem, the deepening of the content of the course «History of Pedagogy», «Fundamentals of Natural Science with Teaching Methods», «Social Game Workshop», «Methods of Competence Formation in the Educational Direction» «Child's game». The main provisions and conclusions of the conducted research are highlighted in the workshop «Children's Experimentation in Educational Institutions» for higher education applicants of the bachelor's degree of the educational and professional program «Preschool Education. Primary Education» (2021) and implemented in the educational process of training future educators during the study of the selective academic discipline «Children's Experimentation in Educational Institutions» at Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. 3 master classes have been held for pedagogues covering the research topic: «I Explore the World» during the All-Ukrainian practical seminar «Results of the Implementation of STREAM education for preschoolers and priorities of STEM education for younger schoolchildren» (Vinnytsia, 2019); «Stained Glass Miracles. Handicraft» (Vinnytsia, 2020); «Unusual in Ordinary» (Vinnytsia, 2022). The dissertation research has been carried out in the context of the Jean Monnet Module «Ecological education of preschool and primary school children: a European approach» (GAP 101085524 – EcoEdEU), the purpose of which is to prepare future pedagogues for the theoretical and methodological foundations of organizing the process of ecological education of preschoolers and primary schoolchildren based on European experience.

The main results can be used in modern conditions of preschool education reform, during the writing of textbooks and manuals on preschool education pedagogy, methodological recommendations for students of higher education institutions and for educators of preschool education institutions.

Key words: educator, game-experimentation, children's experimentation, preschool children, experiment, research-experimental activity, research

competence, preschool education, experiment, preschool education institutions, the history of the development of the educational system in the middle of the 20th - early 21st centuries, research methodology, the continuity of preschool education and elementary school, pedagogical thought, training of future educators.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті, що індексуються в наукометричних базах даних

Web of Science:

1. Karuk, I., Kolesnik, K., Kryvosheya, T., Prysiashniuk, L., Shykyrynska, O., Vyshkivska, V., & Komarivska, N. (2022). The development of cooperation skills of senior preschoolers in the experimentation process. *Society. Integration. Education, I*, 404-414. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6838>
2. Karuk, I., Kolesnik, K., Kryvosheya, T., Prysiashniuk L., & Shykyrynska, O. (2021). Organization of group activities of older preschool children in the process of experimenting *Society. Integration. Education, II* Rezekne, 729-743. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2021vol2.6247>

Статті у наукових фахових виданнях:

3. Карук, І. В. (2022). Зміст організації дитячого експериментування впродовж 1950-1990 рр. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», Вип. 47. Том 1, с. 28-32. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-1-4>
4. Голюк, О. А., Карук, І. В., Колеснік, К. А., & Комарівська, Н. О. (2022) Експериментування як засіб пізнавального та мовленнєвого розвитку дітей під час застосування групових форм роботи. *Педагогічні інновації:*

- ідеї, реалії, перспективи, 1 (28), с. 59-68. DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-1\(28\)-53-59](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-1(28)-53-59)*
5. Присяжнюк, Л. А., Колеснік, К. А., Карук, І. В., & Король А. В. (2022). Підготовка майбутніх педагогів до реалізації середовищного підходу до організації освітнього процесу в закладах дошкільної і початкової освіти в контексті впровадження європейського досвіду. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць, 64*. Вінниця: ТОВ «Друк плюс. 161-173. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-161-173>
 6. Колеснік, К., Комарівська, Н., Карук, І., & Пахальчук, Н. (2022). Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами театралізації. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти, 17(2)*. Слов'янськ, 127-138. DOI: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.17.2022.259997>
 7. Крутий, К. Л., & Карук, І. В. (2021). Дитячі okazіоналізми як вид елементарного експериментування зі словом. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія, 65, 35-40*. DOI: 10.31652/2415-7872-2020-65-35-39
Режим доступу: <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/issue/view/190/209>
 8. Карук, І. В., & Колеснік К. А. (2021). Реалізація освітнього напрямку «Дитина у світі мистецтв» у процесі експериментування та групової діяльності дошкільників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя : КПУ, 74, 19-23. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.74-1.3>
 9. Карук, І. В. (2020). Гра-експериментування як засіб розвитку дослідницької активності дошкільників. *Інноваційна педагогіка, 20, 142-146*. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2020-20-2-30>

10. Карук, І. В. (2020). Дефінітивний аналіз та сутність поняття «експериментальна діяльність». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія*, 61, 30-35. DOI: 10.31652/2415-7872-2020-61-30-35
Режим доступу: <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/issue/view/186/nzped-61-2020>
11. Крутий, К. Л., & Карук, І. В. (2018). Підготовка майбутніх вихователів до запровадження технології «Освітня подорож» як форми реалізація партнерської діяльності дитини і дорослого. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 52. ВДПУ, Вінниця, 329-332.
Режим доступу: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=26432.pdf>

Статті у наукових зарубіжних виданнях:

12. Karuk, I. (2022). Organization of children's experimentation in environmental education of preschoolers. *Sustainable Development: Modern Theories and Best Practices*, Tallinn: Teadmus OÜ, 150-152. Режим доступу: https://api.teadmus.org/storage/published_books/monthly_thesis_book_03-04_2022/book.pdf
13. Karuk, I. (2021). Game-experimentation as a means of improving the effectiveness of the educational process. *Sustainable Development: Modern Theories and Best Practices*. 34-36. Режим доступу: https://api.teadmus.org/storage/published_books/monthly_thesis_book_12_2021/book.pdf
14. Карук, І. В. (2019). Організація експериментально-дослідницької діяльності дітей у закладі дошкільної освіти. *Perspectives et mise en oeuvre de l'innovation dans le domaine scientifique*. Geneve, Suisse Plateforme scientifique europeenne, 117-120. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/9731>
15. Карук, І. В. (2019). Особливості розвитку дослідницької активності у дітей дошкільного віку. *La science et la technologie a l'ere de la societe de*

l'information. Bordeaux: OP «Plateforme scientifique europeenne», 20-22.

Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/9732>

16. Karuk, I. V. (2018). Development of search and research activity of preschool children during the use of the technology «Educational trip». Imperatives of civil society development in promoting national competitiveness, I. Batumi, Georgia: Publishing House «Kalmosani», 254-257. Режим доступу: https://nier.ge/images/Proceedings_of_Conference_Volume_II_December_131_4_2018_Batumi_Georgia.pdf

17. Імбер, В. І., Карук, І. В., & Колеснік, К. А. (2018). Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час застосування освітніх ситуацій у процесі групової діяльності з дітьми дошкільного віку. International scientific conference «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities». Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 138-140. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/3500>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

18. Карук, І. В. (2021). *Дитяче експериментування у закладах дошкільної освіти: практикум*. Вінниця: ВДПУ. 68 с. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/9733>
19. Крутій, К.Л., Грицишина, Т. І., Голюк, О. А., Деснова, І. С., Зданевич, Л. І., Каплуновська, О. М., & Карук, І. В. (та ін.). (2019). *STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт: альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дітей передшкільного*. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД. 146 с. Режим доступу: <https://lips.in.ua/product/stream-osvita-abo-stezhinki-u-vsesvit-alte-3/>
20. Карук, І. В. (2020). Дитяче експериментування: організація дослідницької діяльності у початковій школі. *Учитель початкової школи*, 3-4, 17-19. Режим доступу: <https://upsh.com.ua/2020-3>
21. Карук, І. В., & Стахова І. А. (2020). Феєрична кулінарія. *Учитель початкової школи*, 5, 7-13. Режим доступу: <https://upsh.com.ua/2020-5>

22. Карук, І. В. (2019). Пізнавально-дослідницька діяльність з дітьми раннього дошкільного віку. *Молодий вчений*, 5.2 (69.2), 136-139. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/4400>
23. Карук, І. В., Білик, Т. С., & Колеснік К. А. (2019). Дитяче експериментування як засіб розвитку пізнавальної активності старших дошкільників. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*, 11 (14). Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 96-98. Режим доступу: <https://vspu.edu.ua/science/art/a207.pdf>
24. Любчак Л. В., & Карук І. В. (2019). *Перші сходинки до педагогічної професії: практикум з навчальної дисципліни «Педагогіка загальна зі вступом до спеціальності» для студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта»*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 61 с. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/4618>
25. Присяжнюк, Л. А., Стахова, І. А., & Карук, І. В. (2018). *Основи природознавства з методикою: практикум з навчальної дисципліни для студентів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 012 Дошкільна освіта галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка*. Вінниця: Планер. 142 с. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/2380>
26. Карук, І. В. (2018). Розвиток пізнавальних інтересів у дітей дошкільного віку в процесі експериментальної діяльності. *Молодий вчений*, 5.2 (57.2), 89-92. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/3465>
27. Карук, І. В. (2017). Наступність у використанні проблемного методу навчання як один із засобів активізації пізнавального інтересу дошкільників та молодших школярів. *Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 10-15. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/876>
28. Карук, І. В. (2017). Підготовка майбутніх вихователів до формування у дітей дошкільного віку комп'ютерної грамотності. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті сучасних освітніх*

парадигм, 6. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 66-69. Режим доступу:
<https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/2412>

29. Карук. І. В. (2017). Траєкторія розвитку дітей з особливими потребами в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи, 4*, 117-119. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/2788>

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ANNOTATION.....	8
СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ.....	15
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	23
ВСТУП.....	24
РОЗДІЛ 1. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА.....	37
1.1. Дефінітивний аналіз базових понять дослідження у науковій літературі	37
1.2. Історіографія організації та становлення експериментальної діяльності дітей у дошкільних закладах України.....	52
1.3. Періодизація становлення і розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття).....	66
Висновки до першого розділу.....	86
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИТЯЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ ЯК ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ).....	90
2.1. Зміст організації експериментальної діяльності дошкільників (період 1947-1990 рр.).....	90
2.2. Стратегічні напрями розвитку експериментальної діяльності дітей в період реформування і модернізації освіти України (1991- 2000 рр.).....	109
2.3. Шляхи організації експериментальної діяльності дітей у період 2001-2021 рр.....	124
Висновки до другого розділу.....	144

РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИТЯЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ.....	150
3.1. Впровадження дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти впродовж 2000-2022 років.....	150
3.2. Методичні рекомендації щодо запровадження дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти України.....	167
Висновки до третього розділу.....	187
ВИСНОВКИ.....	189
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	196
ДОДАТКИ.....	224

Перелік умовних скорочень

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ДАВіО – Державний архів Вінницької області

ДАХмО – Державний архів Хмельницької області

ДАТО – Державний архів Тернопільської області

АПН – Академія педагогічних наук

ДНЗ – дошкільний навчальний заклад

ЗДО – заклад дошкільної освіти

БКДО – Базовий компонент дошкільної освіти

НДІ – науково-дослідний інститут

ДО – дошкільна освіта

ЗВО – заклад вищої освіти

ВСТУП

Актуальність проблеми дослідження. Сучасний етап розвитку людської цивілізації характеризується інтенсивним використанням цифрових технологій, збільшенням обсягів інформації, нелінійністю і високими соціальними ризиками, що в сукупності стає визначальним фактором розвитку економіки, політики, науки, освіти. Темпи розвитку суспільства настільки високі, що більшості людей доводиться постійно підвищувати кваліфікацію, аби бути конкурентоспроможними на ринку праці. Тому сьогодні надзвичайно актуальною виявляється проблема формування в людини ще з раннього віку таких умінь, навичок і компетенцій, як уміння вчитися, спостерігати за довколишнім світом і відшукувати способи безпечного використання його ресурсів для розвитку цивілізації. Саме тому за останні десятиліття світові освітні системи змінюються й удосконалюються відповідно до запитів і потреб суспільства, науки, культури, економіки.

Закони України «Про освіту» (2017), «Про дошкільну освіту» (2001), Базовий компонент дошкільної освіти (2021) визначають стратегію і тактику реформування освітньої галузі нашої держави. У цих нормативних документах наголошено, що на сучасному етапі розвитку нашої країни важливого значення набуває виховання людей, які будуть мислити самостійно і творчо, висловлювати власні незалежні думки, генерувати нові ідеї для суспільного життя.

Ключові компетентності, яких дошкільники мають набути в закладі дошкільної освіти, отримують продовження в освітньому процесі школи та закладу вищої освіти (Базовий компонент, 2021). Ці компетентності в дітей формуються під час різних видів діяльності. Але єдиним видом діяльності, який забезпечує ефективний вплив на формування всіх компетентностей, є експериментування.

Організація експериментування стимулює прагнення до пізнання й засвоєння нових знань, сприяє розвитку творчих та інтелектуальних

здібностей; допомагає самостійно шукати виходи зі складних ситуацій, відповідати на проблемні запитання; сприяє художньо-естетичному, фізичному та комунікативному розвитку дітей.

Головна перевага експериментування як виду діяльності полягає в тому, що воно дає дітям реальні уявлення про різні сторони об'єкта, що вивчається, про його взаємовідносини з іншими об'єктами та з предметним світом. У процесі експериментування розвивається пам'ять дошкільника, активізуються розумові процеси, оскільки постійно виникає необхідність здійснювати операції аналізу та синтезу, порівняння та класифікації, узагальнення. Необхідність переказувати й осмислювати побачене, формулювати виявлені закономірності та висновки стимулює в дитини розвиток мовлення. Наслідком є не лише ознайомлення з новими фактами, а також і накопичення фонду розумових прийомів та операцій, що розглядаються як розумові вміння дитини дошкільного віку.

Проблема експериментальної діяльності дошкільників досліджувалась багатьма філософами, психологами й педагогами ще з кінця XVII століття. Корифеї освітньої думки минулого – А. Дістерверг, Я.-А. Коменський, М. Монтель, М. Монтессорі, Й. Песталоцці, Ф. Фрєобель, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші – описують важливість застосування практичних методів, які спонукають до активного мислення, самостійності та творчості.

Питанням ефективності різних форм організації навчальної діяльності присвячено наукові праці сучасних дослідників, а саме: О. Акімової, О. Волошиної, В. Дяченко, І. Гудзик, Н. Лазаренко, В. Науменко, Л. Присяжнюк, В. Шахова, О. Ярошенко та ін. Теоретичні основи експериментування як виду діяльності дітей висвітлено в працях О. Дибіна, І. Куліковської, Н. Совгир, Л. Прохорової.

Психологічні передумови експериментальної діяльності широко представлено в працях психологів і педагогів: Б. Ананьєва, І. Беха, Л. Виготського, О. Запорожця, З. Істоміної, Г. Костюка, В. Моляко.

Сучасні українські дослідники, як-от: О. Біда, Г. Беленька, Н. Горобаха,

А. Коломієць, Н. Кот, К. Крутій, Н. Лисенко, І. Стеценко, З. Плохій, Л. Присяжнюк, Н. Яришева наполягають на організації та впровадженні експериментування як специфічного виду провідної діяльності дітей у освітній процес закладів дошкільної освіти. У своїх працях науковці аналізують різні аспекти практичного застосування такої діяльності дітей.

Авторка численних наукових праць і програм для дітей раннього та дошкільного віку К. Крутій переформатовує традиційну систему дошкільної освіти, упроваджуючи інновації (STREAM-освіта, акції «Педагогіка калабані», «Реджіо-провокації», флешмоб «День без іграшок», «Освітня подорож», «Освітні ситуації» та інші). І саме дитяче експериментування є одним із провідних типів діяльності в новітніх підходах науковиці.

Отже, науковці виявляють зацікавленість не стільки феноменом дитячої експериментальної діяльності, скільки структурою та методикою її організації. Зусилля дослідників сконцентровані на формуванні системи знань і вмінь дітей раннього та дошкільного віку, розвитку пізнавальної активності, розумових операцій, психічних процесів, позитивного ставлення до довкілля та бажання його досліджувати – усього цього можна досягнути, упроваджуючи експериментування як один із провідних видів діяльності дітей.

Вивчення та узагальнення наукових і методичних джерел дає підстави стверджувати, що проблема становлення експериментування як виду діяльності дітей не була предметом окремого педагогічного дослідження в Україні.

Результати вивчення нормативно-правових документів, історичних і педагогічних праць із проблеми становлення експериментування як виду діяльності дітей дозволили виявити низку суперечностей, зокрема між:

- необхідністю збереження історико-педагогічного досвіду організації дитячого експериментування в системі дошкільної освіти України і недостатнім критичним осмисленням та узагальненням цього досвіду в педагогічній науці й практиці;

- значними теоретичними й практичними досягненнями педагогів (80-ті роки ХХ – початок ХХІ століття) й неналежним науковим обґрунтуванням можливостей творчого впровадження їх в освітню практику сучасних закладів дошкільної освіти;

- суспільною потребою оновлення змісту дошкільної освіти та недостатнім рівнем дослідження реалізації інноваційного змісту в дитячому експериментуванні;

- необхідністю прогнозування результатів упровадження нових напрямів організації експериментування як виду діяльності дітей і фрагментарністю історико-педагогічного знання про результати наукових пошуків попередніх років.

Глобалізаційні процеси інтегрування науково-освітньої системи України в міжнародний освітній простір актуалізують проблеми критичного аналізу й доцільної ретроспекції вітчизняного науково-педагогічного досвіду, використання досягнень відомих науковців, дослідників минулого в сучасних умовах. Цілісно та системно процес становлення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина ХХ – початок ХХІ століття) в історико-педагогічній думці не досліджувався. Для успішного розв’язання названої проблеми особливий науковий інтерес становлять різні аспекти педагогіки дошкільної освіти як науки та дослідження експериментальної діяльності дітей в їх історичному розвитку.

Отже, актуальність окресленої проблеми, стан її наукової розробленості, важливість об’єктивного осмислення теоретичного й практичного досвіду минулого для розвитку сучасної освіти в Україні зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина ХХ – початок ХХІ століття)»**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в контексті досліджень Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського як

складової науково-дослідної теми кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами «Педагогічний супровід особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя» (0119U102999) та кафедри дошкільної освіти «Підготовка фахівців дошкільної та початкової освіти в умовах інтеграції України в Європейській освітній простір» (0121U109684).

Тема дисертації затверджена вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 4 від 25.10.2017 р.) та узгоджена на засіданні Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 24.09.2019 р.).

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз організації та становлення експериментальної діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття та обґрунтувати можливості використання прогресивних ідей в освітній діяльності сучасного педагога.

Для досягнення поставленої мети реалізовано наступні **завдання**:

1. Уточнити сутність базових понять і категорій дослідження.
2. Обґрунтувати періодизацію та виявити тенденції розвитку теорії і практики становлення експериментальної діяльності дітей середини XX – початок XXI століття.
3. Оцінити результативність досвіду впровадження експериментування як виду та типу діяльності дітей у закладах дошкільної освіти в умовах сьогодення.
4. Розробити методичні рекомендації щодо особливостей реалізації експериментальної діяльності дітей у закладах дошкільної освіти.

Об’єкт дослідження – дитяче експериментування як педагогічний феномен у дошкільній освіті України.

Предмет дослідження – становлення і розвиток змісту, форм і методів дитячого експериментування в українській дошкільній педагогіці середини XX – початку XXI століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з середини 50-х років XX століття до 20-х років XXI століття. Визначення *нижньої межі дослідження* (1947 р.) пов'язано з відбудовою дошкільного виховання, становленням дефініції поняття «дитяче експериментування», прийняттям Закону Верховної Ради УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), який спонукав науковців і педагогів-практиків до пошуків нових форм, методів і прийомів роботи з дітьми. *Верхню межу дослідження* окреслено 2021 роком, що зумовлено демократизацією дошкільної освіти та стрімким упровадженням експериментування в освітню діяльність дітей, видано Концепцію освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020), затвердженням Базового компоненту дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти, 2021 р.).

Територіальні межі дослідження охоплюють усю територію України.

Для досягнення мети та вирішення завдань дослідження використано комплекс **методів**:

– *загальнонаукові* (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення) для вивчення стану, досвіду теорії та практики організації експериментування як виду діяльності дітей;

– *емпіричні* (*порівняльно-аналітичний* для історико-педагогічного аналізу вітчизняної та зарубіжної літератури; *пошуково-бібліографічний* для систематизації бібліотечних каталогів, друкованих джерел і періодичних видань);

– *історико-хронологічний* задля визначення передумов і періодів становлення експериментування як особливого виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України в історичній послідовності;

– *історико-ретроспективний* з метою виявлення причиново-наслідкових зв'язків, закономірностей розвитку історичних подій, виокремлення характерних особливостей і тенденцій експериментування як виду діяльності дітей дошкільного віку;

– *історико-порівняльний* задля порівняння змісту організації дитячого експериментування з погляду зарубіжних і вітчизняних педагогів, науковців у досліджуваний період.

Джерельну базу дослідження складають:

– *джерела нормативно-правового характеру* (закони, постанови, накази, інструкції Міністерства освіти УРСР й Міністерства освіти і науки України, що базуються на Конституції України (1996), Законах України «Про освіту» (1991, 2017), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015), Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), Концепції національного виховання (2009), Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013);

– *архівні документи й матеріали* (матеріали із фондів Державного архіву Вінницької області (ДАВіО) (ф. Р-5050, ф. Р-4897, ф. Р-5371), Державного архіву Хмельницької області (ДАХмО) (ф. Р-908, ф. Р-5762, ф. Р-4131, ф. Р.-1091, ф. Р.-3515), Державного архіву Тернопільської області (ДАТеО) (ф. Р.-18). Всього опрацьовано 44 архівних документів;

– *довідкові видання* (словники, довідники);

– *наукові* (дисертації, монографії, статті та тези в наукових журналах);

– *навчальні джерела* (посібники, хрестоматії, методичні матеріали для педагогів);

– *періодичні видання* («Дошкільне виховання», «Дитячий садок», «Вихователь-методист дошкільного закладу», «Шлях освіти» тощо);

– *електронні* (презентовані електронні ресурси, блоги);

– *оповідні* (опис діяльності закладів дошкільної освіти; конкретних авторських методик; досвіду роботи видатних педагогів та вихователів-новаторів тощо).

У дослідженні використано фонди Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України, Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені К. А. Тімірязєва, бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукова новизна і теоретичне значення результатів дослідження полягають у тому, що *вперше*:

- *здійснено* аналіз проблеми розвитку та становлення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини ХХ – початку ХХІ століття;
- *виявлено* чинники, що впливали на розвиток змісту і форм реалізації дитячого експериментування: зовнішні (суспільно-політичні, ідеологічні, соціально-культурні) та внутрішні (науково-педагогічні парадигми, авторські концепції дослідницько-експериментальної діяльності дошкільників);
- *виокремлено* періоди становлення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини ХХ – початку ХХІ століття в історичній послідовності: І період (1947-1990 рр.) – відбудова дошкільного виховання, поява дефініції поняття «дитяче експериментування»; ІІ період (1991-2000 рр.) – перебудова, розвиток дошкільного виховання та виокремлення експериментальної діяльності дітей дошкільного віку, програмотворення; ІІІ період (2001-2021 рр.) – демократизація дошкільної освіти та стрімке впровадження експериментування в освітню діяльність дітей;
- *узагальнено* досвід організації експериментальної діяльності дітей раннього та дошкільного віку в досліджуваний період;
- *уточнено* зміст ключових понять: «дитяче експериментування» «діяльність», «дослід», «дослідницька діяльність», «дослідницько-експериментальна діяльність», «експеримент», «експериментальна діяльність», «спостереження»;

- *додовнено* історико-педагогічні відомості про специфіку організації експериментальної діяльності дітей у вітчизняній педагогічній науці;
- *подальшого розвитку* набуло обґрунтування доцільності впровадження експериментування як виду діяльності дітей під час вивчення усіх освітніх напрямів у закладах дошкільної освіти.

До наукового обігу введено маловідомі архівні джерела, пов'язані з дослідженням проблем становлення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина ХХ – початок ХХІ століття).

Матеріали дисертації **впроваджено** в освітній процес Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка від 24.06.2022 р.), Комунального закладу вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» (довідка № 01-09/160 від 08.06.2022 р.), Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/86 від 08.06.2022 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/15 від 22.06.2022 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 209 від 07.06.2022 р.), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 685 від 07.06.2022 р.) (Додаток П).

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в узагальненні матеріалів і висновків, які сприяють збагаченню історико-педагогічних знань, розширенню джерельної бази з окресленої проблеми, поглибленню змісту курсу «Історія педагогіки», «Основи природознавства з методикою викладання», «Соціоігровий практикум», «Методика формування компетентностей за освітнім напрямом «Гра дитини». Основні положення та висновки проведеного дослідження висвітлено в практикумі «Дитяче експериментування в закладах освіти» для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра освітньо-професійної програми «Дошкільна освіта. Початкова освіта» (2021) і впроваджено в освітній процес підготовки майбутніх

вихователів під час вивчення вибіркової початкової дисципліни «Дитяче експериментування в закладах освіти» у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського. Проведено 3 майстер-класи для педагогів, що висвітлюють тематику дослідження: «Я досліджую світ» під час Всеукраїнського практичного семінару «Результати запровадження STREAM-освіти дошкільників та пріоритети STEM-освіти молодших школярів» (Вінниця, 2019); «Вітражні дива. Гутництво» (Вінниця, 2020); «Незвичайне у звичайному» (Вінниця, 2022). Дисертаційне дослідження здійснювалося в контексті Jean Monnet Module «Ecological education of preschool and primary school children: a European approach» (GAP 101085524 – EcoEdEU), метою якого є підготовка майбутніх педагогів до опанування теоретико-методичних основ організації процесу екологічного виховання дошкільників та молодших школярів на основі Європейського досвіду. Основні результати можуть бути використані в сучасних умовах реформування дошкільної освіти, під час розробки підручників і посібників з педагогіки дошкільної освіти, методичних рекомендацій для студентів закладів вищої освіти та для вихователів закладів дошкільної освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри дошкільної освіти, кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2018-2022 рр.) та були висвітлені на *31 науково-практичних конференціях різного рівня: міжнародних* – «Людина та соціум: сучасні проблеми взаємодії (психологічні та педагогічні аспекти)» (Львів, 2016), «Science of the XXI Century: Problems and Prospects of Researches (Warsaw, Poland, 2018), «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities» (Kaunas, 2018), «Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти» (Вінниця, 2018, 2019, 2021, 2022), «Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців:

методологія, теорія, досвід, проблеми» (Київ-Вінниця 2018), «Impertives of civil society development in promoting national competitiveness» (Georgia, Batumi, 2018), «La science et la technologie à l'ère de la société de l'information» (Bordeaux, 2019), «Perspectives et mise en oeuvre de l'innovation dans le domaine scientifique» (Geneve, 2019), «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (Вінниця, 2019), «Сучасні тенденції в розвитку педагогіки, психології» (Вінниця, 2020), «Actual problems of the forming teacher's creative individual in the context of preschool and primary education's continuity» (Вінниця, 2021); «Sustainable Development: Modern Theories and Best Practices» (Tallinn, Estonia 2021, 2022); «Розвиток гнучких умінь (soft skills) у процесі освітньої діяльності: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Суми, 2022); *всеукраїнського рівня* – «Інновації в початковій освіті: проблеми, перспективи, відповіді на виклики сьогодення» (Полтава, 2018), «Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку природничих наук та методик їх викладання» (Суми, 2018), «Актуальні проблеми мистецької підготовки майбутнього вчителя» (VII школа методичного досвіду) (Вінниця, 2018), «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (Вінниця, 2018), «Українська та іноземні мови в початкових класах: актуальні проблеми й інноваційні технології навчання» (Кам'янець-Подільський, 2019), «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами» (Вінниця, 2020), «Диференціація роботи учнів початкової школи з навчальними текстами: від читання до текстотворення» (АПН України, 2021); «Результативна початкова освіта» (Київ, 2021); *регіонального рівня* – «Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія зростання дитини з особливими потребами» (Вінниця, 2017), «Реалізація ідей В.О. Сухомлинського у практиці роботи сучасних освітніх закладів» (Вінниця, 2017), «Реалізація ідей В. О. Сухомлинського у практиці роботи сучасних освітніх закладів» (Вінниця, 2018); *міжвузівського* – «Інноваційні наукові

дослідження у галузі педагогіки та психології» (Запоріжжя, 2017), «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» (Івано-Франківськ, 2017), «Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень» (Вінниця, 2019).

Особистий внесок здобувача в спільних публікаціях полягає: у [1] – авторкою описано приклади дитячого експериментування; аналіз праць педагогів та психологів, присвячених розвитку дитячого експериментування; у [2] – авторськими є вихідні твердження та визначення факторів, які обґрунтовують важливість упровадження дитячого експериментування в заклади дошкільної освіти; в [3] – авторка показує взаємозв'язок експериментування та мовленнєвого розвитку; сформовані умови для розвитку пізнавальної та мовленнєвої діяльності дитини засобами експериментальної діяльності; у [5] – проаналізовано праці науковців, які здійснюють розробку теоретичних та методичних засад підготовки майбутніх педагогів до реалізації середовищного підходу; визначено умови, що забезпечують саморозвиток особистості, реалізацію її творчого потенціалу та розвитку дослідницької діяльності; в [6] – авторською є описана практична сторона впровадження експериментування під час розвитку мовлення у процесі театралізованої діяльності дітей; у [7] – авторка виокремила групи дитячих okazіоналізмів на основі опрацьованої науково-методичної літератури та власного досвіду; розкрила зміст поняття «дитячі okazіоналізми» на основі аналізу науково-педагогічних праць педагогів; у [8] – розкрито зміст та особливості організації групової форми роботи та дослідницько-експериментальної діяльності під час реалізації освітнього напрямку «Дитина у світі мистецтв»; у [11] – висвітлені ідеї використання технології «Освітня подорож», які передбачають дитяче експериментування; описано маршрутний лист як путівник та підказку під час дослідження об'єктів, предметів та явищ довкілля; у [17] – проаналізовано ідеї К. Крутій щодо створення «освітніх ситуацій» з дітьми дошкільного віку; виокремлено

провідні прийоми створення освітніх ситуацій; у [19] – авторкою описано значення та особливості організації експериментування та гри-експериментування як засобів розвитку дослідницької активності дітей дошкільного віку; у [21] – висвітлено вправи для дітей з елементами експериментування у світі «Кулінарії»; у [23] – обґрунтовано теоретико-методичні аспекти організації дитячого експериментування в природі; описано етапи становлення експериментування як типу діяльності дітей; у [24] – сформовані завдання для самостійної роботи студентів; висвітлено питання форм, методів, прийомів та засобів навчання, через які реалізується дитяче експериментування; у [25] – авторкою сформовані завдання для самостійної роботи студентів; описано практичне та лабораторне заняття, темою яких є «Нескладні досліди в ознайомленні дітей з природним довкіллям».

Публікації. Результати дослідження висвітлено в 29 наукових публікаціях автора (Додаток Р) (14 – одноосібних): 2 статті у співавторстві що індексується в наукометричних базах даних Web of Science; 3 статті одноосібні та 6 статей у співавторстві представлено в наукових фахових виданнях України; 5 одноосібних публікацій та 1 у співавторстві – в зарубіжних наукових виданнях; 6 одноосібних праць та 2 у співавторстві – у збірниках матеріалів наукових конференцій різних рівнів та періодичних виданнях України; 1 одноосібний практикум і 2 у співавторстві; 1 програма для дітей дошкільного віку.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається з анотації українською та англійською мовами, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (усього 305 найменувань, з них 9 – іноземними мовами, 44 – архівних джерел) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 286 сторінки друкованого тексту, основний зміст викладено на 174 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Дефінітивний аналіз базових понять дослідження у науковій літературі

Реформування національної системи освіти спричинило потребу в оновленні діяльності закладів дошкільної освіти. Одним із компонентів модернізації освітньої галузі є стимулювання інтелектуального розвитку дитини, допитливості, пізнавальних інтересів. Універсальним засобом тут може стати експериментальна діяльність дітей як спеціально організована форма пізнавальної активності, що дозволяє дитині дізнатися більше про довкілля, задовольнити свою допитливість, навчитися порівнювати явища й факти дійсності, планувати й контролювати власні дії, прогнозувати їх наслідки.

Розвиненість і довершеність будь-якої науки визначається, серед іншого, наявністю власної категоріальної та понятійно-термінологічної системи. Це повною мірою стосується педагогічної науки та історії педагогіки як її складової.

Проаналізуємо поняттєво-категорійний апарат наукової роботи. Оскільки дослідження має історико-педагогічний характер, то більшість понять окреслено не в статичному, а в динамічному вимірі. Тобто, прийнятним є ретроспективний підхід: відслідкуємо різноманітні впливи (суспільні, культурні, цивілізаційні) на появу і розвиток базових понять дослідження; проаналізуємо, як вони визначалися раніше, коли були вперше запроваджені, а також їх наукові інтерпретації та контексти тлумачень у 20-х роках ХХІ ст.

Розуміння сутності експериментування як особливого виду діяльності дошкільників можливе шляхом з'ясування базових понять дослідження. У зв'язку з винятковою важливістю і складністю цих понять виникає

необхідність розглянути їх якомога глибше й повніше, а тому спочатку виокремимо істотні відмінності між базовими дефініціями, оскільки їх трактування в сучасній педагогічній науці неоднозначне, розмите, і без чіткої позиції в їх розумінні не можна підійти до вирішення окресленої проблеми.

З метою обґрунтування понятійного апарату дослідження нами було виявлено основні та базові поняття, які згруповано за принципом їхньої значущості й фундаментальності для цієї галузі знань. Проаналізуємо основні дефініції, які, на нашу думку, найбільш точно та повно розкривають сутність досліджуваного феномена: «діяльність», «дитяче експериментування», «дослід», «дослідницька діяльність», «дослідницько-експериментальна діяльність», «експеримент», «пошуково-дослідницька діяльність». У контексті нашого дослідження видається доцільним також тлумачення поняття «спостереження» як методу та передумови розвитку дитячого експериментування. Зважаючи на це, вважаємо за доцільне зупинитися на їх визначенні (Глосарій термінів Додаток А).

У педагогічному словнику за редакцією С. Гончаренка (1997) спостереження визначене як «цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності, метод наукового пізнання. Спостереження потребує активізації усіх психічних процесів особистості, особливо уваги й мислення» (с. 366).

Інше визначення подається у Великому тлумачному словнику української мови: спостереження – це те, що виявили, помітили після уважного розглядання, вивчення, дослідження та ін. кого-, чого-небудь (Бусел, 2005, с. 1256).

Найбільш точним для контексту нашого дослідження є визначення спостереження у філософському словнику за редакцією В. Шинкарука (2002). «Спостереження – початковий етап емпіричного дослідження світу, характеризується цілеспрямованим активним сприйняттям дійсності з метою отримання чуттєвих даних про об'єкт пізнання. Як правило, спостереження

включено в процедуру експерименту як його необхідна складова частина» (с. 742).

Отже, під спостереженням як методом дослідження розуміється тривале сприйняття тих або інших явищ: подій, операцій чи об'єктів, які є предметом вивчення. Тому, проаналізувавши ці визначення, можемо стверджувати, що спостереження є неодмінною складовою частиною експерименту, адже за допомогою нього відбувається сприймання перебігу роботи та визначення результатів. Суттю спостереження є безпосереднє, цілеспрямоване, планомірне сприйняття дітьми процесів, явищ, об'єктів довкілля за допомогою органів чуття, без втручання у їх буття. Під час спостереження активно взаємодіють сприймання, мислення й мовлення, дошкільники виокремлюють у предметах і явищах основні, суттєві ознаки, встановлюють причиново-наслідкові зв'язки, залежності, засвоюють основні знання. Воно максимально відповідає особливостям пізнавальної діяльності дітей, сприяє розвитку їхніх пізнавальних здібностей (інтересу до довкілля, допитливості, спостережливості), удосконалює сенсорні процеси (відчуття, сприймання). Спостереження є неодмінною складовою частиною будь-якого експерименту. Ми спробували це унаочнити за допомогою схеми 1 (Рис. 1.1).

Рис. 1.1. Спостереження як неодмінна складова експерименту

Важливим для нашого дослідження є трактування поняття «експеримент». У філософському словнику поняття «експеримент» розглядається як метод пізнання явищ дійсності в умовах спеціального відтворення природних закономірностей на основі певної наукової теорії, що визначає мету, спосіб проведення та інтерпретацію результатів. «Як засіб зіставлення теоретичних моделей з реальними фізичними процесами експеримент забезпечує емпіричну осмисленість величин, що задають

абстрактний об'єкт теорій, а тим самим їх пізнавальну цінність» (Шинкарук, 2002, с. 190-191).

У педагогічному словнику за редакцією М. Ярмаченка (2001), «експеримент – чуттєво-предметна діяльність у науці, і у вужчому сенсі – дослід, відтворення об'єкту пізнання, перевірка гіпотез тощо» (с. 196). Інше визначення поняття «експеримент» наведене у словнику-довіднику з дошкільної освіти – «дослідження шляхом внесення в нього змін відповідно до гіпотези з метою формування певних якостей особистості» (Крутій & Фунтікова, 2010, с. 83).

«Експеримент – метод дослідження, сутність якого полягає в розкритті досліджуваного явища в чітко регульованих умовах» (Жадан, 2018, с. 34).

Отже, експеримент – найважливіший з методів дослідження, який використовується практично в усіх науках. На відміну від спостереження, що тільки фіксує властивості предметів, експеримент передбачає прямі або побічні дії людини на об'єкт.

Можна стверджувати, що експеримент – це перетворення життєвої ситуації предмета або явища з метою виявлення прихованих, безпосередньо не представлених властивостей об'єктів, установлення зв'язків між ними, причин їх зміни.

Близьке за значенням до поняття «експеримент» є поняття «дослід» - 1) відтворення якогось явища, створення чогось нового у певних умовах з метою дослідження, випробування; 2) спроба здійснити щось, пробне здійснення чогось в експерименті (Ярмаченко, 2001, с. 162). У педагогічному словнику за редакцією Л. Жадан, В. Жадан (2018), дослід – важливий шлях пізнання. Цінність його в тому, що діти самостійно у певній логічній послідовності здобувають знання, а не отримують від педагога готові (с. 144).

Отже, проаналізувавши ці поняття, визначимо, що експеримент для дітей дошкільного віку є дослідом, у якому під час підбиття підсумків через порівняння й зіставлення дослідного та контрольного об'єктів

виокремлюється суттєва ознака чи їх група, які виникли в результаті діяльності.

Хоча, на нашу думку, ці два поняття мають несуттєву відмінність, експеримент виконується вперше та призначений для підтвердження гіпотези, а дослід проводиться із заздалегідь визначеним практичним результатом. Також експеримент можна визначити як сукупність дослідів і він більш тривалий за часом. Ці процеси відбуваються під керівництвом педагога та за умови активної взаємодії з досліджуваним об'єктом. Дослід спрямовано на конкретну мету, яка є основою для дітей. Це здатність перевіряти ідеї, підтверджувати гіпотезу, що є рушійним моментом, тоді як експеримент може бути виконаний без певної конкретної мети, стихійно. Значення експериментування полягає в тому, що за допомогою пошукової діяльності діти можуть самостійно оволодівати знаннями та пояснити зміст багатьох явищ і процесів, які відбуваються у довкіллі. Зазначена відмінність несуттєва, і ці терміни цілком можуть використовуватися як синоніми. Адже їх головна мета – це взаємодія з об'єктом дослідження, а не лише спостереження.

У психологічному словнику поняття «діяльність» визначається як специфічно людська форма активного ставлення до дійсності, регульована свідомістю як вищою інстанцією, внутрішня і зовнішня активність, що спричиняється потребою і регулюється свідомо поставленою метою. Діяльність спрямована на пізнання, творче відтворення й перебудову зовнішнього світу. На кожному етапі вікового розвитку певна діяльність набуває провідного значення у формуванні нових психічних процесів і властивостей особистості (Синявський & Сергєєнкова, 2007).

Діяльність – динамічна система взаємодії суб'єкта зі світом, у процесі якої відбувається виникнення і втілення в об'єкті психічного образу та реалізація опосередкованих ним відносин суб'єкта у предметній дійсності (Шапар, 2004, с. 101).

С. Гончаренко (1997) у педагогічному словнику окреслює поняття «діяльність» як: «спосіб буття людини у світі, здатність її вносити у дійсність зміни. Провідними компонентами діяльності є такі: суб'єкт з його потребами; мета, відповідно до якої перетворюється предмет в об'єкт, на який спрямовано діяльність; засіб реалізації мети; результат діяльності» (с. 98).

У дослідженнях І. Товкач (2014) охарактеризовано «діяльність» як «систему дій, практичних і розумових, спрямованих на досягнення якої-небудь мети» (с. 106).

Залежно від мети, змісту та форм, психологи виокремлюють три основні різновиди діяльності: гру, навчання та працю. Людині незалежно від віку властиві всі три різновиди діяльності, проте в різні періоди життя вони виявляються по-різному: за метою, змістом, формою та значенням. У дошкільному віці провідним різновидом діяльності є гра, у шкільному – навчання, а в зрілому – праця (Скрипченко та ін., 2002). Хоча, на думку К. Крутій (2021), між навчанням та грою варто виокремити ще один тип діяльності дітей – дитяче експериментування.

Інтегруючи терміни «дослід», «експеримент», «діяльність» в єдине поле нашого наукового пошуку, охарактеризуємо такі поняття, як «дослідницька діяльність», «експериментальна діяльність», «дослідницько-експериментальна діяльність», «дитяче експериментування».

Під поняттям «дослідницька діяльність» розуміють таку діяльність, яка безпосередньо пов'язана з вирішенням творчого дослідницького завдання, що не має наперед відомого результату та передбачає етапи, характерні для наукового дослідження (визначення проблеми, формулювання гіпотези дослідження, власне проведення дослідження, аналіз його результатів і остаточне узагальнення, формулювання висновків) (Кремень, 2008, с. 236).

К. Крутій (2017) визначає дитячу дослідницьку діяльність як вид активності дитини, змістом якого є пошук об'єктивної інформації про довкілля у процесі практичного експериментування з предметом дослідження. Дослідницька діяльність сприяє актуалізації знань дітей,

нагромадженню досвіду пошукової діяльності, адже шляхом практичних дій, проведення дослідів дитина може підтвердити свої припущення, зробити свій внесок у розв'язання проблеми, побачити нові можливості у вже знайомому і знайти новий варіант застосування наявних знань. Дослідницька діяльність дозволяє організувати навчання так, щоб дитина могла ставити питання і самостійно знаходити на них відповіді. Однак досі немає цілісного наукового підходу до організації дослідницької діяльності в аспекті особистісного розвитку дитини-дошкільника. І це свідчить про актуальність проблеми розвитку дослідницької діяльності у дошкільнят і про недостатню розробленість цього питання в контексті онтогенезу.

Досить близьким до цього поняття виявилось й таке, як «пошуково-дослідницька діяльність». Це активна пізнавальна діяльність дітей у здобутті нових знань, виробленні способів пізнання, що потребує пізнавальної самостійності, форми організації пошукової діяльності; система пізнавальних завдань, евристичні бесіди, дискусії, дослідницькі завдання тощо (Жадан, 2018, с. 31).

За визначенням Т. Михайліченко (2018), «пошуково-дослідницька діяльність» – це діяльність, яка передбачає розв'язання дошкільниками ситуацій за допомогою проведення дослідів та нескладного експериментування, під час яких діти задіюють свій чуттєвий досвід, самостійно аналізують результати, роблять висновки, пізнають сутність досліджуваного явища (с. 42).

Н. Лисенко (1994) дає визначення поняттю «дослідницько-експериментальна діяльність», яке, на нашу думку, є найбільш точним та обґрунтованим: це «організована педагогом діяльність дітей, у якій вони шляхом самостійного відкриття природи, розв'язання проблемних завдань, практично перетворювальних дій одночасно оволодівають новими знаннями, а також уміннями та навичками їх подальшого самостійного набуття» (с. 78).

У результаті дослідницько-експериментальної діяльності в дітей формуються елементарні навички дослідницької роботи, виникає посилений

інтерес до природи, оптимізується розумова активність, дошкільники опановують знання. Вони проходять тривалий шлях розвитку від розрізнених, відокремлених, конкретних уявлень, понять і до системи законів, закономірностей узагальнювального характеру.

Дослідницько-експериментальна діяльність дошкільника є основою емпіричного пізнання довкілля, джерелом різноманітних знань та стимулом до розвитку пізнавального інтересу. Найбільшого значення вона набуває в період інтенсивного освоєння дитиною довкілля та набуття життєвої компетентності – у віці від 3 до 10 років.

Відомий учений О.Савенков (2013) розробив інноваційну технологію організації експериментально-дослідницької діяльності «Дитяче дослідження як метод навчання старших дошкільників». Програма дослідницького навчання в дошкільному закладі за інноваційною технологією О.Савенкова охоплює три елементи (Савенков, 2013):

- розвиток у дітей дослідницьких умінь і навичок;
- дитячу дослідницьку практику;
- моніторинг дослідницької діяльності дошкільнят.

Аналіз цієї технології дав можливість окреслити головну особливість дослідницького навчання – активізувати діяльність дітей, яка має дослідницький, творчий характер, і в такий спосіб передати дітям ініціативу в організації свого пізнання довкілля. На думку О.Савенкова (2013), дослідницькі вміння формуються саме в дошкільний період. Важливо стимулювати прагнення дитини активно досліджувати довкілля. На нашу думку, термін «дослідницьке навчання» є новим і потрібним у сучасній педагогічній науці, а інноваційна технологія науковця втілює нові підходи до дослідницької діяльності дітей як до засобу їхнього розумового розвитку, саморозвитку та формування загальної готовності до життя.

За даними О. Костюка (2014), дослідницько-експериментальна діяльність дитини старшого дошкільного віку в природній формі проявляється у вигляді так званого дитячого експериментування з

предметами і у вигляді вербального дослідження – запитань, що ставляться дорослому (чому, навіщо, як?). Задовольняючи свою допитливість у процесі дослідницької діяльності, дитина старшого дошкільного віку, з одного боку, розширює свої уявлення про світ, з іншого – опановує основними культурними формами упорядкування досвіду: причиново-наслідковими, родовидовими, просторовими і тимчасовими, що дозволяє пов'язувати окремі уявлення в цілісну картину світу.

Дослідницько-експериментальна діяльність є одним з видів пізнавальної діяльності дітей і дорослих, як це видно з визначень, аналізованих нами. Оскільки закономірності проведення експериментів дорослими і дітьми багато в чому не збігаються, краще використовувати словосполучення «дитяче експериментування». Науковці Т. Косма (1956), Г. Костюк (1989) у своїх публікаціях акцентують важливість дитячого експериментування. Вчені стверджують, що в дитячому віці провідним видом діяльності є не тільки гра, як це прийнято вважати, а й дитяче експериментування. Ігрова діяльність потребує стимуляції та певної організації з боку дорослих. У діяльності ж експериментування дитина самостійно діє різними способами на предмети і явища довкілля (у тому числі й на інших людей) з метою більш повного їх пізнання. Ця діяльність не запропонована дорослим, а будується самими дітьми.

Дитяче експериментування виступає сьогодні найбільш активною формою дослідницької діяльності в дошкільному віці, яке розглядається як практична діяльність пошукового характеру, спрямована на пізнання властивостей, якостей предметів і матеріалів, зв'язків і залежностей явищ. Дитяче експериментування визначається як складний багатогранний процес, що охоплює живе спостереження, і досліди, проведені дитиною.

Експериментування є найбільш успішним шляхом ознайомлення дітей зі світом живої та неживої природи. У повсякденному житті дитина неминуче стикається з новими, незнайомими їй предметами і явищами фізичного світу, виникає бажання пізнати це нове, зрозуміти незрозуміле.

У процесі експериментування дошкільник поступово опановує модель дослідницької діяльності – від первинної постановки проблеми до подальшого висунення гіпотези й перевірки її дослідницько-експериментальним шляхом. У дошкільному віці дитині доступні прийоми найпростішого планування експерименту, порівняльного аналізу процесів, фіксації отриманих результатів тощо.

Проаналізувавши пропоновані визначення, можемо стверджувати, що експериментування є такою діяльністю, під час якої дитина пізнає об'єкти, предмети чи явища світу та їх властивості. На перший план тут виходять практичні дії, які підкріплюються отриманням нових знань. Дослідницька діяльність відрізняється від експериментування тим, що діти цілеспрямовано, з відповідною метою та гіпотезою проводять досліди. Цьому сприяють попередньо розвинені психічні процеси, а саме: мислення, увага, пам'ять.

Отже, поняття «експериментальна діяльність», «дослідницько-експериментальна діяльність», «дослідницька діяльність» більш подібні між собою, ніж принципово різняться, тому надалі пропонуємо використовувати їх як синонімічні до поняття «дитяче експериментування».

Поняття «експериментальна діяльність» або «дитяче експериментування» – це діяльність, яка створює всі необхідні умови для розвитку інтелектуальних умінь вихованців, націлює на вдосконалення здатності тривало зосереджуватися на об'єктах дослідження, тримати в пам'яті необхідну про них інформацію та уявляти майбутній результат своєї діяльності. Важливо наголосити, що розвиток цих процесів залежить від мотивації та інтересу дитини до виконуваної нею діяльності. Виходячи з цього, чим різноманітнішою та інтенсивнішою вона буде, тим більше нової інформації отримає маленький дослідник, отже, тим швидше й ефективніше відбуватиметься його розумовий розвиток. Для забезпечення цього педагог має добре знати вподобання кожного свого вихованця та враховувати їх під час організації експериментальної діяльності.

Діти дошкільного віку активно намагаються якнайбільше дізнатися про

довкілля. Експериментальна діяльність мобілізує дошкільників у пізнанні довкілля, в самостійному розкритті його зв'язків, відносин, закономірностей. Під час дитячого експериментування вихованці рахують, вимірюють, порівнюють, визначають форму та розміри об'єктів, удосконалюючи цим свої логіко-математичні навички (Гануза, 2004). Крім того, під час експериментальної діяльності відбувається розширення активного словникового запасу за рахунок різних наукових термінів, закріплення вмінь граматично правильно відповідати на запитання, самостійно будувати діалог, стежити за логікою своїх висловлювань, доводити власну точку зору. Безпосередність такого навчання створює позитивний настрій і дозволяє урізноманітнити процес формування навичок у дошкільників. Висловлювання власних думок, зауважень на міркування товаришів, пропозиції для розв'язання завдань свідчать про розвиток креативності дитячого мислення.

Експериментування є засобом розвитку самостійності дітей дошкільного віку. Дитяче експериментування – це дослідницька, активно перетворювальна діяльність дітей, у якій пізнаються властивості, якості об'єктів та здійснюється їх перетворення. У результаті дитина стає самостійною, ініціативною, може довести свою думку та її аргументувати.

Українськими дослідниками (Л. Присяжнюк (2018), І. Стеценко (2016)) доведено, що самостійне експериментування дошкільників з новим об'єктом як вид дослідницької поведінки спрямовує на пошук та освоєння нової інформації. Дослідницька поведінка виникає і розгортається в умовах невизначеності, новизни й суперечностей. До того ж, самостійна дослідницька діяльність і допитливість дітей надзвичайно важливі як для психічного розвитку, так і для оволодіння конкретними знаннями.

Психологами (І. Бех (2013), І. Біла (2014), Л. Зайцева (2013), І. Литвиненко (2002), С. Ладивір (2007)), відзначається, що експериментальна діяльність позитивно впливає на емоційну сферу дітей, на розвиток їхніх творчих здібностей.

Слід зазначити, що в ході проведення дослідів та експериментів відбувається вплив на формування особистісних рис дошкільника: з'являється ініціативність під час внесення пропозицій; самостійність при визначенні послідовності виконання завдань, використанні допоміжних джерел, розподілі свого часу. Дошкільник вчиться працювати в колективі, виявляти власні організаторські здібності, мати почуття обов'язку та відповідальності перед іншими вихованцями, допомагати їм, ураховувати їхню думку та поважати як особистостей. Це сприяє не лише забезпеченню соціального компоненту здоров'я дитини, а й формуванню моральних рис, тобто певним чином можна говорити про елементи морального виховання у процесі експериментальної діяльності у природі.

Так, науковиця К. Крутій (2017) характеризує поняття «дитяче експериментування» як пізнавальну діяльність, у процесі якої здійснювані дитиною практичні дії виконують орієнтовно-дослідницьку функцію, створюючи умови, в яких розкривається зміст об'єкта (с. 18).

Отже, під експериментальною діяльністю розуміється спільна діяльність дорослого і дитини, спрямована на розв'язання пізнавальних завдань, що виникають у процесі навчальної діяльності, у повсякденному житті, грі, праці, тобто, під час пізнання світу.

Узагальнюючи схарактеризовані поняття, маємо підстави стверджувати, що експериментування як специфічна діяльність дітей дошкільного віку має такі ознаки:

- є особливим видом пізнавально-дослідницької діяльності, у якій найбільш яскраво виражені процеси цілеутворення, процеси виникнення й розвитку нових мотивів особистості, що лежать в основі саморозвитку здобувачів дошкільної освіти;
- є стрижнем будь-якого процесу дитячої творчості;
- це діяльність, у якій найбільше проявляється власна активність дітей, спрямована на одержання нових відомостей, нових знань (пізнавальна форма експериментування), на одержання продуктів дитячої творчості –

нових споруд, малюнків, казок тощо (продуктивна форма експериментування);

– це діяльність, у якій найбільш органічно розвиваються психічні процеси.

Пропонуємо ввести до наукового обігу поняття – «дитяче експериментування як феномен».

У словниках поняття «феномен»: «це будь-які підлеглі спостереженню предмет, факт, подія чи процес, що виступають об'єктами чуттєвого споглядання» (Шинкарук, 2002, с. 665), або «рідкісне, незвичайне, виняткове явище» (Гончаренко, 1997, с. 98).

Проаналізувавши визначення поняття «феномен» та «дитяче експериментування», а також виокрепивши сутність феномену «дитяче експериментування» у педагогічних працях науковців, визначимося з авторським розумінням сутності феномену «дитяче експериментування». На наш погляд, *феномен дитячого експериментування* слід тлумачити як *діяльність, яка досягається на чуттєвому рівні як виняткове явище під час дослідження об'єктів, предметів довкілля, а також в процесі комунікації та взаємодії дітей один з одним і дорослими.*

Важливою для розуміння сутності зазначеного феномену «дитячого експериментування» є думка відомих науковців (Г.Беленька (2018), Н. Лисенко (2019), К. Крутій (2018), З.Плохій (2001), І. Стеценко (2018) та ін.), які рекомендують організовувати експериментування в роботі з дошкільниками, адже головна його перевага полягає у наданні дітям реальних уявлень і знань про різні сторони досліджуваного об'єкта.

Синтезуючи тлумачення ключових понять, ми ідентифікували робоче поняття нашого наукового дослідження. Подамо визначення *дитячого експериментування* в закладі дошкільної освіти в такій інтерпретації: *спеціально організована педагогом або дітьми діяльність, у якій здобувачі дошкільної освіти шляхом самостійного відкриття, розв'язання проблемних завдань, практичних перетворювальних дій різними методами дослідження*

оволодівають однією із ключових компетентностей, а саме дослідницькою, яка має продовження в початковій школі та впродовж життя. Така діяльність забезпечує самостійне виявлення дітьми за допомогою спроб та помилок прихованих від безпосереднього спостереження зв'язків і залежностей між об'єктами і явищами та набуття власного досвіду.

Отже, дитяче експериментування визначається як особлива форма пошукової діяльності, основними характеристиками якої є:

- наявність власної активності дітей;
- спрямованість на отримання нових відомостей і знань;
- прагнення проникнути в сутність досліджуваного явища;
- бажання самостійно вирішити поставлену проблему;
- наявність у дітей можливості припускати помилки і генерувати нові способи рішень;
- отримання власного досвіду;
- надання провідної ролі дитині, а не педагогу.

Визначені нами особливості та характеристики дитячого експериментування подаємо в Додатку Б.

Вважаємо правомірним паралельне вживання в нашому дослідженні понять «дитяче експериментування», «дослідницько-експериментальна діяльність», «експериментування» і «експериментальна діяльність» у якості синонімів.

Важливість дитячого експериментування полягає в тому, що такий вид діяльності сприяє розвитку розумових операцій, пам'яті дітей, формуванню реальних уявлень про різні сторони досліджуваного об'єкта, про його взаємини з довкіллям й іншими об'єктами, що відображається на рівні ініціативи дошкільника.

Дитяче експериментування як особливий вид пізнавальної діяльності існує як у «чистому» вигляді, так і в якості складової будь-якої дитячої діяльності. Завдяки входженню спонтанного експериментування в динаміку іншої діяльності відбувається перехід цієї діяльності на більш високі рівні.

Експериментування є таким особливим видом діяльності дітей, у якому проявляються дві нерозривно пов'язані сторони пізнавальної активності: створення дитиною суб'єктивно нових знань і створення нових дій (як у предметному, так і в розумовому планах). Саме в процесах спонтанного й цілеспрямованого (під керівництвом дорослого) експериментування у дітей раннього та дошкільного віку виявляються риси індивідуальної стратегії розумового розвитку.

Упровадження дитячого експериментування в практику роботи закладів дошкільної освіти максимально активізує діяльність дітей у пізнанні довкілля, реалізації їхніх творчих задумів, а отже й сприяє розвитку особистості дитини. Така діяльність має значний розвивальний потенціал і є однією з найбільш успішних у процесі ознайомлення дошкільників зі світом природи, формування природоохоронної поведінки. Діти здатні самостійно чи з незначною допомогою дорослого проводити нескладні досліди з пізнання властивостей об'єктів природи, спостерігати за явищами природи та помічати зміни в стані природи й погоди (Піроженко та ін., 2021). Вихованці одержують можливість задовольнити властиву їм пізнавальну активність та допитливість, розвивати дослідницькі навички, які навчають не лише орієнтуватися у характері роботи і сплановувати свої дії, а й формують уміння співпрацювати в колективі. Це має суттєве значення для майбутньої їхньої навчальної діяльності. Разом з тим, експериментальна діяльність дозволяє дітям відчувати себе вченими, першовідкривачами, а також прожити щасливе дошкільне дитинство як передумову свого повноцінного розвитку та подальшої самореалізації у житті.

Отже, під час дитячого експериментування дошкільник вчиться спільно з педагогом та однолітками визначати найефективніший спосіб вирішення проблем, які постають перед ним, та знаходити шляхи їх розв'язання. Можемо з упевненістю стверджувати: експериментальна діяльність є ефективною формою розвитку дитини та формування її особистісних рис, що цілком реалізовує основні завдання сучасної дошкільної освіти.

1.2. Історіографія організації та становлення експериментальної діяльності дітей у дошкільних закладах

Збереження самоцінності дошкільного дитинства, визначення особливостей і вимог до рівня розвиненості, освіченості та вихованості дитини дошкільного віку, забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою – це пріоритетний напрям Базового компоненту дошкільної освіти (2021).

Аналіз і вивчення становлення експериментальної діяльності дітей у закладах дошкільної освіти може бути проведений у межах різних наукових галузей: історії, історії педагогіки, історії дошкільної педагогіки, філософії, психології тощо.

Історичний досвід організації експериментальної діяльності дошкільників, представлений у джерелах досліджуваного періоду, цілком претендує на сучасне осмислення, переосмислення та використання у певних теоретичних, методичних і прикладних межах, які детермінуються сучасними суспільними, економічними, культурними, інтеграційними, освітніми та іншими чинниками.

Хронологічні межі нашого дослідження охоплюють достатню різноманітність історико-педагогічних джерел. Територіальні межі дослідження охоплюють усю територію України. Аналізуючи та узагальнюючи погляди дослідників з проблем організації експериментування, зауважимо, що у вітчизняній науці бракує наукових розвідок з організації дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти.

У фундаментальних працях О. Акімової (2022), Л. Березівської (2010), Л. Ваховського (2005), О. Сухомлинської (2009) визначено особливості проведення наукових досліджень історико-педагогічної проблематики.

Важливою умовою об'єктивного дослідження історії розвитку дитячого експериментування як специфічної діяльності дошкільників є систематизація

та ґрунтовний аналіз історико-педагогічних джерел і відповідних розвідок для окреслення особливостей і перспективних напрямів розвитку експериментальної діяльності в системі дошкільної освіти України.

Отже, визначимо такі основні групи джерел, на які спирається наша робота:

- нормативно-правові документи щодо організації дитячого експериментування як типу діяльності дошкільників;
- архівні джерела;
- монографії та посібники, присвячені проблемі дослідження;
- дисертаційні роботи;
- матеріали педагогічної і психологічної наукової періодики.

Важливими для нашого дослідження є документи, які загалом регулювали питання організації дитячого експериментування у дошкільній педагогіці України. Серед них: Конституція України (1996), Закон України «Про освіту» (1991, 2017), Закон України «Про дошкільну освіту» (2001), Закон України «Про охорону дитинства» (2001), Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020).

У досліджуваний період відповідними законодавчими актами регламентувалася робота щодо розширення дошкільної освіти та створення умов для суспільного дошкільного виховання дітей, що суттєво вплинуло на становлення експериментування як виду діяльності дітей. Це – Закон Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – УРСР) «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в УРСР» (1959); Постанова Ради Міністрів УРСР «Про стан і заходи по подальшому розвитку дошкільного виховання в республіці» (1974); Постанова Ради Міністрів УРСР «Про даліше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання в школі» (1984).

Значну цінність для вивчення предмета дослідження становлять архівні документи й матеріали, які зберігаються в Державному архіві Вінницької

області (ДАВіО), Державному архіві Хмельницької області (ДАХмО), Державному архіві Тернопільської області (ДАТО).

Цінними є фонди ДАВіО, зокрема (ф. Р-4897), (ф. Р-2700), (ф. Р-5053), які містять інформацію про виховну роботу дитячих садків та ясел-садків; інформацію про виховну роботу дитячих дошкільних установ по районах області; матеріали інспекторських перевірок дитячих дошкільних установ; матеріали конференцій; матеріали про підготовку до роботи ясел-садків; матеріали районо про роботу дитячих дошкільних установ області; матеріали з доповідями про висновки роботи конференцій дошкільних установ за навчальний рік; накази, постанови Міністерства народної освіти України про розвиток народної освіти; протоколи педагогічних рад про роботу дошкільних установ; протоколи нарад працівників дошкільних установ.

Заслужують на особливу увагу документи з фонду (ф. Р-18) ДАТО. У цьому фонді зберігаються матеріали конференцій працівників дошкільних установ області; звіти, документи, інформації і довідки про виховання дітей в області; довідки й інформації про перевірку роботи дитячих дошкільних закладів області та про стан навчально-виховної роботи в дошкільних закладах області.

Нами опрацьовано фонди ДАХмО, зокрема (ф. Р-908), (ф. Р-5762), (ф. Р.-4131), (ф. Р.-1091), (ф. Р.-3515), що містять таку інформацію: протоколи семінарів і районних конференцій; річні звіти; матеріали перевірок роботи дошкільних установ; про листування з державними органами з питань поліпшення народної освіти, висновки й пропозиції; доповідні записки та статистичні звіти дитячих садків Хмельницького району.

У справах згаданих фондів подано інформацію щодо форм, методів і прийомів організації освітнього процесу дошкільних закладів Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей. У державних архівних фондах міститься корисна інформація з питань проведення спостережень, що включає дослідницько-експериментальну діяльність. Також у фондах (ф. Р-

4897) у звітуванні про роботу дошкільних дитячих установ Вінницького обласного промислового відділу народної освіти знаходимо інформацію, що на заняттях з конструювання діти досліджують геометричні фігури, визначають їх сторони. У протоколах педагогічних рад знайдено відомості, що діти в окремих областях республіки отримують неповноцінні знання про навколишній світ і, у зв'язку з цим, вихователі мають займатися самоосвітою та вдосконалювати форми, методи роботи з дошкільниками (ф. Р-4897, ф. Р-18). Попри названі факти неефективної роботи з дошкільниками більшість із вивчених нами документів засвідчують, що педагоги постійно намагаються організувати експериментальну діяльність дітей у дитячих дошкільних закладах.

На всіх етапах розвитку людського суспільства (первісне суспільство, Античність, Середні Віки, Ренесанс, Новий час, Новітній час) виховання дітей, зокрема дітей дошкільного віку, було пріоритетним завданням родини і держави, умовою подальшого суспільного поступу. Доля підростаючого покоління, його духовний і фізичний розвиток, сімейне та громадське виховання дітей – ці питання завжди привертали до себе увагу видатних мислителів і громадських діячів минулого, учених та педагогів, усіх представників інтелектуальної еліти.

Ключем до формування духовно багатой, цілісної, творчої особистості є формування пізнавального інтересу, коли дитина виступає в ролі дослідника, який самостійно впливає різними способами на явища і предмети довкілля для ефективного їх пізнання і освоєння, що стає основою дослідницько-експериментальної діяльності. Вивчаючи історико-педагогічні праці вітчизняних і зарубіжних науковців – О. Акімова (2017), Л. Артемова (2006), О. Волошиної (2017), З. Борисова (2004), Д. Скільський (2011), Т. Поніманська (2018), І. Уклюєва (2016) ми наважились припустити, що розвиток пізнавального інтересу дитини до світу, який її оточує, стає пріоритетним завданням освіти в епоху Ренесансу: до того часу в

європейських школах панувала схоластика, що нівелювала прагнення дітей до самостійного пошуку істини.

За останні роки у вітчизняній та світовій педагогічній науці з'явилося чимало нових цікавих розвідок щодо становлення та розвитку експериментування як особливого різновиду діяльності дітей дошкільного віку. Але ознайомлення з педагогічним досвідом минулих років, зокрема з науковим осмисленням досліджень дитиною довколишнього світу та впливу таких занять на розумовий та емоційний розвиток, дозволить нам сформувати цілісне уявлення про освітні функції дитячого експериментування в історичній ретроспективі.

Ще в епоху Середньовіччя (XVI ст.) французький філософ М. Монтень у своїй знаковій філософській праці «Досліди» стверджував, що освіта повинна сформувати широко освічену, критично мислячу самостійну особистість. Основою знань, за М. Монтенем, є досвід. Дитині, писав він, часто навіюють готові істини, які вона не завжди може осмислити й визначити ступінь їхньої достовірності. Щоб людина була здатна самостійно мислити, її треба навчити спостерігати, порівнювати, робити висновки, здобувати знання дослідним шляхом: «Я не хочу, щоб у класі завжди говорив один учитель. Нехай учні працюють, спостерігають і говорять» (Монтень, пер.з фран. А. Перепаді, 2005, с. 156).

Чеський педагог Я.-А. Коменський (1592-1670 рр.) вважав, що вже з раннього віку слід давати дітям потрібні знання про природу, які є такими ж важливими для розумового розвитку дітей, як і знання мови, математики тощо. «Вчення слід було б починати не з словесного міркування про речі, а з предметного над ними спостереження» (Чувашев, 1953, с. 13). Обґрунтовуючи принцип свідомості навчання, Я.-А. Коменський (1940) підкреслює, що діти повинні заучувати тільки те, що вони зрозуміли на підставі доказів, за допомогою зовнішніх відчуттів і розуму. Педагог поклав початок найважливішому дидактичному правилу, а саме: сприйняття стає сильнішим, коли в ньому задіяні декілька органів чуття.

Ж.-Ж. Руссо (1712-1778) запровадив у педагогічний арсенал вихователя новий прийом, пов'язаний зі створенням виховуючих життєвих ситуацій (метод природних наслідків). Філософ зазначав, що мистецтво вихователя – вміти викликати необхідні потреби й інтереси. Якщо вони не виникають у дитини, то необхідно створити таку ситуацію, де вони обов'язково з'являться – і ця ситуація стане свого роду соціальним експериментом для дитини (Руссо, перекл. з фр. О. Йосипенко, 2019).

Ф. Фрєобель (1782-1852), засновник дошкільної педагогіки та автор ідеї дитячого садка, наголошував на діяльнісній природі дитини, обґрунтовуючи необхідність упровадження самодіяльності і творчого самовираження дитини у спеціально створеному середовищі дитячого садка, яке, з-поміж іншого, забезпечить активне пізнання природи під час прогулянок та експериментувань (Січкарь, 2015, с. 76.).

Німецький педагог А. Дістервег (1790-1866) надавав перевагу тим методам навчання, які збуджують роботу думки дітей, їхню розумову самодіяльність: евристичний метод, жива бесіда, діалог, дослідницький метод (Diesterweg, 1852, с. 106).

Італійська педагогиня М. Монтессорі (1870-1952 рр.), фундаторка системи сенсорного виховання дітей дошкільного віку, визначала вихідною точкою розвивального впливу на дитину формування самостійності і самонавчання шляхом відповідно організованого середовища, наповненого різноманітним сенсорним матеріалом. Головне призначення останнього – це надати дітям можливості для такої роботи, у якій дошкільники вчилися б самі працювати, думати, помилятися й зосереджувати увагу на зробленому, спостерігати, доходити висновків про побачене, досліджувати властивості різних матеріалів і речовин (Борисова, 2004, с. 104).

Вагомий внесок у теорію і практику розвитку дитячого експериментування зробив К. Ушинський (1823-1871 рр.). Виняткового значення педагог надавав спостережливості, що є необхідною умовою дослідницько-експериментальної діяльності дітей: «Якщо навчання

претендує на розвиток розуму в дітей, то воно повинно розвивати спостережливість» (Ушинський, 1949, с. 202). К. Ушинський (1949) вказував на безпосередній взаємозв'язок між розумовим розвитком дітей і спостережливістю. Об'єкти спостереження перебувають у довкіллі. «Предмети і явища природи, – писав педагог, – дають матеріали нашій свідомості для почуття схожості і відмінності...дають початок поняттям, судженням і умовиводам» (Ушинський, 1949, с. 135).

Не оминув увагою дитяче експериментування В. Сухомлинський (1918-1970). У своїй книзі «Серце віддаю дітям» він розвиває думку про те, що дитина від народження до п'ятирічного віку бере з довкілля у багато разів більше для свого розуму, почуттів, волі й характеру, ніж від п'ятирічного віку до кінця життя. Від того, як вихователі зуміють вплинути на розвиток почуттів, уявлень та уважності малят, розвинути їхню фантазію, відкрити їм великий світ навколишнього життя, залежатиме їхній розумовий розвиток (Сухомлинський, 1977).

Педагог був переконаний, що природа мозку дитини вимагає, щоб її розум виховувався біля джерела думки – серед наочних образів, а саме серед природи, яку назвав Школою радості (Сухомлинський, 1977). Його вихованці спостерігали за життям рослин і тварин, об'єктами та явищами неживої природи, складали казки та фантазували. В. Сухомлинський (1977) у своїй «школі радості» культивував дитячу словесну казкотворчість. Наведемо приклад створеної дітьми казки «Жолудь (Зіна)» (Сухомлинський, 1977): *«Повіяв вітер. Упав з дуба жолудь. Жовтий, блискучий, неначе викуваний з міді. Упав і думає: «Так хороше було на гілках, а тепер я на землі. А звідси не видно ні річки, ні лісу». Засумував жолудь. Проситься: «Дубе, візьми мене на гілку». А дуб відповідає «Нерозумний ти! Поглянь, я теж виріс із землі. Пускай швидше корінь, рости. Станеш високим дубом».*

Навчити дитину думати, пробудити допитливість та інтелектуальні інтереси було головною турботою педагога в роботі з дітьми. «Дайте мені на рік маленьких дітей, байдужих до слова, і вони повернуться до вас з

вогниками думки, глибоко особистими, неповторними..», – писав В. Сухомлинський (1977, с. 56). Особливої значущості набуває ця проблема у наш час, що пов'язано з підвищенням наукового рівня дошкільної освіти, коли провідними стають методи навчання, які стимулюють у дітей уміння спостерігати, порівнювати, зіставляти предмети, явища, факти.

«Уроки мислення серед природи» було спрямовано на розвиток розумових здібностей дітей, формування в них вміння зосереджуватися, бачити, спостерігати, аналізувати, фантазувати, передавати сприйняте. Потрібно, вважав педагог, щоб саме в дошкільному віці перед дитиною відкривалось якомога більше незрозумілого в природі, праці, суспільному житті. Довкілля, природа – вічні джерела пам'яті та мислення: «Сама природа дитячої свідомості, дитячої пам'яті потребує, щоб перед малюком ні на хвилину не закривався яскравий навколишній світ з його закономірностями», – запевняв В. Сухомлинський (Сухомлинський, 1977, що цитується у статті Сухорукова, 1983).

Надзвичайно важливим вважав педагог формування допитливості і закликав вихователів дбати про те, щоб діти були активними дослідниками знань, допитливими шукачами істини, мандрівниками у світі пізнання. В. Сухомлинський (1977) наголошував на застосуванні дослідницько-експериментальної діяльності як одного зі шляхів підготовки дітей до навчання в школі.

Дослідник Т. Косма (1953) зазначає: «Гарні наслідки дають ті спостереження, під час яких діти експериментують, порівнюють, аналізують, синтезують, узагальнюють, тобто коли в процес спостереження широко включається мовлення та мислення» (с. 4). Тобто перед дітьми потрібно ставити такі завдання, які спрямовували б їх на самостійне та активне відшукування нових фактів. Досягнення такого результату можливе лише за допомогою дослідницько-експериментальної діяльності.

У дошкільній педагогіці 1960-1970-х років важливого значення надавалося сенсорному вихованню дітей, тобто розвитку й удосконаленню

відчуття, сприймання, формуванню уявлень. Характерною особливістю тогочасної системи виховання дітей було те, що робота з розвитку процесів дитячого сприйняття включалась у різні види діяльності, які вимагають навчання дітей спеціальним способом обстеження предметів, виокремлення їх основних властивостей та ознак. Результати наукових пошуків О. Жильцової (1970) засвідчили, що в більшості дітей старшого дошкільного віку не сформовано вміння самостійно пояснити значення узагальнювальних слів, є прогалини в сенсорному розвитку, слабкий зв'язок між чуттєвими і вербальними уявленнями.

Дослідниця наголошувала, що педагоги мусять приділяти значну увагу розвитку в дітей спостережливості, умінь правильно визначати ознаки, властивості й особливості об'єктів і явищ природи. Педагог стверджувала: «Дітям не потрібно підказувати готову відповідь, а давати змогу самостійно відчутти і сприйняти спостережуване явище...» (Жильцова, 1970, с. 10).

Тобто сенсорне виховання та експериментальна діяльність дітей взаємопов'язані між собою, оскільки без дослідів, експериментів, практично-пошукових дій дошкільників неможливо сформувати адекватні й точні поняття.

Отже, проблема дослідницько-експериментальної діяльності дошкільників розроблялась багатьма педагогами і психологами в історії педагогічної думки, хоча науковці не виокремлювали цю діяльність в окрему категорію, а розглядали її в контексті практичних методів навчання.

У роботах сучасних науковців (Г. Беленька (2018), О. Біда (2022), Г.Кіт (2016), А. Коломієць (2022), Т. Кривошея (2021), К. Крутій (2021), Н. Лисенко (2019), О. Савенков (2013), І. Стеценко (2018), З. Плохій (2010), Л. Присяжнюк (2017) та інші) прослідковується розкриття змісту дитячого експериментування як особливого виду діяльності дошкільників та його взаємозв'язок з усіма освітніми напрямками за Базовим компонентом дошкільної освіти (2021) (БКДО).

Цінним для нашого дослідження є роботи науковців Т. Косма (1956), Г. Костюк (1989), З. Плохій (1989), які вперше виокремлюють експериментування в якості виду пошуково-дослідницької (пошукової) діяльності дошкільників. Науковці визначають дитяче експериментування як складний багатогранний процес, що охоплює як живе спостереження, так і досліди, проведені дитиною. Також дослідники тлумачать дитяче експериментування як вид мислення, який характеризується тим, що дошкільник самостійно в ході реальних перетворень предметів виявляє зв'язки між ними. Головна перевага методу експериментування, на думку вчених, полягає в тому, що відбувається формування у дітей реальних уявлень про об'єкт і його взаємозв'язки з довкіллям. Результатом є не тільки ознайомлення дітей з новим об'єктом, а й накопичення розумових прийомів та операцій, які розглядаються як розумове вміння.

Для ґрунтовного вивчення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України проаналізовано наукові розвідки, опубліковані у фахових виданнях: «Дошкільне виховання», «Дитячий садок», «Бібліотечка вихователя дитячого садка», «Палітра педагога», «Вихователь-методист дошкільного закладу» середини XX – початку XXI ст. Особливо важливими для нашого дослідження є статті, в яких окреслено перспективи розвитку дошкільної освіти освіти (Грицан, 1994; Покась, 1996). Значимими для характеристики дитячого експериментування та його впровадження в практику дошкільної освіти стали публікації О. Савенкова (2013), Г. Беленької (2013).

Так, дослідник О. Савенков (2013) запропонував методику залучення дітей до самостійного дослідницького пошуку на предметних заняттях у закладі дошкільної освіти. Дослідницька діяльність дошкільника не обмежується спостереженнями та експериментами, вона має чітку структуру від формулювання проблеми до її вирішення, обов'язковим є захист результатів пошуку.

Дослідження наступної групи наукових джерел було зосереджено на вивченні та критичному аналізі дисертацій та авторефератів. Зокрема, важливими для нашого дослідження стали такі наукові роботи: Л. Буркової «Формування пізнавальної активності у старших дошкільників при вивченні сезонних явищ природи» (1994), К. Крутій «Теорія і практика формування граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку (на матеріалі морфології і словотворення)» (2005), Н. Лазарович «Навчально-виховна робота з обдарованими дітьми 5-6 років у дошкільних навчальних закладах (кінець XX – початок XXI століття)» (2006), Б. Мухацької «Стимулювання пізнавальної активності дітей у дитячому садку» (2001), Н. Маковецької «Навчання старших дошкільників суфіксального творення іменників і прикметників» (2000), Л. Міщик «Формування загальних уявлень про неживу природу у дітей дошкільного віку» (1976), О. Половіна «Формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва у старших дошкільників (на матеріалі ознайомлення з пейзажним живописом)» (2007).

Так, Н. Маковецька (2000) вперше системно дослідила та науково обґрунтувала можливості використання емоційно-експресивної лексики в процесі навчання словотворення дітей старшого дошкільного віку. Авторкою визначено критерії та рівні засвоєння дітьми навичок творення слів, іменників і прикметників за допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки, а також дидактичні умови, тенденції та етапи навчання дошкільників суфіксального словотворення на матеріалі емоційно-експресивної лексики. Це свідчить про те, що дослідниця наголошувала на необхідності експериментування зі словом.

У дисертаційному дослідженні «Активізація вживання префіксальних дієслів і розуміння їх семантики дітьми старшого дошкільного віку» дослідницею Н. Лопатинською (2000) розглянуто особливості засвоєння дітьми старшого дошкільного віку дієслівного словотворення префіксального типу. Розроблено експериментальну технологію засвоєння префіксальних

дієслів, що сприяє формуванню системності знань у старших дошкільників та охоплює такі компоненти: спостереження та сприймання семантичної ролі дієслів руху (дії, стану), виділення та узагальнення істотних ознак префіксів та їх узгодженість із прийменниками, перенесення словотвірної моделі дієслів руху на дієслова дії та стану, виконання вправ на закріплення, що передбачають включення одержаних знань у мовленнєву практику. Визначено та охарактеризовано рівні, стадії, педагогічні умови, тенденції та закономірності засвоєння префіксального словотворення дієслів. Робота Н. Лопатинської (2000) є важливою для нашого дослідження, оскільки дозволяє стверджувати, що дитяче експериментування в закладі дошкільної освіти не обмежується діяльністю з предметами фізичного світу, а й виходить у сферу нематеріальну – експериментування з мовленнєвими одиницями, що розвиває, своєю чергою, не лише логічне, а й абстрактне мислення дошкільників, розширюючи їхні уявлення про мовні явища і можливість їх досліджувати, творити нові слова, створювати продукт дослідження свого мовлення.

Науковець К. Крутій у дисертаційному дослідженні «Теорія і практика формування граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку (на матеріалі морфології і словотворення)» (2005) описує дитячі okazіоналізми як продукт мовної системи. Педагогиня доводить, що в дитячих мовленнєвих okazіоналізмах відбивається нібито «саморозвиток» та дослідження мовної системи, а «okazіоналізми» є начебто надмірністю продуктів такого «саморозвитку».

У дисертаційному дослідженні «Формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва у старших дошкільників (на матеріалі ознайомлення з пейзажним живописом)» О. Половіною (2007) окреслено проблему формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва у старших дошкільників. Висвітлено філософські аспекти генезису естетичного ставлення особистості до природи, його природу, суть і механізм розвитку, психологічні особливості

формування. Доведено, що формування естетичного ставлення до природи засобами пейзажного живопису відбувається завдяки спеціально організованій емоційній взаємодії дитини з реальними об'єктами та явищами природи, а також їх художніми образами, відтвореними на полотні, завдяки чому забезпечується духовне зростання особистості дитини, досягається розвиток її сенсорної культури і творчих здібностей, збагачується почуттєвий і естетичний досвід дошкільників. Застосування практичних методів, а саме експериментування з матеріалами, інструментами, звуками, формами, атрибутами, народження образів у різних видах мистецтва, – це створення умов для самовираження кожної дитини в мистецькій діяльності, що передбачає емоційне занурення в середовище, наповнене різноманітними матеріалами для творчості, які дитина вибирає за власним бажанням і які допомагають реалізувати задуми щодо створення художнього образу. Саме такою взаємодією і є дитяче експериментування, що допомагає дитині досліджувати картину світу (Половіна, 2007).

У дисертації О. Брежнєвої (2019) вперше представлене наукове осмислення проблеми математичного розвитку дітей 3-6 років у системі дошкільної освіти України. Запропоновано новий підхід до розв'язання проблеми математичного розвитку дітей дошкільного віку. На думку науковиці, навчання логічних операцій – процес складний і тривалий, спирається на мисленнєву діяльність, яку слід розвивати в дитини, формуючи вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати; узагальнювати, встановлювати зв'язки між класами предметів, абстрагувати істотні для певної ситуації ознаки від неістотних; оперувати, класифікувати, систематизувати, знаходити логічні співвідношення між числами та предметами; встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, висувати припущення та гіпотези. Щоб сформувати у дітей дошкільного віку такі вміння, слід використовувати різноманітні ігри та вправи, досліді та експерименти в якості дидактичних засобів для розвитку в дошкільників логічних операцій, умінь розмірковувати (Брежнєва, 2019).

Дослідниця В. Маршицька (2003) у дисертації «Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку» стверджує, що дошкільний вік сприятливий для екологічного виховання, адже саме у цей період закладаються основи культури спілкування і поведінки дітей у природі. Особливої уваги потребують діти старшого дошкільного віку, оскільки у них починають формуватися основи наочно-дійового та наочно-образного типів мислення. Науковиця зазначає, що особистісно орієнтована технологія виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку забезпечує всебічний розвиток особистості дошкільника, сприяє його самовираженню, можливості для самостійного спілкування з природою, розвитку пізнавальних здібностей кожної дитини. Виховання у старших дошкільників емоційно-ціннісного ставлення до природи можна реалізувати за допомогою таких засобів: ігрові завдання та соціально-моральні задачі екологічного змісту. Виконуючи завдання екологічного змісту із соціально-моральним компонентом, діти дошкільного віку аналізують чужі та власні дії, поведінку, вчинки, тобто досліджують та усвідомлюють наслідки дотримання екологічно доцільної поведінки та діяльності, формування сталих тенденцій у поведінці (Маршицька, 2003). Отже, за допомогою соціального експериментування формується емоційно-ціннісне ставлення дітей до природи.

Загальний аналіз зазначених джерел дозволив окреслити ступінь дослідження проблеми на теоретичному рівні.

Науково-теоретичною базою нашого дослідження є освітні програми для дітей раннього та дошкільного віку: «Програма виховання в дитячому садку» (1962, 1966, 1971, 1978 pp.); «Типова програма виховання і навчання в дитячому садку» (1984); «Програма навчання та виховання в підготовчій групі дитячого садка» (1985); «Програма виховання і навчання в дитячому садку» (1986); «Малятко» (1991, 1999 pp.); «Дитина в дошкільні роки» (1991, 2004, 2011 pp.); «Дитина» (1993, 2012 pp.); «Українське дошкілля» (1999,

2012 рр.); Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (2008); «Маленькі дослідники» (2008), «Впевнений старт» (2012, 2017); «STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт» (2019), «Стежинки у Всесвіт» (2020) та ін., та рекомендації для вихователів щодо організації експериментування як діяльності дітей в освітньому процесі закладів дошкільної освіти досліджуваного періоду.

Отже, аналіз історіографії та джерельної бази підтвердив, що для дослідження є в наявності достатня кількість нормативно-правових документів, наукових робіт, періодичних видань, збірників матеріалів конференцій, дисертаційних робіт, програмово-методичного забезпечення, які стосуються загальних питань щодо розвитку дошкільної освіти, тенденцій розвитку експериментування як виду діяльності дітей від початку запровадження і до сьогодні, наукові розвідки про підготовку вихователя до запровадження дослідницько-експериментальної діяльності у закладах дошкільної освіти та ін. Ці наукові праці відіграють велику роль у дослідженні як загальне тло вивчення проблеми становлення дитячого експериментування. Проте, в українських наукових розвідках відсутні праці, у яких цілісно аналізується експериментування як особливий вид діяльності дітей в різні періоди його становлення як освітнього феномену. Цю прогалину намагаємося частково заповнити нашою науковою працею.

1.3. Періодизація становлення і розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття)

Дослідження генези дитячого експериментування сьогодні стає виразним на часі з огляду на потребу систематичного наукового осмислення таких важливих для освіти феноменів, як «інтелектуальний розвиток», «критичне мислення», «емоційний інтелект», «компетентнісний підхід», «навчання через діяльність». Існування названих феноменів у просторі

освітнього процесу неможливе без дослідницько-експериментальної діяльності здобувачів освіти, починаючи з раннього віку.

Упровадження експериментування в освітню діяльність є актуальним питанням чи не на всіх історичних етапах розвитку дошкільного виховання, хоча підходи, тенденції, участь виховних інституцій, соціальне підґрунтя його було різним. Зробимо спробу створити цілісну картину розвитку дитячого експериментування у період середини XX – початку XXI століття з позицій історико-педагогічного підходу.

Дослідження проблеми становлення і розвитку експериментальної діяльності дошкільників в Україні вимагає застосування низки методологічних підходів. Аналіз структури методологічного знання, запропоновано Є. Хриковим (2005), а також наукових праць О. Акімової (2022) дозволив нам обґрунтувати чотири методологічні рівні дослідження, завдяки яким виокремлено періоди організації та становлення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середини XX – початку XXI століття).

Перший – філософський рівень методології визначає головні наукові принципи вивчення проблеми. У дослідженні застосовано такі філософські принципи: науковості, історизму, єдності теорії та практики, єдності історичного та логічного, об’єктивного вивчення явищ.

Принцип науковості передбачав розкриття концептуальних засад культурно-освітніх процесів 50-тих років XX – початку XXI століття та дозволив нам комплексно ознайомитись з особливостями освітнього процесу закладів дошкільної освіти, а саме: із змістом навчальних програм, напрямками освітньої діяльності, що знайшло своє відображення у звітах, протоколах, перевірках закладів дошкільної освіти, а також у періодичних та наукових виданнях, що дало можливість окреслити перспективи використання набутого історичного досвіду для реформування сучасної дошкільної педагогіки в контексті розвитку дитячого експериментування досліджуваного періоду.

Застосування *принципу історизму* обґрунтовано тим, що всі події і факти становлення й розвитку дитячого експериментування варто розглядати в контексті процесів, котрі мали значний вплив на досліджуваний феномен упродовж 50-тих років XX – початку XXI століття.

Принцип єдності історичного та логічного передбачає аналіз стану розвитку дитячого експериментування як розвиненого об'єкта (те, що маємо зараз) і як процесу становлення (стан розвитку експериментування в кожному з визначених періодів).

Принцип єдності теорії та практики передбачає, що теоретичне дослідження будь-якої наукової проблеми має на меті її втілення в практику.

Принцип об'єктивного вивчення явищ спрямовує аналізувати становлення і розвиток експериментальної діяльності дітей об'єктивно й усебічно, у руслі загальних тенденцій розвитку системи освіти. Цей принцип дозволить нам вирізнити особливості досліджуваної проблеми, виходячи із архівних документів та свідчень очевидців.

Другий – загальнонауковий рівень методології окреслює головні наукові теорії та підходи, які використовуються в дослідженні, а саме:

- *історіографічний підхід* дав змогу з'ясувати стан розробленості проблеми дослідження в історико-педагогічній ретроспективі;
- *системний підхід*, що дозволив виокремити періоди організації та становлення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України, виходячи із політичних поглядів, зміни політичних устроїв, кризи ідеологій, розвитку теорії навчання і виховання впродовж 50-тих років XX – початку XXI століття;
- *цілісний підхід*, на думку І. Зязюна, є визначальним у дослідженнях історичного характеру, оскільки «цілісність освітніх систем може бути адекватно описана лише з використанням категорій «взаємозв'язок», «єдність», «інтеграція» (Зязюн, 2011, с. 9). Тому цей підхід дозволить цілісно представити зміст, форми і методи організації та

становлення експериментування як особливого виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середини XX – початку XXI століття);

- *соціологічний підхід* – дозволив урахувати вплив стану суспільства на становлення дитячого експериментування як виду діяльності дошкільників.

Третій – конкретнонауковий (спеціальний) рівень методології розкриває комплекс методів, які застосовуються саме для історико-педагогічного дослідження. Для досягнення мети та розв’язання завдань дисертації доцільно скористатися такими методами: ретроспективний системно-структурний аналіз і синтез, логіко-історичний та історико-генетичний, біографічний та поетапно-проблемний, прогнозування, періодизації:

- *ретроспективний системно-структурний аналіз і синтез* дає можливість обґрунтування концептуальних ідей теорії та практики впровадження експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці середини XX – початку XXI століття через вивчення нормативно-правових освітніх документів, навчальних планів, програм;

- *логіко-історичний та історико-генетичний методи*. Їх сутність полягає у вивченні передумов запровадження та розвитку дитячого експериментування як виду діяльності дошкільників середини XX – початку XXI століття;

- *біографічний та поетапно-проблемний методи* ґрунтуються на дослідженні науково-педагогічної спадщини персоналій, які студіювали аналізовану проблему;

- *метод прогнозування* передбачає визначення перспективних напрямів розвитку дитячого експериментування як одного з провідних виду діяльності дітей у сучасних закладах дошкільної освіти України;

- *метод періодизації* допомагає визначити етапи та обґрунтувати тенденції розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття.

Четвертий рівень – технологічний – представлений методиками й техніками дослідження, а саме набором процедур, які забезпечують отримання достовірного емпіричного матеріалу та його первинну обробку. Застосована нами сукупність теоретичних і емпіричних методів дозволила забезпечити об'єктивність наукового пошуку й відтворити генезу експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України у визначених хронологічних межах, зробити відповідні теоретичні узагальнення. Тому нами було використано комплекс науково-дослідницьких методів, а саме:

- *загальнонаукові методи* (аналіз, синтез, порівняння та зіставлення) дають змогу узагальнити й систематизувати погляди науковців, теоретиків, практиків на досліджувану проблему, виділяючи окремі етапи в розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середини XX – початку XXI століття) з метою поглибленого вивчення кожного із виокремлених етапів та визначення авторських критеріїв формування становлення й розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття; обґрунтувати вихідні теоретико-методологічні позиції нашого дослідження;

- *емпіричні* (вивчення літератури, документів і результатів діяльності, вивчення й узагальнення досвіду) покликані сприяти пошуку, обробці та інтерпретації першоджерел і характеристиці генези дитячого експериментування в дошкільній педагогіці України (середини XX – початку XXI століття). Особливістю застосування емпіричних методів є ведення аналітико-пошукової роботи в бібліотечних та архівних установах.

Використання комплексу проаналізованих рівнів методології сприяє об'єктивному аналізу різних аспектів дослідження експериментальної діяльності дітей у педагогіці дошкільного дитинства, а також визначенню шляхів удосконалення освітнього процесу в закладах дошкільної освіти. Також використання згаданих підходів, принципів методів дозволило цілісно

виокремити авторські критерії та представити періоди становлення й розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття.

В основу критеріїв періодизації розвитку дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти України в середині XX – на початку XXI століття нами було покладено:

- зміст нормативно-правових документів, які регламентували роботу закладів дошкільної освіти в досліджуваному періоді;
- кількість і якість науково-методичних праць, які відображали рівень наукового осмислення дослідницько-експериментальної дошкільників як особливого виду особистісної активності в кожному історичному періоді;
- трансформації змісту і форм дитячого експериментування, зумовлені появою авторських підходів і технологій реалізації завдань дошкільної освіти.

Такий підхід до вибору критеріїв періодизації дозволив нам не лише чітко визначити межі періодів та етапів розвитку дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти України, а й охарактеризувати провідні тенденції цього процесу в історичній ретроспективі.

Враховуючи вище зазначені методологічні засади історико-педагогічного дослідження та авторські критерії становлення й розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття нами обґрунтовано *періоди становлення й розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України в окреслений період, а саме:*

I період (1947-1990 рр.) – повоснна відбудова дошкільного виховання, уведення до наукового обігу дефініції поняття «дитяче експериментування» – прийняття законів та постанов Української Радянської Соціалістичної Республіки; прийняття програмно-методичних документів

для нового типу дошкільного закладу, початок становлення дитячого експериментування.

II період (1991-2000 рр.) – перебудова, розвиток дошкільного виховання та виокремлення експериментальної діяльності дітей дошкільного віку, програмотворення – реформування дошкільної ланки в межах всієї освітньої системи на початку незалежності України; створення та запровадження комплексних, парціальних програм; прийняття Базового компоненту дошкільної освіти (1999).

III період (2001-2021 рр.) – демократизація дошкільної освіти та стрімке впровадження експериментування в освітню діяльність дітей – прийняття закону України «Про дошкільну освіту» (2001) та розроблення програм, де експериментування, як й ігрова діяльність, є провідним видом (типом) діяльності дошкільників.

Схарактеризуємо кожен період більш докладно, а саме окреслимо етапи кожного періоду для більш повного розкриття логіки нашого дослідження.

I період (1947-1990 рр.) – повоєнна відбудова дошкільного виховання, уведення до наукового обігу дефініції поняття «дитяче експериментування».

Перший етап -1947-1957 рр. – розбудова Науково-дослідного інституту педагогіки Української Радянської Соціалістичної Республіки, відділу дошкільного виховання. Розробка наукових основ дитячого експериментування.

Відновлення роботи Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР (далі НДІ) 1944 р., зокрема відділу дошкільного виховання, активізувало пошуки в царині інтелектуального розвитку дітей, розвитку відчуттів і пізнавальної активності дошкільників. У 1947 р. було видано «Програмово-методичні вказівки для вихователя дитячого садка» («Програмово-методичні вказівки», 1947), що спонукало до появи низка наукових розвідок для забезпечення якісної роботи відповідно до вимог цього навчально-методичного видання з рекомендаціями щодо запровадження спостережень, а

також проблемно-пошукових методів навчання дошкільників, що містять елементи дослідницько-експериментальної діяльності.

Другий етап – 1958-1974 рр. Початок етапу пов'язаний з прийняттям Закону Верховної Ради УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959). На цьому етапі затверджено і розпочато реалізацію «Програми виховання в дитячому садку» (1962-1963 рр.) – першої єдиної комплексної програми виховання дітей від двох місяців до вступу до школи. В цей час започатковують свої дослідження науковці Г. Костюк (1959), Л. Міщик (1973), З. Лебедева (1973), де вперше акцентовано самостійне обстеження дітьми нових об'єктів з досить складними прихованими зв'язками, що вимагають свого виявлення; починає розроблятися система розгорнутого експериментування дошкільників в умовах дитячих дошкільних закладів.

У 1959 р. вийшов Закон Верховної Ради УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), а також Постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшенню виховання та медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (№ 949)» (1959). Цей закон та постанова мотивувала науковців та практиків до нових розробок у дошкільному вихованні. Саме необхідність створення єдиної програми для дитячих садків в УРСР дала можливість визначити основні вимоги до дітей дошкільного віку. З огляду на це у 1959 р. було створено новий тип дошкільного закладу – ясла-садок, що забезпечував виховання та освіти дитини від народження до семи років.

У 1962 р. було прийнято «Програму виховання в дитячому садку» («Програма виховання», 1962), яка неодноразово (дев'ять разів) перевидається з деякими змінами – перший програмно-методичний документ для нового типу дошкільного закладу, що об'єднав у собі ясла і дитячий садок. У цій програмі було визначено зміст і форми виховання дітей від двох місяців до вступу до школи. Хоча у цій програмі ми не знаходимо

рекомендацій про дослідницько-експериментальну діяльність, але зустрічаємо вимоги, щоб під час спостережень діти досліджували об'єкти довкілля («Програма виховання», 1962).

Третій етап – 1975-1990 рр. – видання оновленої програми «Програма та методичні вказівки з виховання дітей у дошкільному закладі» (1975). Започаткування вживання терміна «дитяче експериментування» на позначення одного із провідних видів діяльності дітей в умовах дошкільних закладів.

У 1975 р. упроваджено нову «Програму та методичні настанови виховання дітей у дошкільних закладах» за редакцією Л. Артемової (1975), яку в 1986 р. було змінено «Програмою навчання і виховання в дитячому садку» (за редакцією Є. Таранової). В основу програми були покладені результати ґрунтових досліджень розвитку дітей дошкільного віку та їхніх можливостей щодо засвоєння знань і формування певних особистісних якостей.

Слід зазначити, що в 70-ті роки ХХ ст. в Україні значно активізувалася науково-дослідницька робота в галузі дошкільної педагогіки. Дослідження вчених цього періоду були різноплановими й ґрунтовними. Їх результати значно збагатили дошкільну педагогіку. Активно досліджувалися проблеми розумового розвитку й навчання дітей дошкільного віку (З. Лебедева (1973), Л. Міщик (1976), О. Савченко (1984) та ін.).

Це дало поштовх для розгортання наукових розвідок щодо методики організації дослідів та експериментів. Особливо плідно цей напрям реалізувався в методиці ознайомлення дітей з природою (Л. Міщик (1976), З. Плохій (1989) та ін). Спробу реалізувати дитяче експериментування в екологічному вихованні дошкільників здійснила Н. Лисенко (1990). Педагогиня була переконана: «Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку передбачає не тільки формування свідомо правильного ставлення до природних явищ і об'єктів, а й ознайомлення дітей з природою, в основу якого має бути покладено екологічний підхід, тобто опору на

основоположні ідеї і поняття екології. Щоб навчити дітей правильно ставитися до світу природи, необхідно дати їм певні знання про живу й неживу природу в процесі дитячого еспериментування» (Лисенко, 1990, с. 10).

Історіографічні (архівні) джерела України, які зберігаються в Державному архіві Вінницької області (ДАВіО), Державному архіві Хмельницької області (ДАХмО), Державному архіві Тернопільської області (ДАТО) описують функціонування дитячих закладів різних типів в Україні в 1945-1959 рр., дитячих ясел, дитячих садків, дитячих будинків, у яких діти вчилися спостерігати та досліджувати (Звіти дитячих садків, 1963). У протоколах інспекторських перевірок, педагогічних рад; у матеріалах конференцій працівників дошкільних установ області; у звітах, документах, інформаціях і довідках про виховання дітей області; у довідках і інформаціях про перевірку роботи дитячих дошкільних закладів області висвітлено освітню діяльність вихователів, яка ґрунтується на практичних методах і включає дослідницьку-експериментальну діяльність (Довідки, інформації про перевірку, 1977; Довідки і інформації районних відділів, 1969) (Додаток Н).

Попри всі труднощі кінця ХХ – початку ХХІ століття, система дошкільного виховання збереглася, більше за те – цей складний час ознаменувався здобутками та досягненнями в розробці методики експериментування як виду діяльності дошкільників, зокрема започаткуванням і утвердженням у науково-педагогічній термінології важливого для нашого дослідження терміна «дитяче експериментування».

II період (1991-2000 рр.) – характеризується перебудовою, розвитком дошкільного виховання та експериментальної діяльності дітей дошкільного віку. Провідними тенденціями періоду стали системні наукові пошуки та програмотворення.

Перший етап – 1991-1992 рр. – проголошення Незалежності України, прийняття одного з перших законів незалежної держави – Закону України «Про освіту» (1991) з наступними змінами та доповненням. Для цього етапу

характерне запровадження комплексних програм «Малятко» (1991) (за редакцією З. Плохій), «Дитина в дошкільні роки» (1991) (за редакцією Н. Денисенко), а також створення програми «Дитина» (1993) (за редакцією О. Проскури).

На початку 90-х років у соціально-економічному та політичному житті України відбулись значні зміни, які суттєво вплинули на подальший розвиток дошкільного виховання. Найголовнішою подією було проголошення у 1991 році незалежності Української Держави («Акт проголошення», 1991). Почалася розбудова державності України, що супроводжувалася переходом до ринкових відносин, входженням держави у світову спільноту в якості повноцінного партнера, духовним відродженням народу.

Реформування дошкільної ланки відбувалося в межах реформування всієї освітньої системи України, і на неї поширювалася дія такого важливого документа, як Закон України «Про освіту» (1991), де визначались основні завдання дошкільної освіти (Закон України, 1991). З огляду на це актуалізовалося питання створення комплексних програм, які б ґрунтувались на засадах, визначених у Законі.

Авторами програми «Малятко» є науковці Інституту педагогіки, Інституту психології Академії педагогічних наук України, педагогічних університетів України. У 1991 р. цю програму затверджено колегією Міністерства освіти України, а друге її видання – 1999 р. У цій програмі було вперше було визначено та реалізовано принципи гуманізації змісту та методів навчання і виховання дітей, демократизації педагогічного процесу (Плохій та ін., 1991).

Заслуговує на увагу керівництво для вихователів дитячих садків та батьків «Дитина в дошкільні роки» (1991). У розділі «Рідна природа» чітко окреслено практичну спрямованість знань, які підводять до формування експериментальної діяльності. Провідними методами в ознайомленні дітей з явищами живої і неживої природи визначено наочні (спостереження,

розглядання картин) та практичні (ігри, праця в природі, прості досліди та експерименти) (Денисенко та ін., 1991).

Підготовка першого варіанту програми «Дитина» розпочалась у 1993 р., проте під керівництвом О. Проскури авторський колектив постійно розмірковував над тим, як удосконалити матеріал, що і затримувало її опублікування (Проскура та ін., 1993).

Програми «Малятко» (1991) та керівництво для вихователів дитячих садків та батьків «Дитина в дошкільні роки» (1991) створено відповідно до основних принципів освіти: демократизації, гуманізації, особистісно орієнтованого підходу, взаємодії виховання, навчання й розвитку. У них враховано напрацювання науковців і практиків щодо удосконалення навчально-виховного процесу в дошкільних закладах, зокрема й організації дитячого експериментування.

Другий етап – 1993-1997 рр. – прийняття постанови Про Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття) (1993) та «Концепції» національного виховання» (1994). Затверджено понад 20 загальнодержавних і регіональних (обласних) освітніх програм розвитку для дошкільнят.

Відповідно до прийнятих документів, у 1993 р. до наукового обігу введено поняття «дошкільне виховання», яке кваліфікують як початкову ланку неперервної освіти, становлення й розвитку особистості.

Видана у 1993 р. Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)» вказує на забезпечення пізнавальної активності, творчих і художніх здібностей в ігровій та інших видах дитячої діяльності; на побудову навчання з урахуванням індивідуальних особливостей дитини, починаючи вже з перших сходинок освіти – дошкільної. Цей перший законодавчий акт було прийнято 1-м Всеукраїнським з'їздом працівників освіти у 1993 р., і він виявився революційним як на свій час, пропонуючи нове бачення перебудови освіти.

Концептуальні положення теорії дошкільного виховання було спрямовано на використання потенційних неповторних можливостей

розвитку кожної дитини, формування індивідуально-творчих початків особистості дошкільника, розвиток його пізнавальної активності, а отже – і експериментальної діяльності (Державна національна програма, 1993).

Посилаючись на праці провідних психологів і педагогів, а саме: Г. Костюка (1989), С. Русової (1927), В. Сухомлинського (1977) у 1993 р. авторським колективом Київського міжрегіонального інституту вдосконалення вчителів із залученням провідних фахівців дошкільної і початкової ланок освіти: Н. Бібік, М. Вашуленка, Е. Вільчковського, О. Кононко, О. Проскури, О. Хорошковської та ін. було створено програму «Дитина».

В цій програмі чітко прослідковується застосування в освітній діяльності дослідницьких методів та розвиток пізнавальної активності дітей, що і є основою експериментування як виду діяльності дошкільників.

Отже, реформуванням дошкільної освіти було визначено оновлення змісту освітньо-виховної роботи в дошкільних закладах. Науковці розробили понад 20 програм (найбільш відомі: «Малютко», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки»), де наголошувалась необхідність проведення експериментування, зокрема як діяльності дитини в природі.

Третій етап – 1998-2000 рр. – 1998 р. затвердження Державного стандарту дошкільної освіти в Україні (Базового компоненту дошкільної освіти).

Важливою інновацією системи дошкільної освіти самостійної України є розробка Базового компонента дошкільної освіти на вимогу Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття»). Базовий компонент дошкільної освіти (БКДО) є державним стандартом дошкільної ланки освіти в Україні, який затверджено 25.10.98 р. і у 1999 р. опубліковано. Базовий компонент ДО визначав обов'язковий мінімум змісту основних освітніх програм, обсяг навантаження, вимоги до рівня розвиненості, вихованості та навченості дитини семи (шести) років, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті.

Після перевидання у 1999 році БКДО в Україні, авторський колектив програми «Малютко» удосконалив її зміст відповідно до основних вимог Державного стандарту дошкільної освіти.

Програма виховання дітей дошкільного віку «Малютко» 1999 р. видання зробила новий крок у розвиток змісту дошкільної освіти. Так, розробкою стандарту дошкільної освіти й оновленим змістом програми «Малютко» завершується становлення змісту освіти періоду із середини 50-х років ХХ століття до 2000 року. Розробка цих документів виступала результатом виконання «Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття).

Зауважимо, що впродовж цього етапу на сторінках журналів «Дошкільне виховання», «Палітра педагога» тощо активно обговорювався досвід реалізації програм «Малютко», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», зокрема й щодо організації дитячого експериментування,

Значущим досягненням II-го періоду (1991-2000 рр.) вважаємо створення нової нормативної бази системи дошкільної освіти відповідно до ідеологічних змін, нових концептуальних підходів щодо організації виховання та навчання дошкільників. Також було оновлено зміст і структуру програм та методичних рекомендацій, підручників, посібників періоду національно-культурного відродження України стосовно організації дитячого експериментування.

III період (2001-2021 рр.) – демократизація дошкільної освіти та стрімке впровадження експериментування в освітню діяльність дітей – етап прийняття Закону України «Про дошкільну освіту» (2001) та розроблення комплексних програм, де експериментування та ігрова діяльність є основними видами (типами) діяльності дошкільників. Поява STREAM-освіти.

Перший етап – 2001-2011 рр. – прийнято Закон України «Про дошкільну освіту» (від 11.07.2001 № 2628-III). Створення та запровадження програми «Я у світі». Перевидання комплексних програм «Дитина» (2003),

«Дитина в дошкільні роки» (2010). Створення та запровадження програми «Моє довкілля» (2006), «Маленькі дослідники» (2008).

Якісно новий період у суспільному розвитку означав перетворення системи дошкільного виховання в Україні із виховної в освітню, про що було зазначено в Законі України «Про дошкільну освіту» у 2001 році. У ньому наголошувалося, що держава визнає важливу роль дошкільної освіти для подальшого становлення особистості і створює належні умови щодо її реалізації, забезпечує обов'язкову дошкільну освіту дітям старшого дошкільного віку (Закон України «Про дошкільну освіту», 2001).

Отже, Закон України «Про дошкільну освіту» став тим правовим документом, що регламентує практично всі аспекти функціонування системи дошкільної освіти.

Колективом науковців, які продовжували працювати над розвитком змісту дошкільної освіти, було оновлено та впроваджено програми виховання і навчання дітей від 3 до 7 років «Дитина» (під керівництвом О. Проскури, Л. Кочиної, В. Кузьменко у 2003 р.) та «Дитина в дошкільні роки» (під керівництвом К. Крутій у 2011 р.). Внесені в програми доповнення пов'язані з вимогами БКДО (1999). У цих програмах започатковано розробку засад компетентнісного підходу до розвитку особистості, показано, яким чином різні види діяльності дошкільників впливають на формування її ключових компетенцій.

Упродовж 2006-2008 рр. науковцями було запропоновано ще дві програми – «Моє довкілля» (Богущ, 2006) та «Маленькі дослідники» (Шумер & Сергєєва 2008), які не отримали грифу МОН, але для нашого дослідження є вагомими. У цих програмах було виокремлено дитяче експериментування як провідний вид діяльності дітей та запропоновані досліді та експерименти, що їх дошкільники можуть проводити з об'єктами навколишньої дійсності.

З уведенням у дію Закону України «Про дошкільну освіту» (2001) створене надійне правове підґрунтя для функціонування всієї системи дошкільної освіти. Законодавчо встановлено, що її зміст визначається БКДО

в Україні (1999) і відповідно має бути Базова програма розвитку дітей дошкільного віку. Авторський колектив на чолі з О. Кононко уклали Базову програму «Я у Світі». У період з 2004 по 2005 рр. програму було апробовано в дошкільних навчальних закладах, а схвалено Колегією Міністерства освіти і науки України та затверджена Наказом МОН України (№41 від 29.01.2009 р.) – 21 березня 2008 р. Відповідно до вимог цього Наказу дошкільні навчальні заклади розпочали поетапну роботу за новою програмою з урахуванням власних можливостей.

За Базовою програмою «Я у Світі» (2008) життєво компетентна дитина володіє належною системою знань про світ і саму себе, відрізняється високою пізнавальною активністю, що визначається умінням самостійно розв'язувати нескладні проблеми, елементарно аналізувати, порівнювати, групувати, обчислювати, вимірювати, логічно міркувати, а відповідно і любить експериментувати, дошкукуватися істини (Кононко, 2008).

Досягнення вітчизняної та світової психолого-педагогічної науки, а також сучасні дослідження розвитку дитини, які визнають своєрідність, унікальність, особливість дошкільного дитинства в становленні особистості, урахування сензитивності цього періоду щодо становлення первинного схематичного світогляду, супідрядності мотивів, довільної поведінки, внутрішніх етичних інстанцій, самосвідомості обумовили розробку програми «Дитина в дошкільні роки», яку рекомендовано МОН України як комплексну додаткову освітню програму (лист МОН України № 1/11-11178 від 8 грудня 2010 р.). Авторський колектив науковців під керівництвом К. Крутій окреслив основну мету програми, а саме – забезпечити повноцінний фізичний, соціальний, пізнавальний та естетичний розвиток особистості дитини дошкільного віку; полегшити входження у Всесвіт і розвинути її внутрішні сили та духовний потенціал (Крутій, 2011, с. 6).

Другий етап – 2012-2018 рр. – оновлення Базового компоненту дошкільної освіти (2012). Створення та запровадження нових програм. Перевидання програм «Дитина» (2016) та «Дитина в дошкільні роки» (2015).

В 2012 році опубліковано оновлений Базовий компонент дошкільної освіти, який реалізується програмами та навчально-методичним забезпеченням, що затверджуються Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України. У ньому зведено норми і положення, що визначають державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6 (7) років; сумарний кінцевий показник набутих дитиною компетенцій перед її вступом до школи. Це дало поштовх до видання нових програм, у яких суттєво трансформується зміст дошкільної освіти та набуває розвитку експериментальна діяльність дітей дошкільного віку.

В 2013 р. затверджено програму «Українське дошкілля» (2013) (автори О. Білан, Л. Возна, О. Максименко, Л. Овчаренко, Л. Руханська, В. Самсін), мета якої – розширити змістовий компонент освітньої роботи з дітьми від двох до шести років, розкриваючи етнічні, історичні та соціокультурні особливості західного регіону України.

У програмі вказано, що під час ознайомлення дітей з довкіллям з трьох років починає проявлятися уява, фантазія, елементи експериментування, що сприяє формуванню практичних умінь сприймати об'єкти і явища фізичного світу в процесі ознайомлення з довкіллям; дошкільники вчаться простих способів обстеження, спостереження, зосередження, уміння утримувати увагу (Білан та ін., 2013).

У програмі нового типу «Дитина в дошкільні роки» (2015) (під наук. керівництвом К. Крутій) чітко зазначено, що у межах діяльнісного підходу педагогам потрібно створити умови для того, щоб зробити процес набуття дитиною знань умотивованим, учити дитину самостійно ставити перед собою мету та знаходити шляхи і засоби її досягнення, допомагати дитині сформувати вміння контролю та самоконтролю, оцінки та самооцінки. На нашу думку, ці умови і є передумовою експериментування як виду діяльності дітей дошкільного віку (Крутій, 2015).

Нове перевидання освітньої програми для дітей віком від двох до семи років «Дитина» (2016) пропонує батькам і вихователям вибудовувати

освітній процес на основі врахування індивідуальних можливостей, здібностей і потреб дітей кожного вікового періоду. Важливішими є розвиток інтересу до пізнання, активності, допитливості дитини, її відкритості до взаємодії і спілкування з оточуючим світом, ініціативності, готовності до експериментування, випробовування себе (Огнев'юк та ін., 2016).

Освітня програма розвитку «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку (2017) реалізує державну політику в галузі освіти щодо питань особистісного розвитку дитини, враховує стратегічний курс розвитку системи освіти України загалом. У розділі «Пізнавально-дослідницька діяльність» вказано, що пізнавально-дослідницька діяльність дитини старшого дошкільного віку забезпечує розвиток пізнавальних психічних процесів: пам'ять, увага, уява, мислення, сприймання; розвиток розумових операцій: аналіз, порівняння, синтез, узагальнення, класифікація; безпосередньо пов'язана з мовленнєвим, художньо-естетичним та фізичним розвитком; реалізується через усі види діяльності дошкільника; актуалізується через смислові акценти, відповіді, які шукає дитина у створених педагогом розвивальних ситуаціях (Гавриш та ін., 2017).

Отже, програми, які було створено або оновлено на цьому етапі, засвідчують упровадження експериментування в роботу дитячих навчальних закладів. Експериментування було визнано як один із провідних видів діяльності дітей дошкільного віку і застосування його переважно під час усіх режимних моментів та впровадження у всіх освітніх напрямках, проте так і не було висвітлено в програмно-методичних виданнях.

Третій етап – 2019-2021 рр. – видання альтернативної програми «STREAM-освіта або Стежинки у Всесвіт» (2019), комплексної програми «Стежинки у Всесвіт» (2020). Видано Концепцію освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020). Прийняття нового Базового компоненту дошкільної освіти (2021). Упровадження дитячого експериментування в усіх освітніх напрямках. Розвиток і популяризація STREAM-освіти.

Альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дошкільників «STREAM-освіта або Стежинки у Всесвіт» (2019) (за науковим керівництвом К. Крутій) передбачає: забезпечення розвитку базових (стартових) потенційних компетенцій та особистісних якостей дошкільників, що сприяють формуванню творчих і технічних здібностей, продуктивного та критичного мислення дітей дошкільного віку; розвиток сенсорних, інтелектуальних і творчих здібностей, інтересів дітей, допитливості та пізнавальної мотивації; формування сенсорної культури та культури пізнання, цінностей пізнання; формування пізнавальних дій, становлення свідомості тощо. У програмі чітко визначено, що дитяче експериментування є типом діяльності дітей дошкільного віку (Крутій та ін., 2019).

У 2020 р. було оновлено програму «Дитина в дошкільні роки» (2015), яка змінила назву на комплексну освітню програму для дітей раннього та передшкільного «Стежинки у Всесвіт» (за наук. керівництва К. Крутій). Елементи дитячого експериментування програмою рекомендовано запровадити під час діяльності дітей в усіх вікових періодах. Розвинені вміння з експериментування, комбінаторні дії, послідовність і чіткість перетворень – ознаки високого інтелекту та обдарованості (Крутій та ін., 2020). Отже, проаналізовані програми «STREAM-освіти або Стежинки у Всесвіт» (2019) та «Стежинки у Всесвіт» (2020) засвідчують появу нових напрямів у дошкільній педагогіці, які спрямовані на всебічний розвиток дитини ХХІ століття. Хоча ці програми розроблено до затвердження оновленого Базового компоненту дошкільної освіти, вони повністю відповідають закономірностям Державного стандарту дошкільної освіти (2021).

Оновлений БКДО 2021 р. розкриває значення експериментальної діяльності дітей, яке сформовано в дослідницькій компетентності в освітньому напрямі «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» та «Дитина в природному довкіллі» (Піроженко та ін., 2021).

Отже, здійснений нами історико-педагогічний аналіз процесів становлення та розвитку дошкільної освіти на певних етапах її існування (середина XX – початок XXI століття) створює основу для більш глибокого розуміння експериментальної діяльності дошкільників та пошуку шляхів подальшого розвитку цього особливого виду діяльності дітей.

Отже, експериментування як особливий вид діяльності дітей у закладах дошкільної освіти України в середині XX – початку XXI століття має специфічні ознаки свого становлення, що може бути досліджене й охарактеризоване в історичній ретроспективі. Результати такого аналізу й сутнісні характеристики кожного періоду генези дитячого експериментування в дошкільній освіті України буде представлено у другому розділі дослідження.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дисертаційного дослідження представлено методологічні підходи – філософський, загальнонауковий (історіографічний, системний, цілісний і соціологічний підходи), конкретнонауковий (спеціальний) (ретроспективний системно-структурний аналіз і синтез, логіко-історичний та історико-генетичний, біографічний і поетапно-проблемний, прогнозування, періодизації), технологічний (загальнонаукові та емпіричні методи), які в сукупності дозволили виокремити періоди організації та становлення експериментування як особливого виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України, виходячи із політичних поглядів, зміни політичних устроїв, кризи ідеологій, розвитку теорії навчання і виховання впродовж 50-тих років XX – початку XXI століття; цілісно представити зміст, форми і методи організації та становлення експериментування; обґрунтувати концептуальні ідеї теорії та практики впровадження експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці середини XX – початку XXI століття через вивчення нормативно-правових освітніх документів, навчальних планів, програм.

У розділі обґрунтовано чотири методологічні рівні дослідження, завдяки яким виокремлено періоди організації та становлення експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середини XX – початку XXI століття).

Дослідження ґрунтується на філософських принципах науковості, історизму, єдності теорії та практики, єдності історичного та логічного, об'єктивного вивчення явищ. Генезу розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття) у контексті педагогічного дискурсу забезпечило ґрунтовне вивчення історико-педагогічних джерел: нормативно-правових документів, архівних джерел, монографій та посібників, присвячених проблемі

дослідження; дисертаційних робіт; матеріалів педагогічної і психологічної наукової періодики тощо.

Здійснено дефінітивний аналіз ключових понять дослідження: «діяльність», «дитяче експериментування», «дослід», «дослідницька діяльність», «дослідницько-експериментальна діяльність», «експеримент», «пошуково-дослідницька діяльність», «спостереження». У дисертаційному дослідженні дитяче експериментування визначається як спеціально організована педагогом або дітьми діяльність, у якій здобувачі дошкільної освіти шляхом самостійного відкриття, розв'язання проблемних завдань, практичних перетворювальних дій різними методами дослідження оволодівають однією із ключових компетентностей, а саме дослідницькою, що знаходить продовження свого розвитку в початковій школі та впродовж життя.

Використання системного комплексу методологічних підходів сприяє об'єктивному аналізу різних аспектів дослідження експериментальної діяльності дітей у педагогіці дошкільного дитинства, а також визначенню шляхів удосконалення освітнього процесу в закладах дошкільної освіти. Також використання згаданих підходів, принципів, методів дозволило цілісно виокремити авторські критерії та представити періоди становлення та розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття.

В основу критеріїв періодизації розвитку дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти України в середині XX – на початку XXI століття нами було покладено:

- зміст нормативно-правових документів, які регламентували роботу закладів дошкільної освіти в досліджуваному періоді;
- кількість і якість науково-методичних праць, які відображали рівень наукового осмислення дослідницько-експериментальної дошкільників як особливого виду особистісної активності в кожному історичному періоді;

– трансформації змісту і форм дитячого експериментування, зумовлені появою авторських підходів і технологій реалізації завдань дошкільної освіти.

Такий підхід до вибору критеріїв періодизації дозволив нам не лише чітко визначити межі періодів та етапів розвитку дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти України, а й охарактеризувати провідні тенденції цього процесу в історичній ретроспективі.

I період (1947-1990 рр.) – повоєнна відбудова дошкільного виховання, уведення до наукового обігу дефініції поняття «дитяче експериментування» – прийняття законів та постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки; прийняття програмно-методичних документів для нового типу дошкільного закладу, початок звернення науковців до процесу становлення дитячого експериментування.

II період (1991-2000 рр.) – перебудова, розвиток дошкільного виховання та виокремлення експериментальної діяльності дітей дошкільного віку, програмотворення – реформування дошкільної ланки в межах всієї освітньої системи на початку незалежності України; створення та запровадження комплексних, парціальних програм; прийняття Базового компоненту дошкільної освіти (1999).

III період (2001-2021 рр.) – демократизація дошкільної освіти та стрімке впровадження експериментування в освітню діяльність дітей – прийняття закону України «Про дошкільну освіту» (2001) та розроблення програм, де експериментування, як й ігрова діяльність, є провідним видом (типом) діяльності дошкільників.

Кожний із періодів становлення дитячого експериментування другої половини XX – початку XXI століття показав, що цей вид провідної діяльності дітей дошкільного віку виконує важливі функції в становленні особистісних та інтелектуальних якостей дитини і підготовки її до подальшого навчання, вимагає системної організації, планування й

відповідної компетентності педагогів для своєї реалізації в межах вимог навчальних програм і стандартів.

Матеріали розділу відображено в наступних публікаціях автора (Карук, 2017; Карук, 2017; Любчак, Карук, 2019; Карук, 2019; Карук, 2020; Карук, 2022).

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИТЯЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ ЯК ВИДУ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ У ДОШКІЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ УКРАЇНИ (СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)

2.1. Зміст організації експериментальної діяльності дошкільників (період 1947-1990 рр.)

Педагогічне дослідження особливостей експериментальної діяльності в Україні як актуальної проблеми сьогодення вимагає ретроспективного аналізу. Процес становлення та розвитку суспільного дошкільного виховання, обґрунтування передумов становлення експериментальної діяльності дошкільників дали можливість окреслити періодизацію її розвитку, аргументувати особливості використання досвіду минулого в умовах стандартизації системи дошкільного виховання в Україні (Артемова, 2006, с. 364).

I період (1945-1990 рр.) – повоєнна відбудова дошкільного виховання, уведення до наукового обігу дефініції поняття «дитяче експериментування» – етап прийняття законів та постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки; прийняття програмно-методичних документів для нового типу дошкільного закладу, активна діяльність науковців (Т. Косма (1956), Г. Костюк (1989), Л. Міщик (1975), що стало початком звернення науковців до процесу становлення дитячого експериментування.

Визначення часових меж першого періоду в становленні й розвитку дитячого експериментування пов'язане з такими документами: «Програмово-методичні вказівки для вихователя дитячого садка» (1947), «Статут дитячого садка» (затверджений українською мовою 1947 р. комісаріатом освіти УРСР). Якісна відмінність змісту цих організаційних документів від попередніх законодавчих актів – офіційне визнання того, що навчально-виховна робота

дитячого садка сприяє успішній підготовці дітей до навчання в школі. Розуміння наступності дошкільної та початкової освіти відкривало широкі можливості для впровадження нових форм і методів навчання, зокрема дослідів та експериментів, в освітню практику дошкільця.

Розглянемо детальніше перший період нашого дисертаційного дослідження, ідентифікуючи в його межах декілька етапів:

Перший етап - 1947-1957 рр. – післявоєнний час, розбудова Науково-дослідного інституту педагогіки Української Радянської Соціалістичної Республіки, відділу дошкільного виховання. Розробка наукових основ дитячого експериментування. Застосування спостережень у дитячих закладах.

У 1944 р. поновив (оскільки був створений під час 2-ї Світової війни) свою діяльність Науково-дослідний інститут (НДІ) педагогіки УРСР, а в його складі – секція переддошкільництва та дошкільництва. Ці секції вивчали основні соціальні та спеціальні навички дітей переддошкільного та дошкільного віку, працювали над збором і вивченням практичних матеріалів, що стосувалися організації дитячих закладів (Сухомлинська, Гайдей & Міхно, 2016).

Наприкінці 40-х – початку 50-х років XX століття відбувалося бурхливе обговорення форм і методів виховання дошкільників, що сприяло конкретизації шляхів ефективного сприймання дітьми нових знань. Начальник відділу дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР Н. Переверзева зазначала, що дитячі садки за декілька років здійснили потужний прорив у розв'язанні завдань розумового виховання дошкільників. Вихователі стали уважніше ставитися до розвитку відчуттів, що є основою пізнання та розумового розвитку дітей (Переверзева, 1951, с. 7). Так, наприклад вихователька дитячого садка №3 О. Дацюк (м. Сміла), ознайомлюючи дітей із змінами в природі, звертала їхню увагу на послідовність і характерні ознаки пір року. Під час спостережень на ділянці дитячого садка і за його межами діти виконували різноманітні завдання

пошукового, проблемного, а також дослідницького характеру (Дацюк, 1953, с. 20).

На становлення і розвиток експериментальної діяльності дітей у дошкільних закладах різних типів у 1950-1990 рр. вплинули суспільно-політичні, соціально-педагогічні чинники, а саме: ідеологічні настанови Комуністичної Партії УРСР щодо змісту освіти; створення та впровадження законодавчих документів з боку Міністерства освіти УРСР; оновлення програмно-методичного забезпечення дитячих закладів різних типів, здійснення цілого ряду досліджень, поява методичної літератури для педагогів, дослідження Науково-дослідного інституту психології (П. Зінченка – процеси пам'яті, Г. Костюка – розвиток здібностей та інтересів дітей та ін.), що забезпечували змістом навчально-виховний процес у дитячих закладах – усе це накопичувало певний дидактичний потенціал упродовж відносно стабільних двох десятиліть до початку кардинальних змін у змісті освіти загалом та в дошкільному вихованні зокрема (Калініченко & Рибалко, 2004).

Післявоєнний час мав свій вплив на дошкільне виховання. Участь громадськості сприяла розвитку дошкільних установ, науковцями було обґрунтовано методичні орієнтири педагогічної діяльності, продовжено роботу над удосконаленням змісту дошкільного виховання і створенням нових програмно-методичних документів.

З середини ХХ століття дитячі садки України переходять на роботу за новими програмами. Створення цих програм стало орієнтиром у розвитку навчально-виховної роботи дошкільних закладів різних типів до рівня вимог, поставлених перед педагогічною громадськістю в рішеннях ХІХ з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) 1952 р. Так, у 1953 році було створено програмно-методичні вказівки «Керівництво для вихователя дитячого садка» («Принципи побудови програм», 1953, с. 4), де було чітко визначено завдання дошкільних установ – всебічний розвиток дитини, що здійснюється в процесі фізичного, морального, розумового та естетичного

виховання. У цьому документі значну увагу приділено розумовому вихованню дітей, а саме розвитку мислення, підґрунтям якого є чуттєвий досвід, а також методам та прийомам, які сприяють нагромадженню чуттєвого досвіду, без якого неможливе пізнання довкілля. Це є надзвичайно важливим моментом для нашого дослідження, позаяк експериментальна діяльність базується на розвитку розумових здібностей, процесів мислення та перцепції. Також у «Керівництві для вихователів дитячого садка» від 1953 р. наголошено, що пріоритетне місце в роботі з дошкільниками має посідати спостереження за об'єктами, явищами, предметами довкілля як джерела знань. Унаслідок методично правильно організованих спостережень у дітей збагачується чуттєвий досвід, розвивається потреба у пізнанні явищ та їх змін, а також допитливість та активність.

Отже, програмно-методичні вказівки «Керівництво для вихователів дитячого садка» (1953) чітко вказували на те, щоб оновити систему дошкільного виховання, перейти від навчіння до практично-орієнтованих методів та прийомів виховання, спрямованих на розвиток мислення, психічних процесів, самостійності та пошуковості.

Ці постанови по-новому висвітлювали проблему виховання дітей у напрямку наступності навчання і виховання дошкільників і школярів. Варто зазначити, що в ці роки неабиякого значення набуває розвиток дошкільних установ у містах і селах, відкриття значної кількості ясел-садків, якими можна було б охопити всіх дітей дошкільного віку.

Відповідно до рішення XXI з'їзду КПРС 1959 року, педагоги мали звернути увагу на зміст всієї роботи ясел-садків, удосконалювати та активізувати методи навчання і виховання дітей та впроваджувати передовий педагогічний досвід провідних вихователів. Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР, а саме відділ дошкільного виховання став центром полідисциплінарних досліджень проблем виховання і навчання, психічного, психофізіологічного й фізичного розвитку дитини. Тому відділ дошкільного виховання, створений у 1959 р. при НДІ педагогіки УРСР, підготував до

друку серію брошур і методичну літературу на допомогу дошкільним працівникам, що отримали широке визнання не лише в країні, а й за кордоном. Діяльність відділу відіграла значну роль у розвитку й подальшому вдосконаленню всієї системи дошкільного виховання загалом і його змісту зокрема. У методичних рекомендаціях відділу знаходимо поради щодо розумового виховання дошкільників у ході дослідницької діяльності і спостережень у природі (Сухомлинська, Гайдей & Міхно, 2016). І ці поради, як показує подальший аналіз, стають додатковим стимулом для розробки майбутньої системи дитячої дослідницько-експериментальної діяльності.

Отже, широке розгортання мережі дитячих садків в Україні, створення найкращих умов для перебування дітей у них та поліпшення навчання і виховання дошкільників – це нові завдання у розвитку дошкільного виховання другої половини ХХ століття.

Ця ідея стає результатом низки психолого-педагогічних досліджень, проведених у 1950-х роках вітчизняними психологами (Т. Космою (1956), Г. Костюком (1959), П. Чаматою (1960) та ін.) і безпосередньо впливає на розробку змісту розумового, естетичного, трудового, морального виховання дітей і форм його втілення в закладі дошкільної освіти. Науковці експериментальним шляхом доводять важливість спостережень для психічного розвитку дошкільника, формування його довільної та мимовільної уваги, прийомів вольової регуляції поведінки, пізнавальних інтересів.

Маємо всі підстави ствержувати, що саме на цьому етапі становлення дитячого експериментування як особливого виду діяльності дошкільників закладається наукове підґрунтя методики проведення дослідів і експериментів у дитячому садку.

Надаючи неабиякого значення впливу наукових здобутків і кращого педагогічного досвіду на підвищення якості навчально-виховної роботи в дитячих садках, освітяни-дослідники вивчають, узагальнюють та пропагують його впровадження. Так, вихователі (М. Зюбан (1951), К. Миланка (1953))

та ін.) запроваджують у свою практику дослідницько-експериментальну діяльність. К. Миланка (вихователька дитячого садка №2 м. Хуст) під час ознайомлення дітей з природою шляхом спостереження організовувала дослід з водою, під час яких дошкільники визначали її основні властивості. Це сприяло розумовому вихованню на основі ознайомлення дітей з природою, розвивало психічні процеси (мислення, запам'ятовування, відтворення) дошкільників (Миланка, 1953, с. 15).

Отже, на цьому етапі (1947-1957 рр.) виокремленого нами першого періоду становлення дитячого експериментування формуються основні настанови (постанови, програми, методичні вказівки) щодо проведення дітьми елементарних дослідів на основі спостережень під керівництвом вихователя; також в ці роки започатковується наукове осмислення дитячого експериментування – спочатку як однієї з форм розумового виховання, потім як засобу розвитку психічних процесів дошкільника та його підготовки до навчання в школі.

Другий етап – 1958-1974 рр. Поява Закону Верховної Ради УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959). Прийняття та запровадження першої єдиної програми виховання дітей від двох місяців до початку навчання в школі, що мала назву «Програми виховання в дитячому садку» (1962-1963 рр.).

Суттєвих трансформацій система дошкільного виховання та зміст програмово-методичного її забезпечення зазнали з появою Закону Верховної Ради УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959).

Основне положення цього закону було конкретизовано в Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів УРСР від 19.06.1959 р. «Про заходи з подальшого розвитку дитячих дошкільних закладів, поліпшення виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку», завдяки якій почалося об'єднання ясел і дитячих садків у єдину дошкільну установу (Петрусенко, 1960).

Важливим положенням Постанова визначила важливе завдання – створити єдину програму виховання дітей раннього і дошкільного віку.

Науковцями кабінету дошкільного виховання Міністерства освіти УРСР, науково-дослідних інститутів педагогіки і психології УРСР, а також практичними працівниками дитячих ясел і садків, працівниками кабінетів дошкільного виховання та обласних відділів народної освіти було розпочато розробку проєкту програми виховання в дитячому садку в Україні. І вже в 1962 р. Колегією Міністерства освіти України було затверджено цей проєкт та рекомендовано до запровадження у дошкільних установах «Програми виховання в дитячому садку» (далі – «Програма...»). Програма перевидавалась багато разів відповідно до вимог суспільства, нормативно-правових документів, наукових досліджень у галузі педагогіки та психології.

Програма 1962 р. стала першим в історії педагогіки програмово-методичним документом, що визначив зміст і форми виховання дітей від двох місяців до вступу до школи.

Основним здобутком «Програми...» було нове структурування вікових груп: перша та друга групи раннього віку, перша і друга молодші групи, середня, старша, група підготовки до школи. Програмовий матеріал для кожної вікової групи подано за видами діяльності. У цьому документі особливої уваги заслуговує диференційований характер взаємодії педагога з дітьми з урахуванням їх вікових можливостей. Наприклад, у вихованні та навчанні дітей третього року життя домінувальною є індивідуальна взаємодія з дошкільником.

Аналіз «Програми...» дозволив визначити пріоритетні напрями того часу. Для нашого дослідження цінним є те, що окремим напрямом у програмі було подано розумове виховання, яке охоплює спостереження, а отже – і дослідницько-експериментальну діяльність.

Подальший розвиток суспільства висував перед вихователями дошкільних установ, вченими й практиками низку вимог: постійне вдосконалення форм і методів виховання, пошук нових і ефективних шляхів

здійснення скеровуючих настанов партій та уряду, зосередження спільних зусиль на активізації навчально-виховного процесу для формування всебічно розвиненої особистості дитини дошкільного віку.

Впродовж 1970-1980-х років на з'їздах КПРС було порушено питання щодо вдосконалення роботи вихователів, модернізація форм, методів та прийомів розвитку, виховання та навчання дошкільників. Дитячий садок – це виховна установа, яка виконує завдання всебічного розвитку дітей. Так, у 1971 році вийшла друком українська «Програма виховання в дитячому садку» за редакцією Л. Артемової (1971).

Аналіз «Програми виховання в дитячому садку», дозволив стверджувати, що у змісті забезпечено наступність між дошкільною та початковою освітою. Цей документ характеризується необхідністю підсилення загальновиховної і загальнорозвивальної ролі дошкільних закладів та підвищення якості всебічної підготовки дітей до школи, що було притамано для 1960-х рр. (Артемова та ін., 1971).

27 вересня 1974 р. Рада Міністрів Української РСР ухвалила Постанову «Про стан і заходи по дальшому розвитку дошкільного виховання дітей в республіці» для стимулювання розвитку суспільного дошкільного виховання. У документі зазначалось, що незважаючи на значні досягнення в галузі суспільного дошкільного виховання, є й очевидні недоліки в усіх напрямках організації розвитку, вихованні й навчанні дітей дошкільного віку (Постанова «Про стан і заходи», 1974).

Отже, для 2 етапу (1958-1974 рр.) першого періоду становлення дитячого експериментування у вітчизняній педагогіці характерні:

- поява нових законодавчих актів, що змінюють уявлення освітян про функції та зміни дошкільного виховання (закони «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959), Постанова «Про заходи з подальшого розвитку дитячих дошкільних закладів, поліпшення виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку» (1959));

- розробка якісно нових програм для дитячого садка, що відповідали вимогам розширеного спектру методичних підходів до всебічного розвитку особистості, зростання вимог до змісту навчальних занять (садочок мав готувати дитину до навчання в школі насамперед через розвиток спостережливості, допитливості, дисциплінованості, колективізму);
- посилена увага до професіоналізму вихователів, які мають виступати організаторами й керівниками пізнавальної діяльності дітей, що реалізується у формі дослідів, експериментів, спостережень.

Третій етап – 1975-1990 рр. – видання оновленої програми «Програма та методичні вказівки з виховання дітей у дошкільному закладі» (1975). Вплив досліджень науковців (Г. Костюк, Г. Кузьменко, Л. Міщик, З. Плохій, О. Савченко) на зміст дослідницько-експериментальної діяльності дошкільників. Започаткування терміну «дитяче експериментування» як одного із провідних видів діяльності дітей в умовах дошкільних закладів.

Початок цього етапу в розвитку дитячого експериментування пов'язуємо з виданням в Україні оновленого варіану програми «Програма та методичні вказівки з виховання дітей у дошкільному закладі» за редакцією Л. Артемової (1975).

У новому варіанті програми виховання в дитячому садку чітко визначено види дослідів, які можуть проводити діти під час ознайомлення з природою: досліді про ґрунт, воду та їхні властивості, живлення рослин, властивості живої і неживої природи тощо (Артемова, 1975).

Слід зазначити, що згадана програма перевидавалась 9 разів – останній раз у 1982 р. Цими виданнями користувалися дошкільні заклади всіх союзних республік, хоча програми й перевидавалися, але зміни у їх змісті були незначними (Улюкаєва, 2008).

На основі згадуваних вище розвідок працівники Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, а саме Л. Міщик (1973), З. Лебедева (1973) та інші науковці стверджували: діти старшого дошкільного віку спроможні пізнати не тільки предмети, а й найпростіші причинно-наслідкові,

функціональні зв'язки між ними. Дослідниками було доведено, що діти дошкільного віку можуть вивчати фізичні властивості тіл під час організації дослідницько-експериментальної діяльності (Міщик & Лебедева, 1973). Тому маємо всі підстави стверджувати, що саме в цей час дослідницько-експериментальна діяльність стає обов'язковою складовою навчально-виховного процесу закладів дошкільної освіти.

Проте, науковець Л. Міщик і надалі обґрунтовувала важливість дослідів та експериментів під час ознайомлення дітей із неживою природою. У науково-методичному збірнику «Дошкільна педагогіка і психологія» (Міщик, 1974, с. 73-74) співробітник наукового-дослідного інституту педагогіки УРСР описала поетапне ознайомлення дітей з неживою природою:

I етап – проведення спостереження дітьми за об'єктами неживої природи під керівництвом педагога. Мета цього етапу – сформувати первинні уявлення про об'єкти та явища природи, що дають зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки.

II етап – безпосереднє вивчення об'єктів і явищ природи. Його мета – виокремлення основних властивостей предметів дослідження та формування уявлень про неживу природу.

III етап – встановлення зв'язків між окремими об'єктами і явищами безпосередньо в природі. Мета – виникнення естетичного прагнення пізнавати довкілля, розвиток у дітей пізнавальних інтересів.

Така тріада, а саме: спостереження – дослідницько-експериментальна діяльність – засоби наочності та художня література допомагають на науковому ґрунті і за певною методикою сформувати у дошкільників первинні матеріалістичні уявлення та світорозуміння. Це видно зі схеми (Рис.2.1)

Рис. 2.1. Поетапне ознайомлення дітей з неживою природою (за Л. Міщик)

Отже, запропоноване поетапне ознайомлення дітей з природою, на нашу думку, є досить вдалим, оскільки дозволяє формувати в дошкільників правильне уявлення про об'єкти і явища природи та їх взаємозв'язки.

На нашу думку, дослідження, проведені Л. Міщик, є актуальними, оскільки науковиця обґрунтовує та доводить важливість дитячого експериментування під час ознайомлення дітей з явищами та об'єктами довкілля. Л. Міщик(1975) зазначає: «Щоб розкрити дітям причину природних явищ, вихователь повинен проводити досліди, починаючи з четвертого року життя, позаяк вони є необхідною умовою ознайомлення з природою» (с. 8).

Упродовж 70-80-х років здійснено чимало наукових досліджень, які засвідчують, що в дошкільній педагогіці знаходять практичну реалізацію концепції розвивального навчання. Особлива увага приділяється розумовому розвитку дітей. Так, проведені в НДІ дослідження Г. Костюка (1989), Г. Кузьменко (1984), О. Савченко (1983) показали, що дитині дошкільного віку властиві всі форми мислення (наочно-дійове, наочно-образне, логічне), і всі вони тісно пов'язані між собою в розумовому розвитку. Діти дошкільного віку здатні у предметно-чуттєвій діяльності визначати характерні ознаки предметів, явищ, встановлювати зв'язки між ними й виражати їх в образній формі. Тому дуже важливо використовувати специфічні види діяльності – гру, малювання, ліплення, конструювання, аплікацію, експериментування, для набуття дітьми практичного досвіду, розвиток наочно-дійового, наочно-

образного мислення, що в подальшому забезпечить високий рівень понятійного мислення та інтелектуальне зростання.

На основі аналізу праць дослідників (Г. Костюк (1989), Г. Кузьменко (1984), Л. Міщик (1975), З. Плохій (1989)), ми можемо стверджувати, що саме українські науковці вперше в науковий обіг ввели термін «дитяче експериментування» на позначення одного із провідних видів діяльності дошкільників. Для нашої роботи це є точкою відліку в дослідженні розвитку експериментування як повноправної одиниці педагогічної термінології і органічного елемента освітньої практики.

На думку науковців, дитяче експериментування – це діяльність, яка виникає в ранньому дитинстві та інтенсивно розвивається впродовж усього дошкільного періоду без допомоги дорослого й навіть усупереч його заборонам (Костюк, 1989; Міщик, 1975). У ході пізнавальної діяльності відбувається перехід від фрагментарних уявлень до чітких знань, від стійкого до нестійкого, від статичної до динамічної, відповідно, уявлення та поняття дитини набувають нової якості, що стимулює зростання інтелекту.

Співробітниця НДІ педагогіки УРСР О. Савченко (1983) зазначала, що дитина старшого дошкільного віку вже може встановлювати істотні зв'язки між предметами і явищами навколишньої дійсності й відтворювати їх як елементарні поняття. Тільки за допомогою залучення дітей до пошукової діяльності шляхом використання методів проблемного навчання, систем пізнавальних завдань та зацікавлення педагога формують пізнавальну самостійність, що є результатом дослідницько-експериментальної діяльності, а також розвивального навчання (Савченко, 1983).

Отже, з метою розвитку пізнавальної активності, самостійності дітей старшого дошкільного віку необхідно впроваджувати в освітній процес різні види завдань пошукового змісту (бесіди, систему проблемно-пізнавальних запитань, дослідів, експерименти, творчі роботи).

Аналіз періодичних видання, а саме «Дошкільне виховання», «Дошкільна педагогіка і психологія» 1970-1980-х років, засвідчує той факт,

що вихователі дошкільних закладів України впроваджували дослідницько-експериментальну діяльність на заняттях у середніх і старших групах, зокрема під час ознайомлення дітей з довкіллям. Так, завідувачка дошкільним закладом № 65 м. Миколаєва описує роботу з дітьми, спрямовану на виховання дітей у дусі матеріалістичного наукового світосприймання, що створює ґрунт для розвитку та вдосконалення дитячої допитливості та спостережливості, на основі яких формуються первинні елементи матеріалістичного світогляду. Для розвитку в дітей допитливості й спостережливості педагогічні працівники дошкільного закладу проводять досліді та експерименти з об'єктами живої і неживої природи, які допомагають краще зрозуміти властивості предметів та сформувані поняття про те, що між природними явищами існує тісна взаємозалежність – зміна одних викликає зміну інших, залежних від них (Олексієва, 1970).

Отже, аналіз значного масиву наукових публікацій, статей у педагогічній періодиці дає підстави стверджувати, що застосування форм і методів, які реалізуються шляхом проведення цілеспрямованих спостережень, занять, дослідів, дослідів-спостережень, організації праці в природі та ігор, дає позитивні результати. Уявлення дошкільників про об'єкти, явища рослинного світу будуть глибшими, ґрунтовнішими та більш узагальненими.

У 1986 році впроваджується нова програма для дошкільних закладів республіки з українським мовним режимом роботи. Перелік знань, умінь та навичок, описаних у програмі виховання і навчання в дитячому садку 1986 р., розкриває конкретні дії самих дітей, що стають основою засвоєння певних програмних вимог. Так, при вивченні аспектів образотворчої діяльності, конструювання програма налаштовує вихователя на формування у дітей способів обстеження, дослідження предметів, аналіз об'єктів та предметів довкілля, що забезпечує більш повне та точне їх розуміння, а також формування творчості та креативності. У подальшому ці способи є засобом активного самостійного пізнання дітьми довкілля. У розділі «Розвиток

мовлення» прослідковується формування у дітей навичок та умінь володіння елементами словотвору та словозміни, що вказує на експериментування зі словом (Таранова, 1986).

Для вдосконалення педагогічного процесу роботи з дітьми шестирічного віку і поліпшення підготовки їх до школи науковці та практики республіки розробили для підготовчих груп дошкільних закладів УРСР нову програму на основі Типової, підготовленої Міністерством освіти УРСР НДІ дошкільного виховання АПН СРСР у 1985 р. – «Програма навчання та виховання в підготовчій групі дитячого садка» (Артемова та ін., 1985).

Відповідно до вимог цієї програми було організовано навчально-виховний процес у дошкільних закладах України до 1991 р.

Аналіз педагогічних досліджень 1975-1990-х років свідчить про те, що психофізіологічні можливості шестирічної дитини вищі, ніж це вважалося раніше, і за відповідної організації навчально-виховної роботи вона може засвоїти ґрунтовні знання, оволодіти розумовими операціями, набуті потрібних морально-вольових якостей. З огляду на це, новий зміст роботи в дитячому садку має забезпечити легке і продуктивне навчання в початковій школі та високий рівень загального розвитку досягнень.

Нова програма виховання і навчання в дитячому садку передбачала, щоб старший дошкільник не лише вмів виконувати певну дію, пов'язану з працею у природі, а й знав, навіщо це треба робити і як саме, аби не завдати шкоди природі. Відповідно до вимог програми науковець НДІ педагогіки Г. Марочко (1986) пропонує організовувати працю старших дошкільників так, щоб вона набувала природоохоронного спрямування, що вимагає розкриття змісту цієї діяльності та збудження інтересу. Педагог пропонує організовувати дослід, які допомагають сформувати уявлення про вплив праці людини на рослинний світ і про залежність його стану від природоохоронної роботи (екологічне виховання) (Марочко, 1986, с. 7).

Отже, нова програма передбачала подальше вдосконалення всієї навчально-виховної роботи з дітьми шестирічного віку, а головне –

виокремлювала дитяче експериментування як особливий вид діяльності дошкільників.

Проблема розумового виховання старших дошкільників у цей період була надзвичайно актуальною. Для переходу до навчання у школі з шестирічного віку необхідно було внести корективи в підготовку дітей 5-го і 6-го років життя, насамперед щодо інтелектуального розвитку.

Розумове виховання, на думку Л. Парамонової (1984), передбачає не лише формування знань, розвиток мислення і способів розумової діяльності (аналізу, синтезу, узагальнення), а й формування ряду особистісних якостей – допитливості, самостійності, потреби в розумовій діяльності (с. 5). У 1983 р. співробітниця НДІ дошкільного виховання АПН УРСР С. Ніколаєва (1983) у періодичному виданні «Дошкільне виховання» наголошує на важливих аспектах інтелектуального розвитку в процесі ознайомлення дітей з живою природою. Дослідниця переконана, що водночас із формуванням реалістичних уявлень про рослинний і тваринний світ у дітей удосконалюються вміння аналізувати, узагальнювати, встановлювати причиново-наслідкові зв'язки. Ефективність процесу формування у дітей правильних природничих уявлень зростає за умови проведення нескладних експериментів з об'єктами живої природи, використання моделей, які демонструють взаємозв'язок рослинного і тваринного світу й зовнішнього середовища (Ніколаєва, 1983, с. 11).

Матеріали періодичних видань уміщують результати аналізу керівниками та вихователями дошкільних закладів проблем розумового виховання на педагогічних радах, методичних годинах та консультаціях. Зауважимо, що саме дослідницько-експериментальна діяльність дошкільників під час спостереження та на заняттях була предметом обговорення.

Це сприяло розвитку абстрактного мислення, поглибленню дитячих вражень, закріпленню набутих знань. Системність у використанні експериментальної діяльності, спостереження, створення проблемних

ситуацій, на думку педагогів-практиків цього періоду, давали змогу формувати в дітей елементи матеріалістичного розуміння світу, розкривати причиново-наслідкові зв'язки та відношення у природі, пізнання яких має значення для розумового розвитку дошкільників.

Отже, наведені приклади засвідчили, що експериментальна діяльність тісно пов'язана зі спостереженням. Також ми констатували, що експериментування створює міцну емпіричну основу розуміння залежностей у природі, а усвідомлення їх характеру відбувається на спеціальному занятті поглиблено-пізнавального змісту, де обговорюються результати дослідів.

Науковці досліджували проблему вибору методів виховання і навчання, які виявляли й розвивали творчі потенції кожної дитини. З огляду на це, на заняттях із зображувальної діяльності почали використовувати такі методи: інформативно-рецептивний, репродуктивний, пошуковий, евристичний та дослідницький. Саме останній метод викликає інтерес у ракурсі нашого наукового пошуку.

На думку методиста В. Силивона (1984), для дітей дошкільного віку використання дослідницького методу на заняттях із зображувальної діяльності полягає в пошуку найраціональніших способів виконання завдань, в уточненні властивостей і якостей зображувальних матеріалів: глини, пластиліну, фарб тощо, їх зображувальних можливостей. До прикладу, розглянемо заняття-експеримент у старшій групі «Що можуть акварельні фарби?». У процесі ознайомлення дітей із акварельними фарбами дошкільники досліджують їх властивості, а саме: прозорість, легкість, змішування кольорів, що дозволяє створювати величезну кількість нових відтінків, деформація паперу при багаторазовому нанесенні фарби (Силивон, 1984, с. 28-29).

Запровадження дослідницько-експериментальної діяльності на заняттях сприяло розвитку емоційно-чуттєвої сфери дітей, усвідомленню ними законів краси, виховання естетичних почуттів, інтересу й любові до

образотворчого мистецтва, а також формуванню навичок творчої діяльності та пізнавальної активності.

Аналіз науково-методичної літератури доводить, що експериментальна діяльність мало використовувалася в практиці роботи більшості дитячих садків, проте вона сприяла розумовому розвитку, а також розвитку творчості у дітей. Тож зупинимось на характеристиці тих навчальних занять із використанням експериментування, які реально проводилися у закладах дошкільної освіти відповідальними і кваліфікованими педагогами – про що маємо задокументовані свідчення у науково-методичних публікаціях, результатах перевірок навчально-виховної роботи дитячих дошкільних установ, у документах про підсумки роботи дошкільних установ різних областей Української СРС.

До організації дитячого експериментування зверталися при ознайомленні з явищами неживої природи. Проведення найпростіших дослідів під керівництвом дорослого стимулює високу розумову активність, що сприяє встановленню нових зв'язків і відношень між предметами. Діти вчаться розмірковувати, доходити висновків. Останнє дослідження, описане Л. Парамоновною (1984), дало підставу вважати, що старші дошкільники наприкінці 1980-х років експериментували і в роботі з художніми творами з досить складним підтекстом.

Отже, традиційна організація навчання в дитячому садку не мала повної відповідності із законами пізнання, згідно з якими людина завжди йде від незнання до знання, від цього знання знову до незнання і так нескінченно. Звідси необхідність застосування специфічних видів діяльності, зміни структури занять, форми спілкування з дітьми, що підвищує результативність навчання і, відповідно, рівень готовності майбутніх учнів до початкової школи.

Третій етап (1975-1990 рр.) першого періоду становлення дитячого експериментування характеризується такими ознаками:

- дослідницько-експериментальна діяльність стає обов'язковим компонентом навчального процесу дошкільного закладу освіти;
- експериментування починає застосовуватися для реалізації завдань різних напрямів виховання: розумового, естетичного, трудового, патріотичного;
- з'являються перші спроби створення методики дитячого експериментування;
- у науковому обігу активізується вживання термінів «дослідницько-експериментальна діяльність», «розумовий розвиток дошкільника», «готовність до навчання в школі», що безпосередньо чи опосередковано пов'язані з поняттям «дитяче експериментування».

Короткий огляд розвитку дошкільної педагогіки та особливостей організації експериментальної діяльності в Україні періоду 1947-1990 рр. свідчить про глибоке зацікавлення дослідників у розв'язанні актуальних проблем виховання дітей, про тісну співдружність з працівниками дошкільних закладів, які втілюють у життя теоретичні досягнення і відкриття (Степанова, 2010).

Одне із провідних завдань виховання цього періоду – розвиток у підростаючого покоління наукового світогляду, невід'ємною складовою якого є сформовані погляди та переконання. Найефективнішими для усвідомлення дітьми знань про природу є методи, що забезпечують єдність чуттєвого сприймання словесних міркувань і практичної діяльності. Це: упорядкована система спостережень за об'єктами та явищами природи; перевірка набутих знань у природній діяльності; підведення дітей до самостійних висновків після простих дослідів. Така робота сприяє максимальній активізації розумової діяльності дітей, а їхні знання набирають доказовості, повноти, міцності.

Результати ретроспективного аналізу, історико-педагогічні факти, урахування суспільно-політичних, соціально-педагогічних чинників

уможливили визначення передумов становлення дитячого експериментування в Україні упродовж 1947-1990 рр., а саме:

- наукові здобутки в царині методики дошкільної освіти, зокрема визначення підходів та структурування змісту діяльності дітей у дошкільних закладах, перехід від дидактичного прагматизму до уніфікації управлінських важелів впливу на систему освіти з їх суворою централізацією (регламентування численних наказів та інструкцій), що позначилось на змісті програми навчання та виховання дітей дошкільного віку, а також методичного забезпечення її реалізації у дошкільних закладах;

- напрацювання ефективних технологій вихователями-практиками. Популяризація результатів педагогічних інновацій позитивно впливала також на розвиток дослідницької діяльності дошкільників.

Провідними тенденціями першого періоду (1947-1990 рр.) нами визначено:

- появу перших організаційно-методичних настанов щодо проведення з дітьми дослідів, спостережень, простих експериментів з об'єктами довкілля;

- жорстка регламентація дій дитини та дій вихователя в дослідженнях об'єктів і явищ довкілля, продиктована необхідністю виконання вимог нормативних документів;

- започаткування наукового осмислення феномену дитячого експериментування в психолого-педагогічних дослідженнях;

- перші спроби створення методики організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти;

- побутування навчально-дисциплінарної моделі в організації дослідницької діяльності дошкільників.

2.2. Стратегічні напрями розвитку експериментальної діяльності дітей у період реформування і модернізації освіти України (1991-2000 рр.)

На початку 90-х років XX століття у соціально-економічному житті України відбулися значні зміни, які суттєво вплинули на подальший розвиток дошкільної освіти. Найголовнішою подією було проголошення у 1991 р. незалежності Української держави. Традиційні консервативні освітні парадигми неминуче мали бути замінені сучасними – демократичними, людиноцентричними, гуманістичними й інноваційними (Любар, Стельмахович, & Федоренко, 2006). Це зумовило видання нових законодавчих документів в освітній галузі, переформатування державного устрою, виокремлення ціннісно-ідеологічних підходів. Ці фактори істотно вплинули на становлення українського суспільства в означуваний період та обумовили оновлення змісту, форм, методів виховання і навчання дошкільників за принципами гуманізації і демократизації педагогічного процесу.

Соціальні трансформації зумовили запровадження експериментування як виду діяльності дітей дошкільного віку в Україні. В умовах становлення незалежності нашої держави й модернізації системи дошкільної освіти цей вид діяльності набував нових суттєвих ознак. Спробуємо проаналізувати основні тенденції становлення дитячого експериментування в означених хронологічних межах наступного періоду.

II період в розвитку дитячого експериментування (1991-2000 рр.) – перебудова, розвиток дошкільного виховання та експериментальної діяльності дітей дошкільного віку. Наукові пошуки та програмотворення. У перебігу визначеного періоду виокремлюємо три етапи: *перший етап (1991-1992 рр.)*; *другий етап (1993-1997 рр.)*; *третій етап (1998-2000 рр.)*.

Перший етап (1991-1992 рр.) розпочався проголошенням незалежності України. Було прийнято Закон України «Про освіту», створення програми «Малютко» (1991), «Дитина в дошкільні роки» (1991), «Дитина».

Водночас напрацьовувалася нова нормативно-правова база реформування і розвитку дошкільної освіти в Україні. Дошкільна освіта є складовою частиною системи *безперервної освіти в Україні* – сукупності навчально-виховних закладів, призначених для цілеспрямованого навчання і виховання. Її функціонування регламентоване Конституцією України, Законом України «Про освіту» (1991 р., з наступними змінами та доповненнями), стратегією розвитку та завданнями в галузі дошкільного виховання. Було окреслено основну мету – забезпечення фізичного, психічного здоров'я дітей, їх всебічного розвитку, набуття життєвого досвіду, вироблення умінь, навичок, необхідних для подальшого навчання (Закон України «Про освіту», 1991).

Саме в цей час провідні науковці в галузі дошкільного виховання, враховуючи вимоги нормативних документів, вперше створили національні програми для дошкільних навчальних закладів. Першою програмою, яку було розроблено й запроваджено науковцями лабораторії дошкільного виховання Інституту педагогіки АПН України (науковий керівник – З. Плохій), була програма «Малятко» (1991). У ній описано, що уже в молодшому віці (3-4,5 років) діти вчаться досліджувати об'єкт за допомогою дій, схожих на ручні, але вже на відстані, тобто формуються перцептивні дії (Плохій та ін., 1991, с. 30). Ми бачимо, що якісно змінюється сприймання дитиною довкілля, воно починає розвиватися як специфічна форма прояву активності, як вираження активного ставлення дитини до довкілля – як до природи, так і до суспільства. Хоча в програмі ми не зустрічаємо детального опису дослідницько-експериментальної діяльності, але вона імпліцитно присутня в рекомендаціях щодо самостійних спостережень за об'єктами і явищами природи.

У керівництві для вихователів дитячих садків та батьків «Дитина в дошкільні роки» (1991), укладеному працівниками Запорізького обласного інституту удосконалення вчителів (науковий керівник – Н. Денисенко), знаходимо рекомендації щодо організації дослідів. Програму було

зорієнтовано на цінності та інтереси дитини з урахуванням вікових можливостей, на збереження дитячої субкультури, на ампліфікацію дитячого розвитку, взаємозв'язок усіх сторін життя дитини. Важливість дослідницько-експериментальної діяльності висвітлено в програмі у розділі «Рідна природа», а саме те, що дошкільники пізнають довкілля за допомогою дослідів та експериментів (Денисенко та ін., 1991).

Ще одну програму в 1991 р. було розроблено в Київському міжрегіональному інституті удосконалення вчителів (науковий керівник – О. Проскура) («Дитина», 1993), яка була опублікована в 1993 році. В основу програми було покладено праці провідних психологів і педагогів – Г. Костюка, С. Русової, В. Сухомлинського, які стверджували, що в дошкільному віці починає формуватися особистість і основне завдання педагога – розвинути всі необхідні якості в дитини для майбутнього життя в суспільстві.

Отже, для першого етапу другого періоду характерний психологічний перелом та інтенсивні перебудови в системі освіти України. Створення цивілізованого суспільства через освічену особистість – головна мета цього часу. Накреслено основні напрями у вихованні дітей дошкільного віку; значну увагу приділено необхідності пошуку нових форм залучення дітей до пізнання світу. Проблема активізації мислення дошкільників була актуальною, хоча не новою. Проте актуальність її зросла у зв'язку із соціальним замовленням суспільства народній освіті, а саме: формувати творчу, ініціативну особистість.

У періодичних виданнях того часу науковці Л. Бурова (1990), О. Долинна (1990), Г. Лаврентьева (1990), В. Усик (1990) описують значення пошукової діяльності, дослідів, експериментів, спостережень, які можуть проводити діти з вихователем під час ознайомлення з довкіллям, починаючи з молодшого дошкільного віку. Це все в комплексі, на нашу думку, і є дитячим експериментуванням.

Реалізуючи завдання, визначені названими програмами щодо ознайомлення дошкільників з природою та науковими розвідками дослідників, педагоги впроваджували в освітню діяльність вимоги того часу. А саме, О. Карпова (1990) особливу увагу надавала екологічному вихованню. Формування елементів матеріалістичного світогляду підпорядковане виробленню у дітей активної життєвої позиції в галузі охорони природи. Педагог застосовує проблемні завдання, ситуації до проведення нескладних дослідів, коли дошкільники переконуються, що сонце, повітря і вода – головні друзі всього живого (Карпова, 1990, с. 23). О. Карпова (1990,) змогла від споглядання та милування поступово привести дітей до практичних дій, які підтверджують природоохоронність та збереження довкілля.

Отже, видання двох комплексних програм, розробка третьої дали можливість дошкільним навчальним закладам працювати на нових виховних засадах, які були окреслені в нормативних документах. Необхідність виокремлення невеликого часового проміжку – 1991-1992 рр. – як окремого етапу другого періоду становлення в українській дошкільній освіті продиктована характером соціальних та ідеологічних змін, що відбулися в ці роки. Цей етап відзначається:

- революційними змінами в системі національної освіти, орієнтацією на виховання людини-патріота з високим рівнем національної та громадянської свідомості;
- створення нової нормативно-правової бази дошкільної освіти, розробкою нових програм і рекомендацій;
- зниженням уваги до власне дитячого експериментування в науково-педагогічній періодиці, що компенсується актуалізацією питання функціонального підходу до змісту дошкільної освіти, який спрямовувався на формування в дошкільників загальнонавчальних умінь і навиків, елементарних математичних уявлень тощо, необхідних для подальшого навчання в школі.

Другий етап (1993-1997 рр.) - прийняття постанови Про Державну національну програму «Освіта» (Україна ХХІ століття) (1993). Перевидання програм «Малює», «Дитина в дошкільні роки». Впровадження програми «Дитина» (1993) в дошкільні навчальні заклади України.

З перетворенням України на самостійну державу реформування системи освіти стало першочерговим завданням, оскільки існуюча система освіти на той час не задовільняла вимоги, які постали перед нею в умовах розбудови української державності. Тому й виникла необхідність у створенні Програми для забезпечення випереджального розвитку в галузі освіти.

На виконання постанови Верховної Ради України є порядок уведення в дію Закону України «Про освіту» з метою забезпечення розвитку освіти як пріоритетного засобу розбудови Української держави. Кабінет міністрів України від 3 листопада 1993 р. затвердив схвалену Державну національну програму «Освіта» (Україна ХХІ століття) та заходи щодо її реалізації.

Державна національна програма «Освіта» визначила стратегію розвитку освіти в Україні, пріоритетні напрями та шляхи створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів та збагачення можливостей постійного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації (Державна національна програма, 1993).

Відповідно до нормативно-правових документів було розроблено та запроваджено програму «Дитина» (1993). Авторський колектив (Н. Бібік, М. Вашуленко, Е. Вільчковський, О. Кононко, О. Проскура, О. Хорошковська та ін.) програми звертає увагу педагогів-практиків на особливі моменти, а саме: найсприятливіші умови для розвитку дитини створюються в її діяльності. Діяльністю дитини слід назвати те, в чому можна виділити три складових моменти: мету, процес, результат. Це засвідчує, що в той час вже відбувається переорієнтація виховного процесу зі

словесного, монологічного керівництва діяльністю на організацію власної дитячої діяльності – пошуку, експериментування, творчості.

У програмі «Дитина» (1993), а саме у розділі «Віконечко у природу», визначено систему уявлень про природне оточення, які доступні дітям певного віку, пізнавальні дії (дослідницькі, практичні, сенсорні) та види діяльності, якими оволодівають діти. Також у програмі зазначено, що спеціально організоване сенсорне виховання включається в основні види діяльності – ігри, малювання, ліплення, а також працю з елементами практичного експериментування в природі. Самостійно експериментувати діти починають з трьох років і як наслідок – у них розвивається допитливість та інтерес до довкілля (Проскура та ін., 1993).

У всіх вікових періодах, за програмою, прослідковується організація експериментування, дослідництва в процесі конструювання (обстеження форм, величин, простору), образотворчої діяльності (змішування фарб, забарвлення води, дослідження характеру ліній, мазків).

Отже, проаналізувавши програму «Дитина» 1993 р., ми можемо стверджувати, що в ній експериментування постає як основний, продуктивний вид діяльності дітей, що виявляється у пошуковій активності, власній ініціативі і творчості, встановленні причиново-наслідкових зв'язків, генеруванні оригінальних рішень.

У 1993 р. під егідою фонду «Відкрите суспільство» Д. Сороса був розроблений проєкт програми «Step by step» («Перші кроки»), а в 1994 р. її було запроваджено в 10 містах України. Програма ґрунтувалась на кращих світових традиціях дошкільного виховання. До її створення та організації впровадження були причетні вчені таких університетів: Джорджтаунського, Нью-йоркського, штатів Північна Кароліна, Канзас, Вісконсин і Національної асоціації з питань освіти дітей молодшого віку та інших. За програмою «Перші кроки» дитина є центром навчально-виховного процесу. До неї не пристосовують готові рекомендації, а створюють індивідуальну програму розвитку. Це свідчить про реалізацію принципу відповідності навчання

розвитку кожної дитини, результатом якого є зміни в самій дитині, а вже потім обсяг засвоєних знань, умінь та навичок; і перевага надається самонавчанню. Тому ретельно сплановані розвивальні центри у дошкільних закладах спонукатимуть дітей досліджувати, виявляти ініціативу, творити. Діти на заняттях вчать порівнювати, узагальнювати, робити висновки, висловлювати гіпотези. Програма допомагала дітям краще зрозуміти явища природи шляхом спостереження та дослідів (Безуглий & Кірсенко, 1996).

Можна стверджувати, що програма «Перші кроки» втілювала світові інноваційні технології у вихованні та навчанні дітей дошкільного віку. Теоретична підготовка педагогів та матеріальна база існуючих на той час дошкільних закладів не давали змоги запровадити цю програму в Україні.

У періодичному виданні «Дошкільне виховання» науковці акцентують важливе значення дослідницько-експериментальної діяльності дітей, а педагоги-практики описують дослідження та експерименти, які можуть бути використані в дошкільному закладі. Так, дослідниця А. Заїка (1996) вказує на те, що пізнання дитиною форми предмета та ознайомлення з геометричною фігурою відбувається в процесі її активної діяльності з предметами, речами. Починаючи з двох-трьох років діти розглядають предмети, обстежують їх. Спільна робота зорового, дотикового, рухового аналізаторів допомагає точнішому, глибшому, свідомішому сприйняттю форми та її особливих ознак.

Авторка Н. Яришева (1993) у навчальному посібнику «Методика ознайомлення дітей з природою» зауважувала, що здійснення роботи по ознайомленню дітей з природою потребує глибокого усвідомлення комплексу завдань, спрямованих на використання природи для всебічного розвитку дітей. Сучасна концепція дошкільного виховання орієнтує на те, щоб поруч з фронтальними формами роботи ширше використовувалися індивідуальні. Організовуючи щоденне спілкування малят з природою, потрібно створювати у дітей постійну атмосферу зацікавленості, пошуку, відкриттів, тобто поєднання чуттєвого й раціонального у пізнанні природи.

Такий органічний зв'язок і сприяє максимальній активізації розумової діяльності дітей, оскільки відповідає характеру мислення дошкільників. І це, на думку Н. Яришевої (1993), може бути реалізовано завдяки практичним методам ознайомлення дітей з природою, а саме проведенню нескладних дослідів.

Науковець визначає дослід як спосіб матеріального впливу людини на об'єкт з метою вивчення цього об'єкта, пізнання його властивостей. Отже, мова йде про спостереження за спеціально створених умов. Також Н. Яришева схарактеризовує структуру проведення дослідів, яка подібна до структури спостереження:

1 етап – підготовка дітей до дослідів. Вихователь може провести бесіду, розповідь, спостереження тощо, щоб зацікавити дошкільників.

2 етап – початок дослідів. Він характеризується тим, що діти разом із вихователем обговорюють умови проведення дослідів та висловлюють припущення (гіпотези).

3 етап – хід дослідів. Діти спостерігають за дослідом, який проводиться, та обмінюються думками.

4 етап – заключний. Обговорюють дослід, підтверджують або спростовують свої припущення, а також ставлять запитання до вихователя.

Рис.2.2. Структура проведення дослідів (за Н. Яришевою)

Дослідниця Т. Науменко (1996) у своїх працях наголошує, що роботу з музичними інструментами та атрибутами діти сприймають як гру – граючись зі звуком, вслуховуючись у нього, «наповнюючись» ним, роблять самостійні відкриття, а також його досліджують, порівнюють, аналізують: їх висоту, силу, тривалість, тембр. Для дієвого музичного виховання надзвичайно важливо, щоб дитина з раннього віку навчалася творити музику з руху, слова та ритму, а також долучалася до живого джерела мистецтва (Науменко, 1996).

Дослідники С. Кулачківська (1996) та С. Ладивір (1996) визначили форми організації експериментування в закладі дошкільної освіти, а саме: індивідуальну роботу та підгрупову роботу з дітьми.

Детальний аналіз наукових розвідок цього періоду свідчить про те, що відбулись зміни в організації форм роботи з дітьми, удосконалено зміст і методи виховання та навчання дітей. Організація дитячого експериментування в дитячих дошкільних закладах була обґрунтована відповідно до програмно-методичних документів, а також потреб дітей дошкільного віку.

Отже, для другого етапу – 1993-1997 рр. – другого періоду становлення дитячого експериментування в дошкільній освіті України характерні:

- розмаїття програм для дошкільних закладів, у яких різною мірою знаходить своє відображення дослідницько-експериментальна діяльність дітей;

- трансформація ролі вихователя в організації дитячого експериментування: від керівника і єдиного джерела вимог і оцінювання успіхів дітей до наставника та порадики дошкільників у їхніх пошуках нового знання про довкілля;

- зміни в методиці проведення навчальних занять з використанням експериментування: монологічне керівництво педагога поступово замінюється діалогічною взаємодією з вихованцями; структуруються етапи виконання різного роду експериментів і дослідів; відбувається інтеграція

дослідницько-експериментальної діяльності з іншими видами навчальної активності – образотворчою, конструюванням, музичною та ін.

Третій етап – 1998-2000 рр. – 1998 р. затвердження Державного стандарту дошкільної освіти в Україні (Базового компоненту дошкільної освіти).

Реформування дошкільної освіти, зумовлене суспільними потребами і викликами часу, передбачало зміни у змісті і формах роботи дитячих садків, зокрема пошук нових, нетрадиційних підходів, орієнтирів у роботі з дітьми

Перехід дошкільної освіти від авторитарно-дисциплінарної до особистісно-орієнтованої моделі, переосмислення змісту, критеріїв оцінювання ефективності освітньої діяльності, орієнтації педагога на визнання пріоритету виховання у формуванні особистості дитини дошкільного віку – це все спонукало до створення єдиного Державного стандарту дошкільної освіти. Тому у 1998 р. розроблявся проєкт Базового компоненту дошкільної освіти, а в 1999 р. цей документ набув чинності.

Призначення Державного стандарту дошкільної освіти 1999 р. – узагальнення найкращого, що напрацьовано в науці та практиці за попередні десятиліття, уникнення перевантаження дитини частковими й випадковими знаннями, забезпечення різнобічного розвитку відповідно до віку дитини.

Метою розробки стандарту було визначення вимог до змісту, рівня та обсягу дошкільної освіти, які є основою оцінки певного освітнього рівня, встановлення норм, які узгоджують інтереси дитини й потреби суспільства щодо освіченості особистості.

Зміст Базового компонента дошкільної освіти відбивав тенденції до гуманізації дошкільної освіти, збалансоване співвідношення між розумовим, фізичним та соціальним розвитком дитини, орієнтував на виховання цілісної особистості, здатної до самовираження, акцентував необхідність забезпечити дитині свободу вибору, захист її гідності.

Державний стандарт дошкільної освіти 1999 р. було побудовано за сферами життєдіяльності, що характеризувало специфіку дошкільного

дитинства, коли пріоритетним є розвиток і виховання, залучення дитини до різних видів діяльності.

У змістовій лінії «Предметний світ» Базового компоненту дошкільної освіти 1999 р. (сфера життєдіяльності «Культура»), організація експериментальної діяльності дітей презентована як процес досягнення мети. Також у змістовій лінії «Психічне Я» (сфера життєдіяльності «Я сам») пізнавальна активність виявляється у дошкільників як уміння здійснювати елементарні мислительні дії (аналізує, порівнює, синтезує, узагальнює). Володіння дітьми початковими формами дослідництва, експериментування, винахідництва, уміння формулювання запитальні речення, бути самостійним у пошуку відповідей сприяє емоційно піднесеному настрою під час власних відкриттів (Кононко, 1999).

Під час формування такої базової якості дитини, як креативність також рекомендовано застосовувати дитяче експериментування. Ці рекомендації виявляються в настанові формування готовності до діяльності, яка дає змогу досліджувати та експериментувати; робити відкриття та радіти створенню нового; виявляти неповторність та знаходити оригінальні рішення; ставити нестандартні запитання та давати самостійні відповіді; покладатися на свій життєвий досвід та використовувати нові можливості; розвивати бажання долати труднощі. Це все зміст базової якості дитини – креативності.

Отже, у Базовому компоненті дошкільної освіти було визначено чіткі цілі і завдання дошкільної освіти, відповідний зміст, необхідний для різнобічного гармонійного розвитку дитини, що забезпечує наступність між дошкільною освітою і початковою ланкою загальноосвітньої підготовки. Він зорієнтований на системне організоване життя дитини дошкільного віку, створення таких соціально-педагогічних умов організації життєдіяльності, які допомагають їй реалізуватися й самоствердитись (Кононко, 1999).

У періодичному виданні «Дошкільне виховання» цього періоду знаходимо чимало публікацій, де висвітлено дослідницько-експериментальну діяльність дітей. Так, науковець С. Єлманова (1997) описує значення

пошуково-дослідницької діяльності дітей, висвітлює структуру досліду та наводить приклади нескладних дослідів, що допоможуть вихователям старших груп дитячого садка розкрити дітям таємниці довкілля і сприятимуть формуванню екологічного світогляду (зразки вміщено в Додатку В). Дослідники Н. Пустовіт (1999) та О. Локшина (1999), аналізуючи програму «Людина і довкілля», яку було створено педагогами та екологами країн Центральної та Східної Європи для дітей 10-14 років (Крисаченко, 1995), виокремили низку завдань, які можна запропонувати для роботи дослідницького характеру дошкільників як у дитячому садку, так і вдома. Науковці зазначають, що безпосередній контакт з довкіллям, природним оточенням – найкращий шлях здобуття та виховання почуттів. Тому вони пропонують здійснювати цікаві екскурсії-прогулянки в природу, де діти зможуть спостерігати, досліджувати та пізнавати, а також експериментувати вдома разом із батьками. Педагоги пропонують таку тематику дослідів та експериментів: «Відходи», «Споживання води в мене вдома», «Вивчення своєї оселі», «Як економити електроенергію?», які сприятимуть екологічному вихованню дітей, а також впливатимуть на покращення спілкування дітей з дорослими (Пустовіт & Локшина, 1999, с. 8).

Науковці зазначали, що доступна самостійна пошуково-дослідницька діяльність дошкільників під керівництвом дорослого створює широкі можливості для виховання в дітей інтересу до природи та розуміння її значення. При цьому дошкільники вчаться порівнювати, аналізувати, коригувати помилки. У них розвивається самостійність, ініціативність, абстрактне й логічне мислення, пам'ять, увага, мовлення. Досліди можна проводити під час занять, екскурсій у природу, прогулянок, праці в природі та вдома з дорослими з метою закріплення, узагальнення та систематизації знань дітей.

Науковці цього періоду, як і попереднього, взаємопов'язують пізнавальну активність дошкільників з дитячим експериментуванням. Так, М. Марусинець (2000) зазначає, що для оптимізації пізнавальної активності

дошкільнят можна використовувати різні дидактичні ігри, зокрема конструктивні. Ці ігри допомагають наочно відчувати динаміку розв'язання практичної задачі, апробувати різні способи, варіювати задум, зіставляти його з практичним результатом. Тобто діти вчаться знаходити самостійне вирішення за нестандартних умов, експериментують, і у них активізується пізнавальна діяльність, що виявляється схильністю до дослідництва та прагнення до успіху (Марусинець, 2000, с. 8).

Вихователі-практики цього періоду активно підтримували ідеї дослідників і впроваджували в діяльність дітей пошуково-дослідницьку роботу. Так Л. Волошенко (1999), працюючи з дошкільниками, створила систему дослідницької роботи з дітьми, що, на її думку, включає найефективніші форми, методи та прийоми роботи в царині природознавства. Це – заняття, досліди, спостереження, бесіда, розповідь, гра. Під час безпосереднього сприйняття процесів у живій та неживій природі знання стають найбільш цінними та міцними (Волошенко, 1999, с. 19). Педагог В. Якубенко (2000) зазначала, що успішність роботи по ознайомленню дошкільників з природою значною мірою залежить від вдало дібраних та ефективно використаних форм та методів. І однією з таких форм роботи є елементарні досліди екологічного та природознавчого змісту. Важлива особливість дитячого експериментування, на думку вихователя-практика, – наявність у ньому двох суперечливих тенденцій. Тобто досліджуючи, дитина викликає в об'єкті чи явищі певні зміни, а здобуті результати розкривають перед нею нові якості досліджуваного. Набуті під час дослідів знання породжують нові запитання, спонукають до наступних відкриттів (Якубенко, 2000, с. 13).

Перспективи вільного державотворення відображають широкі можливості для розвитку освіти та науки, що потребує докорінної перебудови процесу навчання та виховання молодого покоління. Це й зумовило втілення нових ідей щодо організації навчально-виховного процесу в дошкільних виховних закладах, які були висвітлені у програмах. Так, у

1999 р. було здійснено перевидання програми «Малятко». Істотним доповненням була розробка програмного змісту роботи з дітьми першого року життя. У розділі «Рідна природа» простежується чітка екологічна спрямованість змісту, який передбачав ознайомлення з такими основними ідеями та поняттями: взаємозалежність та взаємозв'язок живого й неживого в природі (Плохій та ін., 1999). Це все можливо лише під час організації дослідницько-експериментальної діяльності, необхідність якої починає актуалізуватися в цей час усе сильніше.

З 1998 по 2000 рр. ХХ ст. було створено як загальні, так і регіональні програми у різних областях України. Ці програми не отримували грифи Міністерства освіти і науки України, проте у практиці дошкільних навчальних закладів використовувались як регіональні та парціальні. Так, у програмі «Українське дошкілля» (1999) визначено зміст і завдання освітнього процесу для дітей 3-7 років. Автори О. Дідух, О. Білан зазначають, що на четвертому році життя дитина виявляє допитливість, цікавиться причинами різних явищ, оскільки вона вже здатна до найпростішого аналізу об'єкта довкілля. Це і є основою дитячого експериментування. І вже на п'ятому році життя дітям доступне розуміння найпростіших причинових зв'язків у явищах, добре відомих їм з минулого досвіду. У дошкільників старшої та підготовчої груп формується вміння не тільки виділяти загальні властивості предметів та явищ, а й встановлювати прості залежності між ними. Під час дослідницької роботи вони розмірковують про спостережувані явища та роблять елементарні висновки (Білан & Дідух, 1999). У програмі «Українське дошкілля» (1999) також акцентована необхідність дитячого експериментування: у розділі «Природа» під час організації дослідів.

Отже, необхідність змін у традиційній системі навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного віку, її переорієнтація з навчально-дисциплінарної на особистісно-орієнтовану модель є вимогою часу цього хронологічного періоду. Особливого значення набуває здатність дитини до самоорганізації, вироблення власних суджень, реалізації задумів, виявлення

фантазії та творчості. Активність дитини виявляється в її прагненні самотійно щось перетворити, змінити, відкрити, пізнати.

Узагальнюючи попередні міркування, визначимо ключові особливості організації дитячого експериментування в дошкільному навчальному закладі (ДНЗ) досліджуваного періоду:

- затвердження Державного стандарту дошкільної освіти в Україні, що офіційно задекларував перехід освітнього процесу до особистісно-орієнтованої моделі, спрямованої на максимально можливу індивідуалізацію навчання, виховання і розвитку дитини;
- гуманізація змісту дошкільної освіти, що розширила розвивальний потенціал дитячого експериментування, зокрема через можливість вільного обміну дітей своїми думками й судженнями; формування активної позиції в соціумі та довкіллі, позитивного самовідчуття, ініціативності й допитливості;
- активізація наукових досліджень проблеми взаємозв'язку дитячого експериментування з розвитком мислення дошкільників, формуванням інтелектуальних умінь і навиків, соціальної адаптованості.

Підсумовуючи зміст підрозділу, охарактеризуємо *провідні тенденції другого періоду* становлення дитячого експериментування в дошкільній освіті України:

- революційні зміни в системі національної освіти, зумовлені утворенням незалежної української держави, реформування дошкільної ланки освіти в загальних інституційних змін;
- створення значної кількості комплексних, парціальних програм; оновлення всієї нормативно-правової бази дошкільної освіти; прийняття БКДО (1999) – де в різній мірі знаходить своє відображення дослідницько-експериментальна діяльність дошкільників;
- трансформація ролі педагога в організації дитячого експериментування – від керівника розумовою діяльністю – до наставника дошкільників у їхніх пошуках нового знання про довкілля;

– поява абстрактних підходів, методик і моделей організації дитячого експериментування, що призводять до збагачення методики проведення занять, структурують етапи виконання різного роду експериментів і дослідів, дозволяють інтегрувати в експериментуванні інші види діяльності – образотворчої, мовленнєвої, конструкторської.

2.3. Шляхи організації експериментальної діяльності дітей у період 2001-2021 рр.

Реформування сучасної освіти, її входження в європейський соціокультурний простір сприяє появі у педагогічній теорії та практиці значної кількості нових термінів. Почасти вони позначають ті педагогічні факти і явища, які тривалий час існують у педагогіці. Тому актуальним є питання про їх використання в історико-педагогічних дослідженнях.

Упродовж III періоду – демократизації дошкільної освіти та стрімкого впровадження експериментування в освітню діяльність дітей (2001-2021 рр.) тривало переосмислення теоретично-наукового підґрунтя організації дитячого експериментування. Зміни, зумовлені реалізацією гуманістичної парадигми освіти та відображені в програмово-методичному забезпеченні, безпосередньо вплинули на організацію дослідницької діяльності в закладах дошкільної освіти.

Динамічні зміни соціально-економічного розвитку країни визначили потребу у подальшому вдосконаленню системи освіти та використання принципово нових підходів до визначення її змісту й методів виховання. Цей процес позитивно вплинув на розробку нових положень, ідей, технологій навчання, виховання й розвитку особистості дитини.

Для більш докладного розкриття проблеми нашого дослідження визначимо етапи цього періоду.

Перший етап – 2001-2011 рр. – прийняття Закону України «Про дошкільну освіту» (від 11.07.2001 № 2628-III). Створення та запровадження

програми «Я у світі». Перевидання комплексних програм «Дитина» (2003), «Дитина в дошкільні роки» (2004, 2011). Створення та запровадження програми «Моє довкілля» (2006), «Маленькі дослідники» (2008).

Досягнуті з 1950 по 2000 рр. теоретичні здобутки щодо організації експериментальної діяльності дітей у дошкільній педагогіці України було реалізовано на наступних етапах розвитку освіти. Так, уперше в історії педагогічної думки було розроблено та прийнято Верховною Радою України Закон «Про дошкільну освіту» (2001). Цей Закон був інноваційним і сприяв розвитку системи дошкільної освіти.

Зміст навчально-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі в 2001 р. визначається Базовим компонентом дошкільної освіти (1999) і реалізується відповідно до оновлених програм розвитку, навчання, виховання дітей «Дитина» (2003), «Малятко» (2001), «Дитина в дошкільні роки» (2004), «Зернятко» (2004), що рекомендовані Міністерством освіти і науки України. Допускалось одночасне використання варіативних, визначених Переліком програм, підручників і навчальних посібників, рекомендованих МОН для використання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Упродовж цього періоду також було розроблено програми, які проіснували недовго, хоча для нашого дослідження вони є вагомими. Так, у 2006 році А. Богуш було укладено програму ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям «Моє довкілля» (2006), а у 2008 р. «Маленькі дослідники» (автори Т. Шумер, І. Сергєєва).

Аналіз цих програм, дозволив нам виявити, що автори враховували психологічні особливості дошкільників, а саме: прагнення до нових вражень, допитливість, постійне бажання експериментувати, самостійно шукати істину, що поширюється на всі сфери життєдіяльності дитини. Вихованці пропонують власний варіант організації і проведення нескладних дослідів у природі в умовах закладу дошкільної освіти. Розробники програм наголошували на тому, що навчання має бути «проблемним», тобто

включати елементи самостійної дослідницької діяльності та забезпечувати самостійний творчий пошук, що передбачає елементи ускладнення для досягнення якнайкращих результатів, а не репродуктивне відтворення без особливого інтересу дошкільників.

Для роботи адміністрація та педагоги дошкільного навчального закладу обирали для роботи одну із зазначених програм. У навчальному-виховному процесі закладу використовувались такі основні форми організації діяльності дітей: спеціально організована навчальна діяльність (заняття), ігри, самостійна діяльність дітей (художня, рухова, мовленнєва, ігрова, трудова, дослідницька та інші), індивідуальна робота, спостереження, екскурсія, походи, свята та розваги, гуртки тощо. Тобто для нашого дослідження є вагомим те, що дослідницька діяльність виокремлювались з-поміж інших та розглядалась як самостійна.

У 2003 році також було перевидано комплексну «Програму виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» (далі – Програма «Дитина»), підготовлену Київським міжрегіональним інститутом удосконалення вчителів імені Б. Д. Грінченка. Для зручності педагогів було переформатовано програмові завдання за лініями розвитку БКДО (1999). Ураховуючи значущість дошкільного дитинства у становленні особистості, у програмі розширено зміст завдань вихователів дошкільного навчального закладу: вироблення навичок здорового способу життя, закладення основ валеологічного орієнтування; забезпечення умов для виховання в дітей почуття гордості й відповідальності за духовні та культурні надбання свого народу, поваги і толерантності, дружнього ставлення до інших народів, їх традицій, культури (Проскура та ін., 2003).

За результатами психолого-педагогічних досліджень розвитку дитини у світовій та вітчизняній науці в 2004 р. та в 2011 р. було перевидано й опубліковано програму «Дитина в дошкільні роки». Доопрацювання освітньої програми обумовлювалось закономірною необхідністю: соціальним розвитком суспільства та психолого-педагогічної науки, вимогами практики

та обов'язковістю дошкільної освіти для дітей п'ятирічного віку, визначеною Законом України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу». У ній зауважується, що вже в дітей раннього віку (3-6 місяців) виникає орієнтовне дослідження предметів і в кожному віковому періоді, а саме (перший рік життя, переддошкільний вік, молодший, середній та старший дошкільний вік) прослідковується цей вид діяльності у дітей (Крутій, 2011, с. 132).

Науковиця С. Ладивір (2002), наголошуючи на тому, що дошкільне дитинство – оптимальний період для розвитку пізнавальної сфери, закликала педагогів до того, щоб дошкільники спостерігали та експериментували, набуваючи так власного досвіду. І тоді пізнавальна діяльність стає пошуково-дослідницькою, у край необхідною для становлення особистості (Ладивір, 2002, с. 5).

Дослідниця Г. Тарасенко (2000) у посібнику «Дивосвіт» подає практичний матеріал для проведення занять з милування природою, художньо-естетичних бесід, творчих годин, свят, ігор-подорожей з метою розвитку художньо-образного мислення дітей, розвитку пізнавального інтересу до довкілля, вихованні любові до природи. Реалізація цієї мети можлива під час організації спостережень, екскурсій, прогулянок, занять, які будуть ґрунтуватися на активній взаємодії дитини з природою, на дослідженні та любові до природи (Тарасенко, 2000).

Авторка Г. Беленька (2004) в журналі «Дошкільне виховання», описуючи ігри на природі (а це ігри з піском, ігри з водою), доводить їх виняткове значення. Саме завдяки умінню маніпулювати з об'єктами природи дошкільники дізнаються про нове, невідоме. Також у процесі таких ігор діти можуть проводити елементарні досліди (Беленька, 2004, с. 7). На нашу думку, це були ігри-дослідження або ігри-експериментування, які ми детальніше опишемо у третьому розділі.

Науковець О. Киричук (2002) стверджує, що під час розумового експериментування здійснюється більш глибоке пізнання світу. Тут доречно застосувати моделі, які є аналогом досліджуваного об'єкта, що уособлює його суттєві властивості, структуру чи функції. Реальні експериментування дублюють реальний світ, проводяться в умовах реального життя, дитина-дослідник констатує зміни об'єкта, предмета чи явища.

Отже, останній вид дитячого експериментування – це соціальне експериментування: коли діти (свідомо чи несвідомо) «випробовують» на дорослих чи однолітках різні форми своєї поведінки в пошуках найбільш прийнятних її варіантів.

Проаналізувавши досвід роботи вихователів на цьому етапі становлення дитячого експериментування, ми можемо стверджувати, що педагоги впроваджували дитяче експериментування як засіб розвитку пізнавальної активності. Так вихователь-практик Н. Саркісова (2006) (м. Донецьк) для розвитку пізнавальної активності дітей організовувала пошуково-дослідницьку діяльність. Вона зазначала, що під час засвоєння нових понять, практичний експеримент, є ефективнішим, ніж багаторазове повторення теорії. Саме унаочнення забезпечує дохідливість навчання, значно розширює його можливості. Педагог використовує цікаву авторську програму дослідницького характеру, до якої входять п'ять блоків: «Чарівна вода», «Невидиме повітря», «Ми-фармацевти», «Ми-хіміки», «Ми-парфумери» (у Додатку Д нами наведено заняття із дитячим експериментуванням із циклу «Ми – хіміки») (Саркісова, 2006, с. 20).

Окрім описаних вище методичних форм роботи, інноваційних за своєю суттю дидактичних прийомів, у практиці роботи з дошкільниками активно використовують і такі: індивідуальні заняття, творчі завдання, аналіз життєвих та проблемних ситуацій, «дерево цілей», моделювання (Бондар, 2002, с. 9).

Реформу освіти було спрямовано насамперед на поліпшення її якості, тому особливої ваги в цей час набуває проблема пізнавального розвитку

дітей. Про це постійно писали на сторінках педагогічної періодики (Плохій, 2001).

Науковиця О. Кононко (2008), аналізуючи систему освіти, визначила, що використання готових зразків, правил, приписів, алгоритмів дій полегшує управління процесами навчання і виховання, засвоєння дітьми знань та опанування умінь, створює однакові умови для контролю за їхньою діяльністю. Такий підхід спрацьовує на користь дітей із низькою пізнавальною активністю, зорієнтованих на відтворення соціально заданих нормативів. Також він знижує самостійність дошкільників, вони втрачають при цьому дослідницький інстинкт. О. Кононко пропагувала особистісний підхід, який було втілено у державній Базовій програмі «Я у Світі» (2008). Зміст такого підходу полягав у тому, щоб знання, яких набуває дитина, сприяли становленню її життєвої компетентності, мали для дошкільника особистісний сенс, тобто бути значущими (Кононко, 2008).

У програмі «Я у Світі» (2008) дитяче експериментування прослідковується з раннього віку, а саме у розділі «Пізнавальний розвиток» зазначено, що прагнення до пізнання пронизує всі сфери життєдіяльності дитини, яка хоче не лише розглядати предмети, об'єкти природи, а й взаємодіяти з ними (конструювати, досліджувати, елементарно експериментувати тощо). У сфері життєдіяльності «Природа» описується, що дошкільники експериментують з водою, снігом, піском, ґрунтом, відкриваючи їхні властивості саме у творчій формі активності. У сфері життєдіяльності «Культура» дошкільникам рекомендовано активно досліджувати предмети: роз'єднувати або з'єднувати частинки, конструювати нові варіації; зіставляти предмети за величиною, формою та кольором; відкривати нові властивості предметів, радіючи своїм відкриттям; фантазувати та експериментувати подумки; проводити ігри-експериментування з предметами. Це все є показниками творчої форми активності (Кононко, 2008).

Упродовж 2008-2010 рр. у країнах Європи, Азії, у США дитяче експериментування набувало широкого впровадження. Так, педагоги цих країн головним завданням освіти дітей вважали збагачення їхнього життєвого досвіду – мінімум обмежень, максимум свободи. Дітей заохочували до обговорень, дискусій, до самодіяльності. Під час розвивальних занять діти класифікують, зважують, вимірюють, сортують, упорядковують, колекціонують, зіставляють предмети. Це все дошкільники роблять під час експериментування. Зарубіжні науковці дотримувались такої думки, що інтенсивне навчання дає нетривалі результати, тим часом як інтенсивне проживання повсякденного життя має більший освітній ефект. У досвіді роботи європейських ДНЗ переважає довіра вихователя до дітей, тобто дошкільники протягом дня самостійно обирають цікаву для себе діяльність, а педагог зранку готує матеріали, які можуть зацікавити їх. Це спонукає малят до експериментування (Скільський, 2011).

Описані факти свідчать про те, що українська система освіти ніколи не була на узбіччі загальноосвітніх прогресивних тенденцій, а розвивалась у річищі європейських наукових здобутків у галузі дитячої психології та педагогіки. Так само, як і в зарубіжних країнах (Німеччина, Польща, Фінляндія, Великобританія тощо) в Україні широко впроваджувалося дитяче експериментування як органічна складова дошкільної педагогіки, як ефективний засіб становлення інтелекту, емоцій, досвіду дітей від 3 до 6 років.

З огляду на результати нашого наукового пошуку, можна стверджувати, що компетентнісний та особистісний підходи як основи нової освітньої парадигми були визначальними щодо розвитку дитячого експериментування.

Перший етап третього періоду становлення дитячого експериментування характеризується:

- удосконаленням програм для дошкільних закладів, зокрема, зростання в їхньому змісті питомої ваги дослідницько-експериментальної

діяльності, функції якої значно розширюють і вона відзначається засобом розвитку діалектичного, логічного й критичного мислення дошкільника, його самостійності в пізнанні світу, сприяє формуванню навичків здорового способу життя й формування екологічної свідомості;

– появою оригінальних авторських підходів до організації дослідницько-експериментальної діяльності (А. Богуш, Г. Беленька, К. Крутій, З. Плохій, Н. Саркісова, І Сергєєва, Г. Тарасенко, Т. Шумер та ін.); закладення основ технології організації дитячого експериментування;

– розширенням наукового контексту осмислення ролі дослідницько-експериментальної діяльності в онтогенезі (про соціальне експериментування і його роль у розвитку життєвих компетенцій дитини; розвідки О. Кононко про алгоритмізацію та управління пізнавальною активністю дітей).

Другий етап – 2012-2018 рр. – оновлення Базового компоненту дошкільної освіти (2012). Створення та запровадження нових комплексних програм. Перевидання програм «Дитина» (2016) та «Дитина в дошкільні роки» (2016).

Значні за масштабами та соціальними наслідками зміни, що відбувались в Україні 2012-2018 року, пов'язані з розвитком духовності особистості інформаційної епохи. Вони не могли не позначитися на освіті як важливому чиннику розвитку дитини, її вихованні та навчанні в новому тисячолітті. Нинішню ситуацію в дошкільній освіті України можна визначити як стадію переходу від старої системи цінностей, установок, звичок до нової, що лише формується, спрямовуючись на забезпечення оптимальних умов виховання і навчання особистості.

У 2012 р. відповідно до закону України «Про дошкільну освіту» було оновлено Базовий компонент дошкільної освіти. У ньому враховано основні положення БКДО за 1999 р. та кращі напрацювання педагогів та науковців за попередні роки.

Редакція Базового компонента (2012) вміщує компетенції дошкільника щодо дитячого експериментування, які подані в освітній лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». А саме: «виявляє пізнавальну активність, спостережливість, винахідливість у довкіллі; вирізняється позитивною пізнавальною мотивацією; моделює, експериментує у довкіллі за допомогою вихователя і самостійно, використовуючи умовно-символічні зображення, схеми. Орієнтується в сенсорних еталонах (колір, форма, величина), їх видах, ознаках, властивостях; у часі і просторі; оволодіває прийомами узагальнення, класифікації, порівняння і зіставлення» (Богуш та ін., 2012).

Дослідниця Г. Беленька (2012) зазначає, що ознайомлення дітей з природою – невід’ємна складова освітньо-виховного процесу в дошкільному навчальному закладі. Серед методів ознайомлення з природою варто надавати перевагу безпосереднім – грі, експериментуванню, праці. У результаті такої роботи сформується готовність дитини до подальшої екологічної природничої освіти в школі (Беленька, 2012, с. 13).

Науковиця Л. Присяжнюк (2012) зазначала, що формування компетентності дошкільнят передбачає застосування нових форм та методів роботи з дітьми, заснованих на інтегрованому підході до освітньої діяльності. Дослідниця вважала, що проєктна технологія сприяє підвищенню пізнавальної активності дітей, набуття ними досвіду продуктивної діяльності. Засвоєння складного інформаційного матеріалу відбувається через пошуково-дослідницьку діяльність (Присяжнюк, 2012, с. 8).

Л. Зайцева (2017) впроваджує у дошкільну освіту ідеї компетентнісного підходу. Авторка в своїх працях описує поєднання вивчення елементарних математичних понять із дитячим експериментуванням. Таке поєднання стимулює інтерес дітей до вивчення математики. Вони вчаться бачити у звичайному незвичайне, мислити нестандартно, прагнуть відкривати таємниці довкілля (Зайцева, 2017, с. 3).

Розвиває ідеї Л. Зайцевої (2017) І. Стеценко (2017), пропонуючи винахідницькі заняття-здивування з математичними експериментами. Вони

сприятимуть закріпленню уявлень дітей про площинні та об'ємні фігури, а також спонукатимуть до дослідження, самостійного пошуку, нестандартних міркувань. Тобто дошкільники опановують складні математичні поняття легко та цікаво (Стеценко, 2017, с. 8).

На блозі І. Стеценко опубліковано цікаву інформацію для дітей дошкільного віку та для дорослих, яка підкріплена фото, відео, презентаціями, що їх можна застосувати під час організації дослідницько-експериментальної діяльності. Наприклад, дивовижне відео розвитку кристалу, фото плісняви, що дає можливість дітям милуватися тим, що раніше вони вважали негарним. Також науковиця описує, що мистецтво дає можливість дітям висувати гіпотези та, придумуючи експерименти, їх перевіряти. Тобто І. Стеценко доводить, що без фантазії, наукової творчості та сміливості, впевненості у власних силах, самостійності, цілеспрямованості, умінні доводити свою думку ніколи не буде справжніх відкриттів («Інформація і МИ», 2013).

Відповідно до оновленого БКДО (2012) було перевидано програми: програма виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» (2012, 2016), «Дитина в дошкільні роки» (2016). У програмах більш детально розкрито компетентнісний підхід та принцип інтеграції через представлення можливостей кожного тематичного підрозділу до реалізації різних форм дитячої активності: пізнавальної, емоційно-ціннісної, художньо-естетичної, креативної, мовленнєвої, інші – доповнені й уточнені. Доопрацьовані також, відповідно до сучасних тенденцій, завдання та розділи програм, у яких забезпечується поступове запровадження компетентнісного підходу до виховання і навчання дітей.

Впродовж 2012-2017 рр. було опубліковано та впроваджено в заклади дошкільної освіти низку інших програм, у яких також присутня дослідницька діяльність як обов'язкова складова освітнього процесу. У 2014 р. було видано комплексну програму розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Автор програми Л. Калуська (2014) у розділі «Розвиток і

виховання розуму» описує дослідницьку діяльність, яка розпочинається з раннього віку: організація щоденних постійних спостережень, експериментальна робота зі знайомими та безпечними для життєдіяльності предметами та матеріалами (Калуська, 2014).

У 2017 р. було видано програму «Впевнений старт». Зміст програми передбачає організацію взаємодії дорослого з дитиною в такий спосіб, який забезпечує збалансований особистісний розвиток старшого дошкільника. Для нашого дослідження важливим є те, що в програмі виокремлено такий напрям, як «Досліди та експерименти», який конкретизує зміст освітніх завдань програми. Автори програми визначають такі види експерименту (дослід, спостереження, екологічні, природознавчі). Також описано соціальний експеримент як прояв дослідницько-експериментальної діяльності дітей (Гавриш та ін., 2017).

Проаналізовані програми дають учасникам освітнього процесу досвід практико-орієнтованої освіти. На відміну від традиційної дидактики, орієнтованої на засвоєння знань, вищезазначені програми спрямовані на набуття, крім знань, умінь і навичок практичної діяльності, досвіду взаємодії та творчої діяльності, які є критеріями оцінювання сформованих компетентностей (соціальних, комунікативних, пізнавальних, образотворчих тощо).

Нагальною потребою XXI століття стає формування такого способу життя, який був би основою довготривалого ощадливого гармонійного розвитку людства. Науково-технічний прогрес, нові технології самі по собі не здатні подолати загрози, що постали перед людством. Потрібна нова філософія, нова політика, нові моральні орієнтири – зобов'язання кожної людини і людства в цілому. Загалом ідеться про систему цінностей, складову культурного світобачення кожної людини і суспільства, яка не залежала б від економічних сплесків чи занепадів, зміни політичної влади, у якій би захист і збереження природи, турбота про людину, її життя і дотримання її прав вважались такими ж важливими, як і саме життя. Саме на таких засадах

сформувалося поняття «сталий розвиток». У 2014 р. вперше стартувала в Україні освіта для сталого розвитку для дітей дошкільного віку. У навчально-методичному посібнику «Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку» науковці Н. Гавриш (2014) та О. Пошетун (2014) зазначають, що концепція сталого розвитку передбачає об'єднання трьох основних складників: економічного, соціального та екологічного. Педагог стає організатором дій дітей, мотивує та скеровує їхні зусилля, особливого значення надається такому способу залучення дітей до діяльності, як самоперевірка або аудит – спеціальне завдання з самостійного дослідження дитиною власного стилю життя, аналізу наявного досвіду за допомогою запитань або дій. Тобто це свідчить про соціальні експерименти, які можна впроваджувати в роботу з дітьми (Гавриш, Саприкіна, & Пошетун, 2014).

У статті І. Карапузової (2016) та С. Бурсової (2016) описано класифікацію експериментів, а саме: за характером об'єктів, які використовують в експерименті: з рослинами, тваринами, неживою природою, людиною; за місцем проведення: у лабораторії, у групі, на ділянці, у екологічному куточку та інше; за кількістю дітей: індивідуальні (1 – 4 дитини), групові (5 – 10 дітей), колективні (уся група); за характером включення їх у педагогічний процес: епізодичні, систематичні; за причиною проведення: випадкові, заплановані, за запитанням дитини; за тривалістю: короткочасні (від 5 до 15 хвилин), тривалі (більше 15 хвилин); за кількістю спостережень за одним і тим самим об'єктом: одноразові, багаторазові або циклічні; за місцем у системі: первинні, вторинні, підсумкові; за характером мисленнєвих операцій: констатувальні (допомагають дослідити один із станів чи явищ тільки одного об'єкта), порівняльні (дозволяють дослідити динаміку процесу або відзначити зміни у стані об'єкта), узагальнювальні (простежуються загальні закономірності процесу, який вивчали раніше); за способом використання: демонстраційні, фронтальні.

Основними чинниками організації експериментування як виду діяльності дітей у другому підетапі (2012-2018 рр.) були: зорієнтованість

дошкільної освіти на цілісний загальний розвиток дитини відповідно до вимог гуманістичної парадигми освіти; спрямованість наукових пошуків на дослідження процесу формування компетентності дитини, визначення шляхів засвоєння дитиною практичного досвіду; визнання дитини суб'єктом власної активності; створення умов дитячого експериментування для реалізації фізичного, психологічного та соціального потенціалів дошкільника.

Важливе значення на цьому етапі мало оновлення змісту Базового компонента дошкільної освіти в Україні (2012), зокрема уточнення вимог до змісту, рівня й обсягу дошкільної освіти для забезпечення входження дитини у суспільство, формування дослідницької компетенції на основі врахування особистісно орієнтованого підходу до дітей дошкільного віку.

Отже, другий етап (2012-2018 рр.) тього періоду становлення дитячого експериментування в дошкільній освіті можемо охарактеризувати через такі події та сутнісні ознаки:

- з'являється класифікація видів дитячого експериментування і – відповідно – типологізація занять, у ході яких застосовуються спостереження, дослідни, експерименти;
- практика дошкільного виховання збагачується соціальним експериментуванням, яке розширює морально-етичне та громадянське виховання дітей;
- запровадження компетентнісного підходу в освіту позначається і на дошкільному вихованні: так, у БКДО (2012) вже виокремлюється дослідницька компетентність дитини дошкільного віку, що передбачає обов'язкове і постійне застосування дослідницько-експериментальної діяльності в навчанні й вихованні у ЗДО.

Третій підетап – 2019-2021 р. – видання альтернативної програми «STREAM-освіти або Стежинки у Всесвіт» (2019), комплексної програми «Стежинки у Всесвіт» (2020). Видано Концепцію освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020). Прийняття нового Базового компоненту дошкільної

освіти 2021 р. Перевидання програми «Дитина» (2020). Впровадження дитячого експериментування в усіх освітніх напрямках.

В освітній галузі пріоритетним визнано розвиток дошкільної освіти. Ключові завдання цього періоду: забезпечити дієвість особистісно-орієнтованої освітньої системи, інтегративність освітнього процесу в дошкільних закладах; впровадження діяльнісного підходу, який передбачає активне пізнання і застосування дітьми набутих знань у практичних ситуаціях; реалізувати принципи демократизації, гуманізації та індивідуалізації освітнього процесу; забезпечити наступність освіти. Особливого значення ці завдання набули із започаткуванням Міністерством освіти і науки України проєкту «Нова українська школа». Відповідно до концепції проєкту, зміст початкової освіти логічно продовжуватиме, доповнюватиме й розширюватиме зміст дошкільної освіти з урахуванням знань і досвіду, набутих на попередньому етапі розвитку дитини. Тому наступність має прослідковуватися і в типах діяльності дітей.

Саме STREAM-освіта через інтеграцію освітніх напрямів, практичну спрямованість знань і всебічний розвиток готова розв'язати поставлені завдання. STREAM-освіта з кожним роком стає дедалі популярнішою серед педагогів. Основне завдання, яке стоїть перед дошкільною освітою, – це навчити дітей вирішувати проблемні ситуації, досліджувати, експериментувати, сумніватися, перевіряти свої гіпотези.

У STREAM-освіті акцент робиться на навчанні в дії, тому дослідам відводиться особлива роль: вони допомагають підтверджувати та спростовувати тези, виявляти властивості різних об'єктів, спонукають розмірковувати, робити висновки, використовувати набуті знання на практиці. Досліди в STREAM-освіті використовуються за всіма напрямками: «Науки», «Технологія», «Читання і письмо», «Інжиніринг», «Мистецтво», «Математика».

Основні завдання дошкільної освіти, а також STREAM-освіти, висвітлені в альтернативній програмі формування культури інженерного

мислення в дітей передшкільного віку «STREAM-освіти або Стежинки у Всесвіт» (2019) (науковий керівник К. Крутій).

Автори програми визначають експериментування як основний метод роботи з дітьми передшкільного віку, що розвиває у дітей здатність до початкових форм узагальнення, умовиводів, абстракції. Дитяча дослідницька діяльність – це вид активності дитини, пов'язаний із пошуком об'єктивної інформації про світ у процесі практичного експериментування з предметами дослідження (Крутій та ін., 2019).

К. Крутій (2018) зауважує, що інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище є вимогою часу. Втрата дітьми інтересу до процесу пізнання – основна проблема дошкільної освіти. Тому необхідно вибудувати освітній процес у закладі дошкільної освіти так, щоб розвивались і реалізовувались пізнавальні можливості дошкільника, а взаємодію з дитиною спрямувати на формування пізнавального інтересу, пізнавальної самостійності та ініціативності. Побудова освітнього процесу в закладі дошкільної освіти на засадах інтеграції забезпечує підвищення рівня ефективності діяльності педагогів у створенні середовища особистісного розвитку дітей і забезпечення результативності навчання (Крутій, 2018, с. 2-3).

К. Крутій (2021) у статті «Дефініція «гра як провідний тип діяльності дошкільника»: аналіз підходів» стверджує та доводить що дитяче експериментування є типом діяльності дітей, який виникає у надрах ігрової діяльності та є підготовчим етап до навчальної діяльності дітей. Науковиця зазначає: «Слід чітко розмежовувати такі терміни як «вид» та «тип» діяльності. Вид діяльності є родовим поняттям до типу діяльності, тобто в будь-якому типі діяльності буде декілька видів діяльності» (Крутій, Деснова & Замелюк, 2021). На нашу думку, таке тлумачення дитячого експериментування викликане інноваційним викликами дошкільної освіти.

У 2020 р. було видано комплексну освітню програму «Стежинки у Всесвіт» під керівництвом К. Крутій. Вона відповідає оновленому БКДО

(2021), хоча була опублікована раніше за оновлений Державний Стандарт дошкільної освіти. Саме у цій програмі висвітлено про тип діяльності дітей, а не вид. Ця програма є оновленим варіантом комплексної програми «Дитина в дошкільні роки» (2016). Її сутнісні зміни обумовлено доопрацюванням положень Закону України «Про дошкільну освіту» (2001) (у статті 4 подано нову вікову періодизацію), а також соціальним розвитком суспільства, психолого-педагогічної науки та вимогами практики.

Основою програми є діяльнісний підхід, актуальний на цьому етапі розвитку дошкільної освіти. Автори програми стверджують, що в межах діяльнісного підходу педагогам потрібно створити умови для того, щоб зробити процес набуття дитиною знань умотивованим, учити дитину самостійно ставити перед собою мету і знаходити шляхи її досягнення (Крутій та ін., 2020, с. 7).

Проаналізовані програми «STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт» (2019) та «Стежинки у Всесвіт» (2020) базуються на нових підходах до організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти. Діяльнісний підхід – це основа цих програм, де головна увага приділяється активній, продуктивній, максимально самостійній пізнавальній діяльності дитини. Тобто розвиток особистості відбувається на основі засвоєння нею способів дій як основи формування компетенцій самостійності.

Науковець Г. Беленька (2018) виокремила етапи експериментально-дослідницької діяльності:

1 етап – маніпулятивно-дослідницька діяльність (до 3 років.). Завдання етапу: розвиток відчуттів дитини, емпіричне пізнання нею загальних зовнішніх властивостей об'єктів природи.

2 етап – цілеспрямоване експериментування. Це період спроб та помилок дитини в пізнанні. Завдання цього етапу: розвиток процесів мислення, розширення знань про об'єкти та явища світу природи, пізнання внутрішніх властивостей об'єктів.

3 етап – власне дослідницька діяльність. Основні завдання етапу: структурування знань, приведення їх у систему, розвиток пізнавальних інтересів та психічних процесів – мислення, мовлення, пам'яті, уваги та уяви.

У 2018 р. було оновлено Стандарт початкової освіти, що й спонукало до оновлення у 2021 р. Базового компоненту дошкільної освіти задля забезпечення єдності та наступності обидвох ланок освіти. БКДО має бути орієнтований не стільки на вимоги до дитини, скільки виступати орієнтиром для вихователя й батьків. Тобто вихователь має отримати з документу розуміння того, як розвивати дитину, щоб вона досягла потрібних компетентностей.

Основним завданням розробників було гармонійне поєднання традиційно потужної бази української дошкільної освіти з вимогами часу. Оновити, осучаснити, але не втратити ті досягнення, які вже є в нашій системі дошкільної освіти. В основу Державного Стандарту дошкільної освіти покладено ідеї гуманістичної педагогіки, теорії природовідповідності та ідею солідарної відповідальності держави, громади, родини, фахівців педагогічної освіти, які причетні до піклування, догляду та розвитку дітей раннього та дошкільного віку (Піроженко та ін., 2021).

У БКДО (2021) яскраво висвітлено експериментальну діяльність дітей в освітньому напрямі «Дитина в сенсорно-пізнавальному розвитку». Саме тут описана дослідницька компетентність, яка характеризується умінням дітей проводити дослідження та експерименти з матеріалами та речовинами, їх коментувати та аналізувати результати дослідження. Хоча ця компетентність, на нашу думку, формується у дошкільників під час дитячого експериментування за всіма освітніми напрямками БКДО (2021): «Особистість дитини», «Дитина в природному довкіллі», «Гра дитини», «Дитина в соціумі», «Мовлення дитини», «Дитина у світі мистецтв».

Акцент нового БКДО (2021) поставлено на міждисциплінарному принципі розвитку дитини, що і є новим для дошкільної освіти.

Відповідно до оновленого БКДО (2021) ми класифікуємо дитяче експериментування згідно з освітніми напрямками, а саме: дитяче експериментування за освітнім напрямом «Особистість дитини»; дитяче експериментування за освітнім напрямом «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»; дитяче експериментування за освітнім напрямом «Дитина в природному довкіллі»; дитяче експериментування за освітнім напрямом «Гра дитини»; дитяче експериментування за освітнім напрямом «Дитина в соціумі»; дитяче експериментування за освітнім напрямом «Мовлення дитини»; дитяче експериментування за освітнім напрямом «Дитина у світі мистецтва».

За такою класифікацією експериментування як вид діяльності дітей можна організовувати під час вивчення різних освітніх напрямів. І якщо вихователі ЗДО будуть упроваджувати та організовувати експериментування за всіма освітніми напрямками Базового компоненту дошкільної освіти (2021), то дошкільники будуть мати належний рівень морального, інтелектуального, творчого, соціального, мовленнєвого розвитку.

Педагоги-практики дошкільця різних регіонів України в своїй освітній діяльності все більше використовують дитяче експериментування. Так, вихователі Н. Кайль (м. Дніпропетровськ), Т. Павлюченко, Я. Хомутова, Н. Шалда (м. Суми), О. Володій та Т. Поліканова (м. Чернігів), Н. Шахрай та І. Пукальська (м. Шепетівка), А. Давидова (м. Миколаїв) та багато інших педагогів у періодичних виданнях «Дошкільне виховання», «Палітра педагога», «Вихователь-методист дошкільного закладу», «Джміль» пропонують конспекти інтегрованих занять з використанням дослідницько-експериментальної діяльності. На їхню думку, самостійне оволодіння новими знаннями або уміння застосувати набуті знання на практиці – показник якості освіти й сформованості компетентності дитини.

Визначальною ознакою цього етапу є також стрімке використання девайсів дітьми. Науково-технічний прогрес має свої позитивні та негативні наслідки. З одного боку, він підтримує комфорт особистості, а з іншого – несе низку загроз для її гармонійного розвитку, а для дітей дошкільного віку

це – відсутність можливості пізнавати довкілля. На нашу думку, варто не зловживати інформаційно-комунікаційними технологіями. Те, що можна спостерігати в довкіллі та досліджувати самостійно тут і зараз, не варто переносити на екрани девайсів.

Ознаками цього етапу третього періоду становлення дитячого експериментування в дошкільній освіті України стали:

- концептуалізація ідеї необхідності дослідницько-експериментальної діяльності для всебічного розвитку особистості, що втілилася в дослідницькій компетентності дитини, представлений у новому Державному стандарті дошкільної освіти;

- розробка системи принципів, закономірностей і тенденцій дитячого експериментування;

- поява авторської технології розвитку інтенсивного мислення дитини дошкільного віку, заснованої на ідеях експериментування (STREAM-освіта).

Ретельний аналіз документів, аналіз поглядів науковців, а також аналіз освітньої діяльності педагогів-практиків з дошкільної освіти дозволяє стверджувати, що в досліджуваний період значно підвищився інтерес до вивчення та впровадження в освіту дитячого експериментування та впливу його на розвиток дітей дошкільного віку. Експериментування – природна форма діяльності, у якій реалізуються бажання, наміри, інтереси, вподобання кожної дитини, що й визначає вектор її індивідуального розвитку.

Варто виокремити *провідні тенденції організації експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці 2001-2021 рр.*:

- започаткування реформ у галузі дошкільної освіти, що сприяло першим демократичним перетворенням, було закріплене у відповідних освітніх нормативних документах;

- відмова від авторитаризму у дошкільній освіті, орієнтація на гуманістичну парадигму, що регламентує цілісний загальний розвиток дитини, її самостійність у пізнанні світу;

- компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи стають орієнтирами в розвитку дитячого експериментування, яке концептуалізується і утворює окремий термінологічний пласт в педагогічному науковому словнику;
- різноманітність такого типу діяльності відповідно до класифікацій дитячого експериментування, оскільки саме експериментування становить основу інших видів діяльності – комунікативної, ігрової, образотворчої, конструктивної, трудової;
- упровадження концепції сталого розвитку, що передбачало об'єднання трьох основних складників: економічного, соціального та екологічного і позначилось на змісті дошкільної освіти розширенням виховного впливу експериментування на інтелект, емоції, моральну свідомість і соціальну адаптивність дитини;
- забезпечення умов дитячого експериментування для реалізації фізичного, психологічного та соціального потенціалів дошкільника за всіма освітніми напрямками БКДО;
- спрямованість наукових пошуків на дослідження процесу формування компетентності дитини, визначення шляхів засвоєння дитиною практичного досвіду; визнання дитини суб'єктом власної активності.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дисертаційного дослідження висвітлено особливості становлення й розвитку дитячого експериментування в дошкільній педагогіці України другої половини XX – початку XXI століття.

Охарактеризовано перебіг процесів створення нової законодавчої основи та програмних настанов для реалізації завдань дослідно-експериментальної діяльності в закладах дошкільної освіти, розробки системи спеціально організованої роботи з підготовки вихователів до впровадження дитячого експериментування. Визначено провідні тенденції різних періодів та етапів становлення дитячого експериментування як специфічного виду діяльності дошкільників.

На першому етапі першого періоду (1947-1957 рр.) становлення дитячого експериментування формуються основні настанови (постанови, програми, методичні вказівки) щодо проведення дітьми елементарних дослідів на основі спостережень під керівництвом вихователя; також в ці роки започатковується наукове осмислення дитячого експериментування – спочатку як однієї з форм розумового виховання, потім як засобу розвитку психічних процесів дошкільника та його підготовки до навчання в школі.

Для другого етапу (1958-1974 рр.) першого періоду становлення дитячого експериментування у вітчизняній педагогіці характерні: поява нових законодавчих актів, що змінюють уявлення освітян про функції та зміни дошкільного виховання; розробка якісно нових програм для дитячого садка, що відповідали вимогам розширеного спектру методичних підходів до всебічного розвитку особистості, зростання вимог до змісту навчальних занять; посилена увага до професіоналізму вихователів, які мають виступати організаторами й керівниками пізнавальної діяльності дітей, що реалізується у формі дослідів, експериментів, спостережень.

Третій етап (1975-1990 рр.) першого періоду становлення дитячого експериментування характеризується такими ознаками: дослідницько-

експериментальна діяльність стає обов'язковим компонентом навчального процесу дошкільного закладу освіти; експериментування починає застосовуватися для реалізації завдань різних напрямів виховання: розумового, естетичного, трудового, патріотичного; з'являються перші спроби створення методики дитячого експериментування; у науковому обігу активізується вживання термінів «дослідницько-експериментальна діяльність», «розумовий розвиток дошкільника», «готовність до навчання в школі», що безпосередньо чи опосередковано пов'язані з поняттям «дитяче експериментування».

Провідними тенденціями першого періоду (1947-1990 рр.) нами визначено: появу перших організаційно-методичних настанов щодо проведення з дітьми дослідів, спостережень, простих експериментів з об'єктами довкілля; жорстку регламентацію дій дитини та дій вихователя в дослідженнях об'єктів і явищ довкілля, продиктована необхідністю виконання вимог нормативних документів; започаткування наукового осмислення феномену дитячого експериментування в психолого-педагогічних дослідженнях; перші спроби створення методики організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти; побутування навчально-дисциплінарної моделі в організації дослідницької діяльності дошкільників.

Охарактеризовані етапи другого періоду в розвитку дитячого експериментування (1991-2000 рр.). Перший етап (1991-1992 рр.) розпочався проголошенням незалежності України. Було прийнято Закон України «Про освіту», створення програми «Малятко» (1991), «Дитина в дошкільні роки» (1991), «Дитина». Цей етап відзначився: революційними змінами в системі національної освіти, орієнтацією на виховання людини-патріота з високим рівнем національної та громадянської свідомості; створенням нової нормативно-правової бази дошкільної освіти, розробкою нових програм і рекомендацій; зниженням уваги до власне дитячого експериментування в науково-педагогічній періодиці, що компенсувалося актуалізацією питання

функціонального підходу до змісту дошкільної освіти, спрямуванням його на формування в дошкільників загальнонавчальних умінь і навиків, елементарних математичних уявлень тощо, необхідних для подальшого навчання в школі.

Для другого етапу – 1993-1997 рр. – другого періоду становлення дитячого експериментування в дошкільній освіті України характерні: розмаїття програм для дошкільних закладів, у яких різною мірою знаходить своє відображення дослідницько-експериментальна діяльність дітей; трансформація ролі вихователя в організації дитячого експериментування: від керівника і єдиного джерела вимог і оцінювання успіхів дітей до наставника та порадики дошкільників у їхніх пошуках нового знання про довкілля; зміни в методиці проведення навчальних занять з використанням експериментування; відбувається інтеграція дослідницько-експериментальної діяльності з іншими видами навчальної активності – образотворчою, конструювання, музичною та ін.

Третій етап – 1998-2000 рр. другого періоду мав такі визначальні ознаки: затвердження Державного стандарту дошкільної освіти в Україні, що офіційно задекларував перехід освітнього процесу до особистісно-орієнтованої моделі, спрямованої на максимально можливу індивідуалізацію навчання, виховання і розвитку дитини; гуманізація змісту дошкільної освіти, що розширила розвивальний потенціал дитячого експериментування, зокрема через можливість вільного обміну дітей своїми думками й судженнями; формування активної позиції в соціумі та довкіллі, позитивного самовідчуття, ініціативності й допитливості; активізація наукових досліджень проблеми взаємозв'язку дитячого експериментування з розвитком мислення дошкільників, формуванням інтелектуальних умінь і навиків, соціальної адаптованості.

Провідні тенденції другого періоду становлення дитячого експериментування в дошкільній освіті України: революційні зміни в системі національної освіти, зумовлені утворенням незалежної української держави,

реформування дошкільної ланки освіти в річищі загальних інституційних змін; створення значної кількості комплексних, парціальних програм; оновлення всієї нормативно-правової бази дошкільної освіти; прийняття БКДО (1999) – де в різній мірі знаходить своє відображення дослідницько-експериментальна діяльність дошкільників; трансформація ролі педагога в організації дитячого експериментування – від керівника розумовою діяльністю – до наставника дошкільників у їхніх пошуках нового знання про довкілля; поява абстрактних підходів, методик і моделей організації дитячого експериментування, що призводять до збагачення методики проведення занять, структурують етапи виконання різного роду експериментів і дослідів, дозволяють інтегрувати в експериментуванні інші види діяльності – образотворчої, мовленнєвої, конструкторської.

Перший етап третього періоду (2001-2021 роки) – 2001-2011 рр. ознаменувався ухваленням низки законодавчих актів і розробки якісно нових програм дошкільної освіти, зміст яких визначив подальшу долю дитячого експериментування як окремого виду освітньої діяльності дошкільників: прийняття Закону України «Про дошкільну освіту» (2001 р.), запровадження програми «Я у світі», перевидання комплексних програм «Дитина» (2003), «Дитина в дошкільні роки» (2004, 2011), запровадження програм «Моє довкілля» (2006), «Маленькі дослідники» (2008).

Другий етап (2012-2018 рр.) третього періоду становлення дитячого експериментування в дошкільній освіті можемо охарактеризувати через такі події та сутнісні ознаки: поява класифікація видів дитячого експериментування і типологізації занять, у ході яких застосовуються спостереження, досліді, експерименти; практика дошкільного виховання збагачується соціальним експериментуванням, яке розширює морально-етичне та громадянського виховання дітей; запровадження компетентнісного підходу в освіту і виокремлення в БКДО (2012) дослідницької компетентності дитини дошкільного віку, що передбачає обов'язкове і

постійне застосування дослідницько-експериментальної діяльності в навчанні й вихованні у ЗДО.

Ознаками третього етапу (2019-2021 рр.) третього періоду становлення дитячого експериментування в дошкільній освіті України стали: концептуалізація ідеї необхідності дослідницько-експериментальної діяльності для всебічного розвитку особистості, що втілилася в дослідницькій компетентності дитини, представленій у новому Державному стандарті дошкільної освіти; розробка системи принципів, закономірностей і тенденцій дитячого експериментування; поява авторської технології розвитку інтенсивного мислення дитини дошкільного віку, заснованої на ідеях експериментування (STREAM-освіта).

Провідними тенденціями організації експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці 2001-2021 рр. ми визначаємо: започаткування реформ у галузі дошкільної освіти, що сприяло першим демократичним перетворенням, було закріплене у відповідних освітніх нормативних документах; відмова від авторитаризму у дошкільній освіті, орієнтація на гуманістичну парадигму, що регламентує цілісний загальний розвиток дитини, її самостійність у пізнанні світу; компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи стають орієнтирами в розвитку дитячого експериментування, яке концептуалізується і утворює окремий термінологічний пласт в педагогічному науковому словнику; різноманітність такого типу діяльності відповідно до класифікацій дитячого експериментування, оскільки саме експериментування становить основу інших видів діяльності – комунікативної, ігрової, образотворчої, конструктивної, трудової; упровадження концепції сталого розвитку, що передбачало об'єднання трьох основних складників: економічного, соціального та екологічного і позначилось на змісті дошкільної освіти розширенням репертуару виховного впливу експериментування на інтелект, емоції, моральну свідомість і соціальну адаптивність дитини; забезпечення умов для дитячого експериментування за всіма освітніми напрямками БКДО, у

яких реалізуються її фізичний, психологічний та соціальний потенціал; спрямованість наукових пошуків на формування компетентності дитини, визначення шляхів засвоєння дитиною практичного досвіду та визнання дитини як суб'єкта власної активності і життєтворчості.

Основні положення другого розділу висвітлені в публікація автора (Карук 2018; Крутій, Грицишина, Голюк, Деснова, Зданевич, Каплуновська, Карук, (та ін.), 2019; Карук, Білик, Колеснік, 2019; Карук 2019; Карук 2022).

РОЗДІЛ 3

ТЕНДЕНЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ДИТЯЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ У ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

3.1. Впровадження дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти впродовж 2000-2022 років

У Законі України «Про дошкільну освіту» (2001), Базовому компоненті дошкільної освіти (2021), Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020) наголошується на всебічному розвитку особистості, вихованні основ громадянської позиції та життєвої компетентності дитини. Проблема розвитку дослідницько-експериментальної діяльності дітей дошкільного віку є актуальною, адже саме вона буде сприяти ефективності розвитку когнітивних здібностей та вмінь досліджувати довкілля. Дитяче експериментування пронизує та охоплює всі освітні напрями Базового компоненту дошкільної освіти, цей вид провідної діяльності інтегрується з усіма видами діяльності у закладі дошкільної освіти.

Ознайомлення дітей дошкільного віку з *природою* відбувається під час безпосередньої взаємодії з довкіллям. Саме дитяче експериментування виступає провідним механізмом у цій взаємодії. Діти досліджують об'єкти неживої природи (каміння, пісок, лід) – це один з найбільш розповсюджених типів об'єктів дослідження. Дитина може їх досліджувати різноманітними способами, разом з цим змінюючи, руйнуючи, для того щоб пізнати приховані властивості. Досліджуючи об'єкти живої природи, діти намагаються зрозуміти основні їх ознаки. Особливий інтерес викликають тварини – їхня поведінка, спосіб життя. Тож до пошуково-дослідницької діяльності спрямовують дитину мотиви пізнання нового, пізнавальні інтереси. Для успішного здійснення пошукової діяльності необхідна наявність особистісних якостей, тобто дослідницьких здібностей. Ці

здібності є індивідуально-психологічними особливостями особистості, які є суб'єктними умовами для успішної пошукової діяльності. Дослідницько-експериментальна діяльність дошкільників у природі є основою емпіричного пізнання довкілля, джерелом знань та розвитку пізнавальних інтересів. Виникає вона в період раннього дитинства. Найбільш значущою експериментальна діяльність є у період від трьох до десяти років, коли дитина інтенсивно освоює довкілля та набуває життєвої компетентності.

Також зв'язок простежується з *трудовою діяльністю*, адже досліди неможливі без виконання трудових дій. З одного боку, наявність у дітей трудових навичок та навичок спостереження дають можливість здійснювати дослід, а з іншого боку, саме досліди викликають у дітей значний інтерес, який, своєю чергою, стимулює розвиток спостережливості та формування трудових дій (Плохій, 2010).

Така діяльність взаємопов'язана з *розвитком мовлення*. Це добре простежується на всіх етапах проведення досліду – під час формування мети, обговорення ходу, підведення підсумків, а також під час словесного звіту про дослід. Слово для дитини є предметом експериментування, пізнання, інструментом і результатом цього пізнання, хоча вага цих іпостасей різна і залежить від ступеня оволодіння дитиною мовою і від конкретної мовленнєвої ситуації. Дитячі okazіоналізми є підтвердженням цього взаємозв'язку.

У наших дослідженнях з'ясовано, що дитячі okazіоналізми, безумовно, посідають одне з центральних місць у «просторі дитячого мовленнєвого креативу», саме на їх прикладі наочно видно, як дитина сама конструює власну мовну систему, словотворчі інновації. Дитяча okazіональна лексика володіє експресивністю, творчістю, інноваційністю.

Ми визначили такі *види дитячих okazіоналізмів* (Крутій, & Карук, 2021, с. 36):

– okazіоналізми, які вказують на збільшення певного поняття, явища, об'єкта, істоти тощо. Наприклад, *мучище* (велика муха), *квітуха*

(велика квітка), *вітрюга* (сильний вітер), *морюха* (море) тощо. Тобто діти, залишаючи корінь слова, додавали суфікси та закінчення, утворюючи власні слова;

— оказіоналізми, які вказують на зменшення поняття, явища, об'єкта, істоти тощо. Наприклад, слова дітей: *міліруця* (маленька рука), *ципа* (ципля), *дівуся* (дівчинка) тощо. Проаналізувавши слова, можна сказати, що в переважній більшості утворених слів діти, залишаючи корінь слова, додавали суфікси та префікси;

— оказіоналізми, які вказують на певне місце перебування об'єкта чи явища. Наприклад, *голубівник*, *сонцесідло*, *картопляник*, *квітечна*, *домівна* тощо. Ці слова діти утворюють за допомогою іменника та дієслова;

— оказіоналізми, які вказують на ту особу, яка виконує певну дію. Наприклад, *співун*, *плавун*, *громило* (людина, яке знищує все на своєму шляху), *боюн* (людина, яка боїться), *малюватель*, *фарбуватель* (художник, маляр). У вказаній групі слова утворено шляхом поєднання дії особи чи предмета та іменника;

— оказіоналізми, які позбавлені змісту звукових комплексів, що лише за формою нагадують слова, котрі з'являються у тому випадку, коли дитина пропонує певний звуковий комплекс як новотвір, вважаючи, що цей комплекс містить деяку семантику, обумовлену фонетичними значеннями звуків. Наприклад, *гагята* (гуси), *кукурікалка* (півень), *муколки* (теля) тощо.

Отже, дитина є творцем своєї власної мови, виробляючи трансформації, створюючи інновації, продукуючи семантичні одиниці. Схильність дитини до творення нових слів є експериментуванням, що свідчить про високий рівень перебігу розумових процесів.

Досліди мають зв'язки з *мистецькою діяльністю*. Під час образотворчої діяльності, ліплення діти досліджують матеріали та експериментують з ними, а саме змішують фарби, досліджують глину та солоне тісто тощо. Також під час образотворчої діяльності дошкільники надають перевагу альтернативним технікам зображення, що відкриває

широкі можливості дітям для експериментування, дослідження зображувальних дій і прийомів, порівняння їх виразності у створенні малюнків.

У статті «Реалізація освітнього напрямку «Дитина у світі мистецтва» у процесі експериментування та групової діяльності» І. Карук (2021, с. 20) та К. Колеснік (2021, с. 20) розкрито зміст та особливості організації групової форми роботи, зокрема дослідницько-експериментальної діяльності дітей, у форматі майстер-класу для вихователів середньої групи дошкільних навчальних закладів (тема «Вітражні дива» (гутництво)).

Дитяче експериментування має зв'язок із *формуванням елементарних математичних уявлень*. Під час проведення дослідів постійно виникає необхідність порівняти, порахувати, виміряти, визначити форму, розміри, колір та інше. І. Стеценко (2018) зауважує, що здебільшого дитяче експериментування організовують у природі. Однак, на її думку, не менш корисні та цікаві дошкільникам математичні дослідження, об'єктами яких є геометричні фігури та числа. Науковець пропонує авторську класифікацію дослідів у математиці, які подані на *рисунку 3.1.* (Стеценко, 2018).

Рис.3.1. Математичні досліді

Тому оволодіння математичними операціями значно полегшує хід експериментування.

Науковиця В. Дєда (2014) доводить, що експериментування є особливою діяльністю (вироблення вмінь та навичок вимірювання об'єктів), яка направлена на самостійне виявлення дітьми, без допомоги дорослого, шляхом спроб та помилок, залежностей між розмірами умовної мірки і її кількістю; розміром об'єкта і кількістю мірки; розмірами двох об'єктів, різних за величиною і кількістю мірок; видом вимірюваного об'єкта і якістю умовної мірки.

На рисунку 3.2. описано етапи роботи в межах вивчення теми «Величина» у процесі експериментування, запропоновані В.Дєдою (2014).

Рисунок 3.2. Етапи роботи в межах вивчення теми «Величина» у процесі експериментування

Дослідницько-експериментальна діяльність дітей реалізується і під час конструювання. Дошкільники у ході створення різноманітних конструкцій експериментують, організовують орієнтовано-дослідницьку діяльність, шукаючи варіанти розв'язання однієї і тієї самої задачі.

У дослідженнях К. Крутій (2018) про новий інтеграційний напрям – STREAM-освіти – йдеться про те, що дошкільників слід навчити бачити проблему в явищах соціального життя. Науковиця називає це явище *соціальним експериментуванням* у різних життєвих ситуаціях, коли діти

апробовують різноманітні форми своєї поведінки в пошуках найбільш прийнятних.

Наведемо приклад соціального експериментування. Це може бути інсценівка «Дня народження», коли дошкільник, враховуючи бажання іншого і свої можливості, обирає подарунок, а потім дарує з різноманітними щирими побажаннями.

Загалом дослідницько-експериментальна діяльність пов'язана й з іншими видами діяльності, наприклад, з музичним чи фізичним вихованням, але ці зв'язки часто неочевидні, опосередковані.

Отже, проблема розвитку дитячого експериментування з плином часу не втрачає своєї актуальності а, навпаки – виступає у взаємозв'язку з усіма освітніми напрямками та вимагає постійної пильної уваги дослідників і практиків та перспективного розвитку. Для розв'язання поставлених у дослідженні завдань нами було проаналізовано сучасний позитивний передовий досвід вихователів-новаторів і практичних психологів закладів дошкільної освіти.

Розумове виховання дітей передбачає в них активне пізнавальне ставлення до довкілля, формування здатності довільно регулювати свою пізнавальну діяльність, вміння орієнтуватися у різноманітних явищах та предметах. Усе це сприятиме створенню внутрішніх передумов, які забезпечують продуктивність розумової діяльності дошкільнят, здатність дітей творчо застосовувати знання для розв'язання практичних завдань.

Вихователька ЗДО №2 «Сонечко» смт. Богородчан Івано-Франківської області А. Дутчак (2015) зазначає, що найпривабливішими для малят є експериментальна та художня діяльність. Саме завдяки їм наймолодші вихованці дізнаються про властивості предметів та матеріалів, вчаться встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, виявляють творчий підхід. В інтегрованому занятті для дітей раннього віку описана експериментально-дослідницька діяльність «Плаває чи тоне» (у якій діти по черзі вкидають дрібні предмети (по одному з коробочки) у посудину з водою, спостерігають,

що з ними відбувається). Тобто це заняття сприятиме експериментуванню дітей з природними матеріалами. У журналі «Дошкільне виховання» авторка подає приклад заняття, у якому ці види діяльності поєднані в цікавій ігровій діяльності (Дутчак, 2015, с. 8-12).

Науковиця Ю. Волинець (2014) та вихователька ДНЗ №518 м. Київ Л. Заблоцька (2014) зазначають, що діти дошкільного віку виявляють інтерес до довкілля, тому важливо педагогам зберегти його та використовувати цей інтерес для виховання у малят любові та бережливого ставлення до довкілля. Саме в закладі дошкільної освіти варто підтримати прагнення до пізнання довкілля, спрямовувати його та активізувати. Зробити це допоможе цілеспрямований розвиток мислення під час пошуково-дослідницьких занять, що має істотне значення для майбутньої практичної діяльності.

Вихователька Б. Мацур (2013) (с. Лозуватка, Дніпропетровської області) у журналі «Дошкільне виховання» стверджує, що оригінальним і дієвим виховним засобом є проведення дослідів за морально-етичними творами В. Сухомлинського (1977). Морально-етичний дослід, на думку педагогині, – моделювання ситуації, розв’язання якої вимагає пробудження морально-етичних переживань дитини-учасника, її сумління, здійснення морально-етичного вибору, сприяє розвитку свідомості дитини. Залежно від наповнення дослідів їх проводять або до читання твору, щоб перевірити, чи сформована у дітей здатність здійснювати моральні вчинки за власними бажаннями, або після читання та обговорення, щоб спонукати дітей на практиці закріплювати набуті етичні способи поведінки. Наведемо приклад морально-етичних дослідів за казками й оповіданнями В. Сухомлинського (Мацур, 2013, с. 24-25).

Краплинка води

Мета. Сприяти формуванню у дітей бажання піклуватися про інших, з повагою ставитися до осіб протилежної статі та людей старшого віку.

Матеріали: склянка із соком чи компотом.

Короткий зміст оповідання. У спеку діти поверталися з походу. Вони підійшли до колодязя і почали пити, відтіснивши бабусю. Та зажурено хитала головою. «Той, хто поспішить випити краплинку води, перш ніж нап'ється дідусь, бабуся, батько, мати, виросте негідником», – робить висновок автор.

Хід досліду. Вихователь ставить перед дітьми склянки із соком, просить уявити, що вони разом з ним та помічником вихователя повертаються з далекої мандрівники втомлені і дуже хочуть пити. Діти повинні спочатку запропонувати попити дорослим, потім хлопчики мають подбати про дівчаток, а тоді задовольнити свою спрагу.

Отже, обговорюючи художній твір із застосуванням дослідницько-експериментальної діяльності, в дітей через художні образи, причиново-наслідковий зв'язок між діями персонажів та їхньою подальшою долею формується морально-етична поведінка. Морально-етичний дослід не лише втілює різні моделі поведінки у певних ситуаціях, а й розкриває внутрішній стан дітей, впливає на психологічні процеси, що супроводжують ставновлення самооцінки, свідомості.

Вихователі ЗДО № 84 м. Миколаєва К. Савченко (2020) та Л. Пушкаренко (2020) пропонують ранкові зустрічі для дітей старшої групи з використанням дослідницької діяльності. Вихователі за допомогою різноманітних прийомів активізації пізнавальної діяльності дошкільників під час такого режимного моменту ознайомлюють дітей із неживою природою. На нашу думку, це є важливим моментом, оскільки після цікавих та пізнавальних ранкових зустрічей у дошкільників виникне інтерес до подальшого перебування в ЗДО (Пушкаренко, & Савченко, 2020, с. 23).

Вихователі ЗДО №57 м. Вінниці Н. Сокиринська (2020), Є. Стахміч (2020), О. Палащук (2020) використовують у своїй діяльності досліди та експерименти для ознайомлення дітей з довкіллям. Так наприклад, у періодичному виданні «Дошкільне виховання» педагоги пропонують ознайомитися із заняттями за програмою «Дошкільнятам – про освіту для

сталого розвитку». Діти на практиці дізнаються про папір і про способи його переробки. Це дає змогу сформувати у дошкільників бережливе ставлення до природи, за допомогою дослідів – уміння самостійно виготовляти папір, а також зацікавити дітей пізнанням світу (Сокірянська, Стахміч, & Палащук, 2020, с. 8-12).

Допомогти дітям оволодіти навичками XXI століття, які необхідні їм для успіху в умовах сучасного глобалізованого інформаційного світу (творчість та інноваційність; критичне мислення, уміння вирішувати проблеми; комунікативні навички та навички співробітництва), можливо лише за умови використання сучасних підходів, технологій, інноваційних дидактичних методів та прийомів. З раннього дитинства потрібно формувати особистість з розвиненими ключовими навичками, необхідними для успішного життя. Сучасні напрями формування гармонійно розвиненої особистості реалізуються сьогодні й у дошкільному вихованні, зокрема у STREAM-освіті.

STREAM-освіта дитини дошкільного віку – спеціально організований процес цілеспрямованого формування особистості, становлення і розвиток духовної сутності в єдності з оволодінням науковими знаннями та вміннями з метою формування культури інженерного мислення (Крутії та ін., 2019).

З кожним роком STREAM-освіта стає все популярнішою серед педагогів дошкільля. Такий інноваційний підхід дає можливість інтегрувати різні освітні напрями, де акцент робиться на дослідницькій діяльності, моделюванні, конструюванні, а також грі.

Так, завідувач закладу дошкільної освіти № 5 «Олімпійський» м. Кам'янець-Подільський О. Басалига (2020) та вихователь-методист цього закладу С.Коваль (2020) в одній із груп закладу створили STREAM-HUB для дошкільнят (від англ. hub – «центр діяльності»). В освітньому просторі нового формату педагоги поєднали інновації та навчання, щоб у цікавій формі забезпечити дітям можливість щодня розвиватися разом та набувати власного життєвого та творчого досвіду. У HUBі діти мають змогу

спробувати себе в різних галузях – побути науковцем, експериментатором, режисером, співаком, актором, музикантом, художником, дизайнером, конструктором тощо. Це осередок для розвитку винахідників та дослідників, стимулювання соціального співробітництва та проявів творчої ініціативи.

Створюючи різноманітні освітні ситуації, – дослідницько-пошукові, комунікативно-діалогові, ігрові – педагоги використовують сучасні педагогічні технології та методики. Ефективним для здобуття інформації, проведення дослідів та стимулювання мовленнєвої діяльності дошкільнят є використання у роботі з дітьми смартфонів, планшетів та додатків доповненої реальності, наприклад Quiver.

За допомогою смартфона та спеціального мобільного додатка на очах у дитини картинки, сторінки книжок «оживають», ілюстрації перетворюються на 3D-моделі, за якими можна спостерігати, гратись з ними, чути звуки та виконувати завдання. Це відмінний інструмент для здобуття інформації з різних тем, що дозволяє краще зрозуміти матеріал. Наприклад, діти спостерігають за тим, як розкриваються пелюстки екзотичної квітки, як рухається у воді морський коник, як гусінь ховається від пташок, досліджують зоряне небо, процеси виверження вулкану та насування шторму, мають змогу познайомитися із різними витворами мистецтва, які зберігаються в різних музеях світу тощо. Тобто використання технології доповненої реальності дає змогу дошкільнятам побувати в місцях, куди важко або неможливо потрапити, розглянути в усіх деталях об'єкти, до яких немає вільного доступу (Басалига, & Коваль, 2020).

Отже, створений О. Басалигою та С. Коваль STREAM-HUB у ЗДО № 5 «Олімпійський» м. Кам'янець-Подільський надає можливість для розвитку та виховання новатора, дослідника, творчої особистості, яка матиме навички для роботи в команді, умітиме критично мислити, успішно соціалізуватися і самореалізуватися в своєму подальшому житті в улюбленій справі. Це – впевнений старт для щасливої життєвої траєкторії.

Цю проблему розробляє дослідниця К. Крутій (2016), яка детально у своїх працях висвітлює необхідність створення освітніх ситуацій з дітьми дошкільного віку. Вона зазначає, що освітня ситуація – це ситуація освітнього напруження, що виникає спонтанно або спеціально організовується вихователем і розв’язання якої передбачає спільну діяльність усіх її учасників. Її мета – створення разом з дітьми певного освітнього результату (ідей, версій, схем, дослідів) у ході певним чином організованої діяльності. Освітня ситуація дає змогу врахувати інтереси дітей, дозувати інформацію чи завдання, розвести в часі змістове наповнення, що є основною проблемою серед вихователів дошкільних навчальних закладів (Крутій, 2016).

Провідні прийоми створення освітніх ситуацій: зразок, пояснення, вказівка, порівняння, повторення. Варто використовувати й інші прийоми, як-от: створення проблемних («евристичних») ситуацій, підказка, виправлення помилок, запитання оцінного характеру, прийом постановки запитань, залучення дітей до виправлення помилок, нагадування правильних вербальних форм тощо.

Науковці І. Карук (2018), В. Імбер (2018), К. Колеснік (2018) запропонували класифікацію освітніх ситуацій, які можна використовувати з дітьми будь-якого віку:

- дослідницько-пошукові, у ході опрацювання яких ставляться проблеми, висувуються та перевіряються гіпотези щодо засобів та способів їх розв’язання;
- комунікативно-діалогові (дискусійні), у ході яких генеруються ідеї, що стосуються розв’язання поставленої проблеми, їх обґрунтовують, висловлюють і зіставляють різні погляди, здійснюють рефлексію;
- ігрові, які доцільно створювати в предметно-змістовому (імітаційно-ігровому) та соціально-психологічному (рольовому) планах (у ході роботи над ними отримані уявлення творчо переносяться в нові умови).

Педагоги, крім освітніх ситуацій, пропонують впроваджувати в заклади дошкільної освіти таку технологію, як «Освітня подорож».

Освітня подорож дітей дошкільного віку – це педагогічна технологія, що передбачає зіткнення дошкільників із реальною або віртуальною проблемою, активізацію дослідної діяльності дітей, є формою спільної партнерської діяльності дорослого з дітьми (Грицишина, Крутій, & Стеценко, 2017).

У статті «Підготовка майбутніх вихователів до запровадження технології «Освітня подорож» як форми реалізації партнерської діяльності дитини і дорослого» нами було висвітлено питання впровадження даної технології у педагогічний процес закладів дошкільної освіти, акцентована потреба сучасної дошкільної освіти у фахівцях, здатних використовувати новітні технології в професійній діяльності (Крутій, & Карук, 2018). Ми чітко визначили сутність, принципи, завдання, вимоги та етапи діяльності з дітьми дошкільного віку у ході реалізації запропонованої педагогічної технології (пропедевтичний, підготовчий, робота з маршрутним листом і захист).

Технологія «Освітня подорож» упроваджується в заклади дошкільної освіти: до прикладу, вихователі Житомирського закладу дошкільної освіти №73 у січні 2021 р. запровадили таку технологію з дітьми 5-6 року життя з теми «Ой, весела в нас зима». Педагоги-практики зуміли досягнути головного результату – пробудження дитини до нових знань – і в дітей сформувалось реалістичне та правильне уявлення про зиму та явища зими, зокрема про сніжинку (Освітня подорож «Ой, весела в нас зима», 2021).

Отже, освітня ситуація та освітня подорож – це технології організації освітньої діяльності дошкільників за альтернативною програмою формування культури інженерного мислення дитини «STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт» (керівник – К. Крутій) (2020), що дають змогу створювати разом з дошкільниками певний освітній результат (ідея, версія, схема, дослід) у ході дитячого експериментування. І ми акцентуємо увагу на цій формі та технології партнерської діяльності дитини і дорослого, оскільки вони

найбільш вдало демонструють діалогічну форму спілкування та розвивають навички дослідницької діяльності.

Отже, потреба дитини в нових враженнях лежить в основі виникнення і розвитку невичерпної дослідницько-експериментальної діяльності, спрямованої на пізнання довкілля. Чим більш різноманітною і інтенсивною буде така діяльність, тим більше нової інформації отримає дитина, тим швидше і повноцінніше вона розвиватиметься. Згідно з діяльнісною парадигмою в освіті, розвиток особистих якостей та психічних процесів дошкільника відбувається паралельно з оволодінням практичними навичками, прийомами експериментальної діяльності. Отже, проаналізувавши передовий педагогічний досвід, ми можемо дійти висновку, що впровадження дитячого експериментування у практику роботи закладів дошкільної освіти забезпечує оновлення системи освіти в умовах сьогодення та сприяє розвитку інноваційної особистості дитини.

Така діяльність має значний розвивальний потенціал, дошкільники одержують можливість задовольнити властиву їм пізнавальну активність та допитливість, розвивати дослідницькі навички, які навчають не лише орієнтуватися в характері роботи і планувати свої дії, а й формують уміння співпрацювати в колективі.

Визначимо правила здійснення природничих та екологічних експериментів, дотримання яких, на нашу думку, забезпечить ефективність використання дослідницько-експериментальної діяльності в ознайомленні з об'єктами і явищами природи:

- оскільки у більшості видів природничих експериментів в якості об'єкта є живі організми, то найголовнішим принципом роботи стає «не нашкодь». Категорично забороняються експерименти, які можуть заподіяти шкоду рослинам або тваринам;
- під час проведення експериментів та дослідів необхідно значну увагу приділяти складанню й дотриманню дітьми правил техніки безпеки;

- неприпустимі досліди та експерименти, які загрожують життю та здоров'ю дітей;

- під час проведення природничих експериментів варто враховувати, що завжди є вірогідність, що реальні результати не будуть збігатися з очікуваними.

Такі загальні правила проведення природничих експериментів, на наш погляд, мають знати педагоги, які використовують дитяче експериментування в екологічній освіті дошкільників.

Н. Гавриш (2019) у журналі «Дошкільне виховання» описує досвід американських колег, які успішно використовують теорію «вільних матеріалів» для різнобічного розвитку малюків, та рекомендує застосовувати її вихователям з дітьми. Теорію «вільних матеріалів» запропонував архітектор Симон Ніколас у 1972 р., коли розмірковував над розвитком креативності. «Вільні матеріали» – різноманітні доступні дрібнички, невеликі однорідні предмети, наявні в довкіллі у великій кількості; природні й побутові матеріали, які можна використовувати в різноманітні способи. Це гудзики, стрічки, намистинки, мушлі, камінці, корки від пляшок, шишки, жолуді тощо.

Американські педагоги з Каліфорнії Ліза Делі та Міріам Белогловські поділилися своїми здобутками та описали таку інновацію у книжці «Loose parts. Inspiring play in young children» (2015). Вони запевняють, що граючись з «вільними матеріалами», діти можуть їх переносити, складати, змінювати, викладати, рівняти, забирати, комбінувати з іншими предметами чи іграшками, тобто пізнавати, експериментувати та досліджувати.

Ці об'єкти стимулюють дітей до спілкування і взаємодії, заохочують до об'єднання і групової роботи. Інакше кажучи, «вільні матеріали» допомагають формувати соціальну компетентність, оскільки підтримують креативність та інноваційність, що на сьогодні дуже цінні в дорослому житті.

Переваги «вільних матеріалів» можна об'єднати в такі групи (Гавриш, 2019, с. 9-15):

- привабливість. Дітям до вподоби спостерігати, досліджувати природні об'єкти, наприклад: малята спостерігають, як падають листочки з дерева, а потім самостійно досліджують, чи так само вони падають з верхнього щабля драбини;
- відкритість, тобто такі дрібнички можна використовувати в незліченну кількість способів, скажімо, шарф може бути ковдрою для ляльки або ставком для риби тощо;
- економічна та екологічна доцільність. Такі матеріали не потрібно купувати.

Дитяче експериментування визнається важливим засобом розвитку інтелекту, мовлення, емоцій дитини науковцями й освітянами-практиками у різних країнах світу – в Італії, Великій Британії, США, Японії та ін.

Рецепція досвіду зарубіжних колег вітчизняними педагогами представлена потужним масивом методичних рекомендацій, посібників, розробок занять для закладів дошкільної освіти з використанням елементів дослідницько-експериментальної діяльності.

Ми поділяємо думку О. Міхно (2016, с. 62) щодо використання терміна «рецепція» в історико-педагогічному дослідженні: це «інтелектуальний процес сприйняття наукової концепції, який відбувається шляхом її реконструкції, аналізу й критики».

Американські заклади дошкільної освіти реалізують завдання Курикулуму (схожість з Державним стандартом в Україні). Так називається формалізований пакет курсів та їхній зміст, запропонований і затверджений навчальними інституціями як необхідний для успішної освіти дітей. У цьому Курикулумі є такі освітні розділи: «Математика», «Наука», «Ігрова діяльність», «Мовлення і грамотність», «Мистецтво», «Сенсорика», «Рух і музика». У розділі «Наука» діти, експериментуючи з картонними коробками, трубами, пляшками перевіряють різні припущення, досліджують вагу, текстуру матеріалів, відстань. Вивчають рух, коли кидають, зупиняють, котять, змінюють траєкторію руху різних предметів. Видають різні звуки за

допомогою металевих банок, кокосової шкаралупи, бамбукових паличок, картонних трубок і камінців. Перевіряють, чи притягує магніт метал, дерево та пластик. Діти пізнають, як улаштований світ неживої природи, які взаємозв'язки і закономірності діють у ньому.

В Україні дуже схожа технологія була запропонована науковцем К. Крутій у 2018 р.: «Вільна гра дітей» або «День без іграшок». Вихователі всієї України захоплено підтримали цю ідею та запустили тематичний флешмоб. За цією технологією, діти, приходячи у ЗДО, не мають змоги гратися тими іграшками, якими зазвичай граються. Вони починають гратися тим, що їх оточує. Діти ліплять з піску, будують халабуди, малюють по вологому ґрунті, роблять ляльок із гілочок та листя, граються жолудями, каштанами, шишками, стрибають по калюжах та ін. Тобто діти вигадують, фантазують, експериментують, досліджують, а також співпрацюють, взаємодіють та знаходять однодумців. Проаналізувавши позитивні відгуки педагогів, ми можемо стверджувати, що цей день і для дітей, і для дорослих став святом свободи творчості, винахідництва і дитинства, це справжнє свято STREAM. Адже саме розвиток винахідництва і технічної творчості є однією з цілей технології («Інформація і МИ», 2018).

Дитяче експериментування – це особлива діяльність, під час якої дитина пізнає світ. Також дитяче експериментування – показник розвитку пізнавальної активності та креативності (soft skills). І в італійському Реджіо-підході, який запропонував педагог Лоріс Малагуцці, бачимо ознаки такої діяльності, яка забезпечує жагу до пізнання світу. Створені педагогом реджіо-провокації є стрижнем організації дослідницько-експериментальної діяльності дітей. Один із принципів Реджіо-педагогіки виголошує: «Все, що оточує, навчає». Тобто за допомогою дослідження предметів, об'єктів, явищ навколишньої дійсності дитина пізнає світ. Доступність, свобода вибору, спілкування та співпраця, вихователь-помічник, повага до дитини, увага до її інтересів і потреб – це основні догми, на яких ґрунтується такий нетрадиційний підхід до розвитку дитини.

Дослідниця К. Крутій під час вебінару «Натхнені Реджіо, або як запровадити італійський середовищний підхід у роботі з дошкolarями?» розповіла про особливості організації діяльності дітей; про технологію «Стіна, стеля та підлога, які говорять»; описала теорію «вільних матеріалів»; звернула увагу на особливості організації ігрового середовища за Реджіо підходом; схарактеризувала осередки провокації та особливості їх організації, які слід враховувати в роботі з дітьми, створюючи провокації (Крутій, 2021).

Отже, роль дитячого експериментування полягає в тому, що ця діяльність дає дошкільникам реальні уявлення про об'єкт, який вивчається, його взаємозв'язки з іншими предметами та навколишньою дійсністю. Під час експериментування розвивається пам'ять, мислення, постійно виникає необхідність здійснювати аналіз, синтез, порівняння, класифікацію, узагальнення. Необхідність звітувати після виконання дослідів та експериментів, формулювати висновки стимулює розвиток мовлення. І наслідком такої діяльності є не тільки ознайомлення з новим об'єктом, але й накопичення розумових дій та операцій.

Забезпечення певних умов під час дитячого експериментування, а саме: створення проблемної ситуації, наявності ігрової мотивації, самостійності дітей, надання різноманітних матеріалів для такої діяльності, – усе це забезпечує ефективне засвоєння уявлень і їх практичне застосування, що сприяє розумовому вихованню дошкільників.

Отже, *тенденціями впровадження дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти в умовах сьогодення* можемо назвати:

- застосування дитячого експериментування для формування досвіду дитини в різних сферах, визначених освітніми напрямками Базового компоненту дошкільної освіти;
- розширення контекстів застосування дитячого експериментування і його інтеграція з розвитком різних особистісних структур: від спостережень і дослідів на природі, з різними об'єктами

фізичного світу до експериментів зі словом (мовленнєвий розвиток, дитячі okazіоналізми), з художнім образом (морально-етичний, естетичний розвиток), з числами й абстрактними поняттями (розвиток операцій мислення: аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення);

- поява значної кількості дидактичних методів і прийомів, заснованих на принципах і алгоритмах дитячого експериментування;

- створення інноваційної за своєю суттю технології розвитку інженерного мислення дитини «STREAM», що ґрунтується на концепції дитячого експериментування як особливої форми пізнання світу дитиною.

3.2. Методичні рекомендації щодо запровадження дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти України

З огляду на проведений теоретичний аналіз науково-методичних джерел, можемо стверджувати, що з середини XX – початку XXI століття організація дитячого експериментування зазнавала модифікацій, що було спричинено змінами у вітчизняній освіті. Проте фундаментальним підґрунтям для організації дитячого експериментування, що об'єднує всі виокремлені нами періоди, є провідні цінності, закономірності та принципи освіти в Україні.

Подальша логіка дослідження вимагає виокремлення та аналізу практичної орієнтації дисертаційної роботи, яка полягає у формулюванні методичних рекомендацій щодо особливостей реалізації експериментальної діяльності дітей у сучасних закладах дошкільної освіти. Запропоновані досліді, експерименти та ігри-експерименти для дошкільників виокремлено на основі історичного аналізу особливостей дитячого експериментування, що дало змогу врахувати переваги й недоліки такого виду діяльності, як дитяче експериментування, та адаптувати їх до нових вимог освітнього процесу.

З метою з'ясування стану організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти впродовж квітня 2022 року проведено опитування,

у якому брали участь 42 педагоги закладів дошкільної освіти міста Вінниці, Києва, Вінницької, Хмельницької та Житомирської областей. Розмір репрезентативної вибірки – 42 респонденти – визначався нами відповідно до теорії простого випадкового вибору, що передбачає такий «відбір з генеральної сукупності, при якому кожний об’єкт, що витягається, має однакову імовірність потрапити до вибірки»; а з метою забезпечення «достатньої інформації для статистичної обробки даних, вибірки повинні мати не менше 20-30 варіантів», – стверджують автори підручника «Методологія науково-педагогічних досліджень» С. Сисоева та Т. Кристопчук (2013, 241).

Зміст опитування передбачав виявлення поінформованості вихователів про експериментування як вид діяльності дітей, його організацію та використання в освітньому процесі (Додаток Е) (https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSc5D0omJdgyVgKvERFH9yTr1uhv7DMABrUNnOaf90pabzgsg/viewform?usp=sf_link).

Результати анкетування подано в Додатку Ж (https://docs.google.com/forms/d/171H7smrv1VY2FXDO_Tf-iD-sC-HuONWTnosxWbrck4/edit#responses).

Аналіз результатів опитування показав, що переважна більшість респондентів має досвід практичної роботи до 3-х років (таблиця 3.1), а це свідчить про те, що вони обізнані з таким видом діяльності дітей та певним чином організовують його.

Таблиця 3.1

Стаж роботи в системі дошкільної освіти

<u>Стаж роботи</u>	<u>Кількість виборів</u>
до 3-х років	31 % (13)
3-5 років	9,5 % (4)
5-10 років	21,4 % (9)
10-15 років	21,4 (9)
більше 15 років	16,7 (7)

Наше опитування підтверджує і той факт, що 85,7 % (36 респондентів) педагогів закладів дошкільної освіти володіють найбільш вичерпним визначенням поняття «дитяче експериментування» (спеціально організована педагогом або дітьми діяльність, у якій здобувачі дошкільної освіти шляхом самостійного відкриття, розв'язання проблемних завдань, практичних перетворювальних дій різними методами дослідження оволодівають однією із ключових компетентностей, а саме дослідницькою, яка має продовження в початковій школі та впродовж життя). Разом з тим, інші опитані вихователі, а саме 11,9% (5 респондентів) та 2,4% (1 респондент), обрали неповні визначення (2 і 4), що свідчить про поверхове розуміння організації експериментування (рис. 3.3).

Рис.3.3. Результати опитування «Що таке дитяче експериментування?»

На запитання «Як часто Ви використовуєте дослідницько-експериментальну діяльність з дітьми?» 52,4% (22 респонденти) педагогів ЗДО відповіли, що організовують експериментування 1-2 рази на тиждень, 28,6% (12 респондентів) – постійно, 14,3% (6 респондентів) – 5-6 разів на тиждень. Частка вихователів, які не використовують дослідницько-експериментальну діяльність, становить 4,8% (2 респонденти).

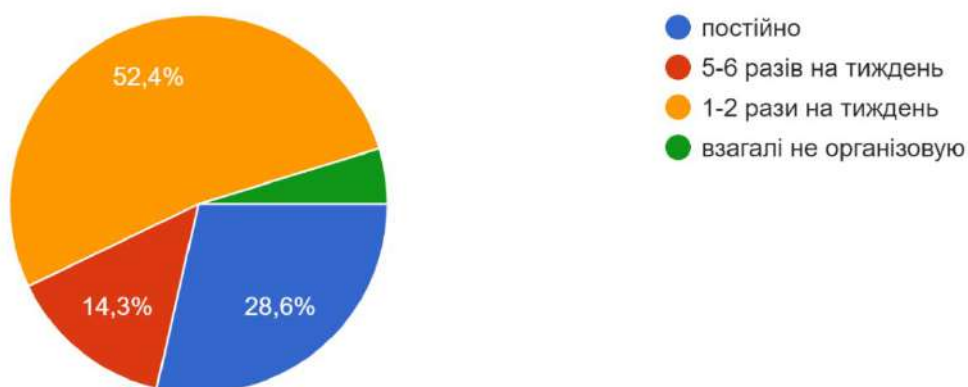

Рис.3.4. Результати опитування «Як часто Ви використовуєте дослідницько-експериментальну діяльність з дітьми?»

Результати опитування продемонстрували, що дитяче експериментування найчастіше організовується під час таких освітніх напрямів за БКДО (2021): «Дитина в природному довкіллі» – 36 респондентів (85,7%), «Гра дитини» – 20 опитаних (47,6%), «Дитина у світі мистецтва» – 18 респондентів (42,9%), «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» – 17 респондентів (40,5%). Найменше експериментування організовується вихователями за такими освітніми напрямами: «Дитина в соціумі» – 12 опитаних (28,6%), «Особистість дитини» – 11 опитаних (26,2%), «Мовлення дитини» – 4 респондента (9,5%). (Рис. 3.5).

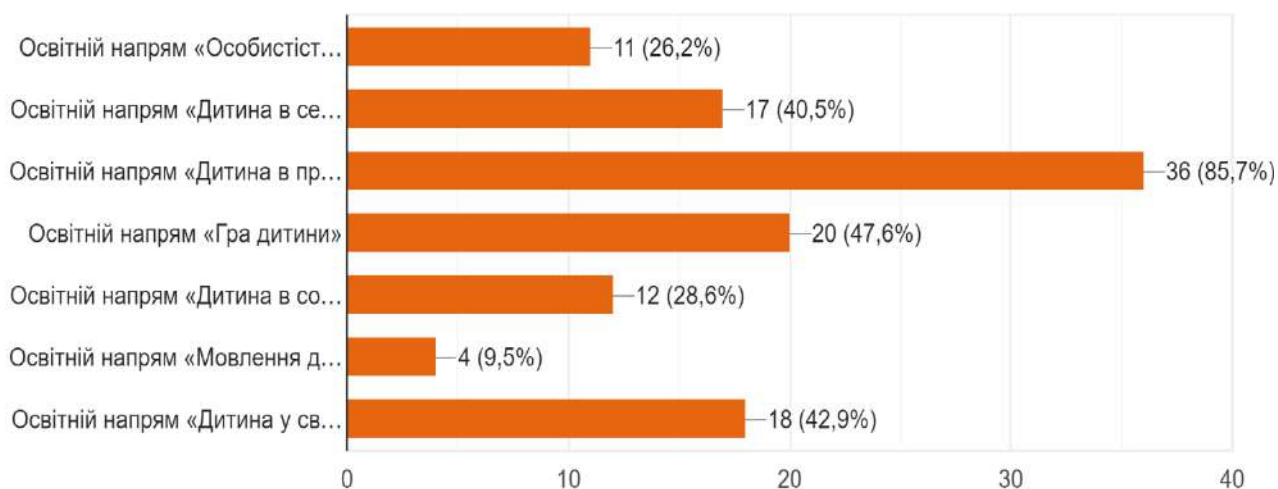

Рис. 3.5. Результати опитування «Під час вивчення яких освітніх напрямів за БКДО (2021) Ви організовуєте дитяче експериментування?»

Важливими для нашого дослідження були думки педагогів ЗДО щодо цінності організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти. Відповіді були досить різноманітними, однак спільним серед них виявилось те, що всі вони спрямовані на самостійне пізнання дитиною довкілля, а також на розвиток особистості. Наприклад, «є бажання самостійно дізнаватися щось нове, розвивати свої здібності, фантазію. Така діяльність розвиває психічні процеси, важливі для дитини в майбутньому, дрібну моторику»; «допомагає дітям знайомитись з довкіллям; педагогам знаходити нові форми роботи для всебічного розвитку дитини»; «дошкільники пізнають довкілля, розширюють свій світогляд, – це сприяє саморозвитку дітей. Також експериментування позитивно впливає на емоційну сферу, розвиток творчих здібностей»; «дошкільники у цікавий та легкий для себе спосіб пізнають довкілля. У них розвивається інтерес до довкілля, формується картина світу, розвиваються усі психічні процеси»; «це дуже гарний шлях отримання дитиною життєвого та наукового досвіду шляхом самостійного проведення певних дій»; «це – розвиток дитини. З часом у дітей формуються вміння самостійного пошуку нової інформації, альтернативних шляхів розв’язання проблеми та визначення причиново-наслідкових зв’язків у природі. Розвиваються всі аналізатори, здобувається певний досвід, розвивається критичне мислення»; «діти отримують радість пізнання, самостійно відкривають щось нове, раніше невідоме»; «дитяче експериментування готує дітей до школи»; «дитина сама методом спроб та експериментів досліджує, досягає результату тощо».

На запитання «Чому, на Вашу думку, дитяче експериментування недостатньо активно запроваджується в освітньому процесі закладу дошкільної освіти?» респонденти дали такі відповіді:

- обмеження в часі, недостатня кількість матеріалів;
- страх вихователів за безпеку дитини, відсутність належних знань про дитяче експериментування і його правильну організацію;

- дослідницько-експериментальна діяльність дуже подобається дітям, тому все залежить від бажання педагога;
- брак літератури та чітких методичних рекомендацій щодо організації такого типу діяльності, як дитяче експериментування;
- недооцінка педагогами значенням такої діяльності для дітей; недостатня підготовленість як в теоретичному, так і в методичному відношенні; під час експериментування вихователі намагаються, щоб «все було правильно», і тим самим позбавляють дошкільників права на помилку;
- немає обладнання та умов;
- традиційне не завжди дієве, експериментування є інноваційним типом діяльності дітей;
- ініціатива вихователів на низькому рівні; матеріальне забезпечення закладів дошкільної освіти мінімальне;
- експериментування потребує обізнаності та креативності педагога;
- у закладі дошкільної освіти є програма, за якою вихователі працюють і щось нове впроваджувати проблематично для педагогів та дітей, особливо раннього віку.

Варто акцентувати увагу на тому, що опитані педагоги також наводили приклади організації дитячого експериментування з власної освітньої діяльності. Наприклад: «змішування кольорових фарб»; «експерименти з водою, піском та ґрунтом», «колообіг води»; «робота за сенсорними столиками»; «мікроби на долонях»; «як утворюється пліснява»; «город на підвіконні»; «кольоровий сніг»; «повітря навколо нас»; «наша веселка»; «досліди з об'єктами живої та неживої природи тощо».

На основі аналізу опитування педагогів і вивчення теоретичного та практичного досвіду втілення завдань освітнього процесу вважаємо за необхідне зазначити, що під час реалізації різних освітніх напрямів створюються передумови для організації та впровадження експериментування в ЗДО. Хоча страх педагогів змінити традиційну систему

дошкільної освіти, а саме передачу «готових» знань дітям, є основною перешкодою для впровадження експериментування в освітню практику.

На сучасному етапі розвитку освіти актуалізується питання підвищення її якості з огляду на виклики технологічного і нестабільного світу. Сьогодні потрібні активні, самостійні, творчі особистості, які виявляють інтерес до пізнання довкілля, здатні критично мислити та знаходити вихід з будь-якої ситуації. Тому в період дошкільного дитинства проблема впровадження експериментування як одного з провідних типів діяльності дітей є значущою, оскільки такі якості особистості, як самостійність, інтерес до навчання, цілеспрямованість, активність, творчість зароджуються саме в цьому віковому періоді.

З метою узагальнення і систематизації даних, отриманих у ході дослідження, на базі виокремлених Г. Беленькою (2018) етапів експериментально-дослідницької діяльності здійснено порівняльний аналіз етапів розвитку експериментування як виду діяльності дітей раннього та дошкільного віку. Результати нашого дослідження представлено в таблиці «Етапи розвитку дитячого експериментування як виду діяльності дітей раннього та дошкільного віку» в Додатку 3.

Отже, відповідно до етапів розвитку експериментування як типу діяльності дітей раннього та дошкільного віку можемо спостерігати, що в хлопчиків і дівчаток формується пізнавальний інтерес, вміння взаємодіяти з однолітками, розвиваються психічні процеси, та основне, що за допомогою спроб та помилок діти самостійно пізнають світ. Розглянемо особливості організації дитячого експериментування під час таких режимних моментів у закладі дошкільної освіти, що найбільш оптимальні для організації та впровадження дослідницько-експериментальної діяльності.

Безпосередня освітня діяльність (заняття). Заняття є основною формою роботи в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, адже воно виконує важливі функції, має безперечні переваги перед іншими формами освітньої роботи, які можуть бути її складовими. Організоване і кероване

дорослим навчання дозволяє послідовно, у чіткій системі, формувати уявлення, елементарні знання та ставлення до світу природи, речей, людей, стосунків, емоцій і почуттів, власного «Я».

Це має бути осучаснене заняття, яке відповідає викликам Нової української школи. Воно має організовуватися цілеспрямовано, проте гнучко, без жорсткої регламентації у часі й просторі (Долинна, & Низковська, 2010, с.8).

Різноманітність видів занять дає педагогам-практикам можливість створювати безліч варіантів їх проведення як організованого навчання дошкільників. Вирішальну роль у роботі з дошкільниками посідають такі види занять, які містять елементи дослідницько-експериментальної діяльності дітей.

В основі занять з експериментування – особливий вид мовленнєвої діяльності, пов'язаний із логічно побудованим обговоренням низки конкретних фактів, а потім і формулювання власних умовиводів дошкільників. Розвиток мовленнєвих навичок у дітей, відбувається під час експериментування, характеризується не лише збагаченням словникового запасу, формуванням правильних граматичних структур діалогічного й монологічного мовлення, а й становлення внутрішнього мовлення. Останнє є ознакою і водночас засобом формування словесно-логічного мислення і внутрішніх розумових дій – а це вже значний крок у становленні готовності дитини до навчання в школі.

Розробляючи зміст занять з дитячим експериментуванням, науковці О. Полєвікова (2018) й Т. Швець (2018) виокремили низку умов, яких потрібно дотримуватися:

- запровадження різноманітної інтелектуальної та практичної діяльності (одноманітність інформації та способів дії швидко спричиняють нудьгу і зниження активності);

- новий матеріал повинен бути пов'язаний із наявним особистим досвідом дітей;

- зміт заняття має бути складним, але посильним;
- емоційність педагога, його вміння підтримати й спрямувати інтерес до змісту заняття стимулює пізнавальну активність дітей.

Проаналізувавши наукові роботи К. Крутій (2009) про нову концептуальну модель організації занять, яка дозволяє інтегрувати формування всіх видів діяльності – спілкування, пізнавальної, перетворювальної, оцінно-контрольної, а також алгоритми організації дослідів та експериментів, нами розроблено структуру заняття-експериментування (заняття з елементами дослідницько-експериментальної діяльності), яка представлена на рисунку 3.6. Приклад такого заняття подано в Додатку Л.

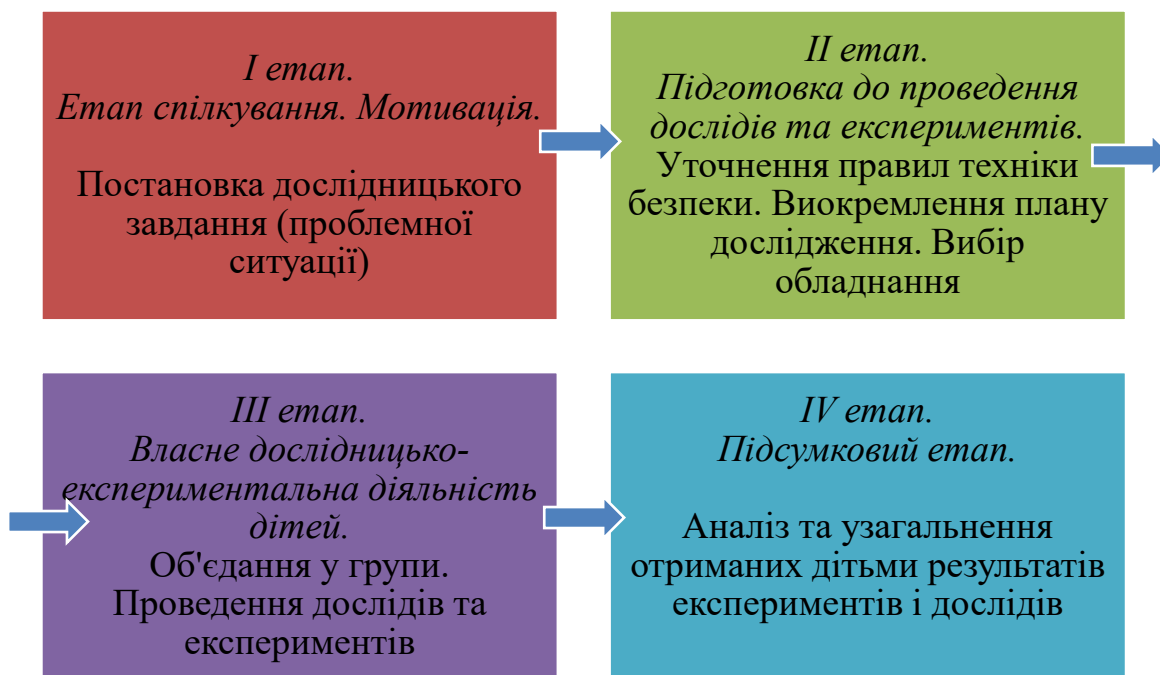

Рис. 3.6. Структура заняття-експериментування

Отже, заняття в сучасному закладі дошкільної освіти не шаблонізовані, вони організовуються вихователями відповідно для конкретного віку дітей, індивідуальних уподобань та можливостей вихованців, предметного, природного й соціального середовища, пріоритетних завдань освітньої роботи з дітьми; вони узгоджують з іншими видами й формами організованої та самостійної дитячої діяльності.

Такі сучасні заняття дослідницько-експериментального змісту цілком відповідають концептуальним засадам організації життєдіяльності дошкільників з метою цілісного й збалансованого розвитку. Завдання педагогів закладів дошкільної освіти – креативно застосовувати свій теоретичний, методичний і практичний потенціал, аби забезпечити навчання й розвиток своїх вихованців нестандартними, цікавими, захопливими ідеями, формами, змістом.

Щоденні прогулянки. Основа всебічного розвитку дитини – це її повноцінний фізичний, інтелектуальний, соціальний, емоційний, творчий і духовний розвиток. Усі названі складові всебічного розвитку особистості можуть ефективно формуватися під час такого режимного моменту в закладі дошкільної освіти, як щоденні прогулянки. Традиційно прогулянки включають такі форми роботи та діяльності дітей: спостереження за явищами природи, бесіди про об'єкти довкілля, ігри, трудову діяльність, самостійну діяльність та спортивні вправи. Освітня складова прогулянки пов'язана з будь-яким із видів дитячої діяльності (ігрова, комунікативна, трудова, рухлива, дослідницько-експериментальна) без жорсткої її регламентації.

Прогулянки дають можливість дітям ознайомитись з довкіллям, пізнати багато нового, розвивають у них допитливість, збагачують уявлення про довкілля.

Відповідно до Базового компонента дошкільної освіти (2021) в дітей має сформуватися природничо-екологічна компетентність, тобто здатність дошкільника до відповідної поведінки в різних життєвих ситуаціях, що ґрунтується на емоційно-ціннісному ставленні до природи, на знанні її законів та формується у просторі пізнавальної, дослідницької, трудової, ігрової діяльності.

Для формування природничо-екологічної компетентності у дітей на території закладу дошкільної освіти педагоги створюють різноманітні локації, станції, зупинки, де дошкільники зможуть спостерігати за природними об'єктами; навчатися класифікувати та групувати природні

об'єкти рослинного та тваринного світу за їх характерними ознаками; зуміють самотійно чи з допомогою дорослого проводити нескладні дослід з пізнання властивостей об'єктів природи, спостерігати за явищами природи та помічати зміни у стані природи й погоди, метерелогічні явища.

У багатьох закладах дошкільної освіти створюють метеомайданчики, які дають змогу реалізувати діяльнісний підхід до освітнього процесу, проводити експерименти та дослід, систематичні спостереження за погодою, сезонними явищами у довкіллі, а також вивчати мікроклімат території дитячого садка. Проаналізувавши досвід вихователів О. Володій (2018), Т. Поліканової (2018) (м. Чернігів), В. Легновської (2022), О. Міцкевич (2022), О. Семеншиної (2022), Т. Сосновської (2022) (м. Луцьк), ми можемо стверджувати, що на метоостанціях є прилади, робота з якими викликає захоплення у дошкільників: термометр, барометр, флюгер, опадомір, сонячний годинник, метеостолик, календар погоди. Спостерігаючи за погодою, діти вчаться визначати окремі явища, їхню інтенсивність та вплив на довкілля.

Отже, робота на метеостанції є невід'ємною складовою прогулянки і дарує дітям радість пізнання, задоволення та пробуджує інтерес до дослідницької діяльності та експериментування.

Прогулянки – найкращий шлях пізнання довкілля. Вони сприяють оздоровчому, пізнавальному та морально-етичному розвитку дошкільників. Наведемо приклад дослід, який діти можуть провести під час прогулянки.

Дослід

Тема. Властивості води.

Мета: сформувати уявлення дітей про властивості води (продемонструвати нагрівання води сонячним промінням і випаровування її).

Матеріал: посудини з водою.

Умови проведення дослід: літо, сонячна днина.

Вік. 5-6 років.

Хід дослід:

1 етап. Що таке тече і ллється,
Часом між камінням в'ється,
Як нема – все висихає,
Звір і птах без неї помирає? (Вода)

– Так правильно, це вода. Ми сьогодні поговоримо про воду. Скажіть, де знаходиться вода в довкіллі (калюжі, дощ, в крані, колодязі, струмочку, озері, річці тощо).

2 етап. Діти, а ви знаєте як може нагріватися вода? А чому, коли склянка з водою стоїть на сонечку, то води стає у ній менше? (Діти висовують свої припущення).

3 етап. Тож виставимо на території нашого закладу (зранку) дві склянки з водою: одну – на сонці, іншу – у затінку та й поглянемо, що буде відбуватися. Можна використати дощову воду. Діти порівнюють температуру води у склянках у різні години дня, також кількість води й фіксують результати свого дослідження.

4 етап. Діти роблять висновки: вода від нагрівання сонячними променями перетворюється – випаровується і кількість води в ємкості зменшується.

Ігрова діяльність. Ігрова діяльність дошкільників посідає особливе місце у системі організованих освітніх впливів, оскільки ігрова діяльність є провідною впродовж усього дошкільного періоду. Ігрова діяльність дошкільників – основа для виникнення інших специфічних типів дитячої діяльності, які пізніше відокремлюються від гри і набувають самостійного значення, наприклад, праця, навчання, художня творчість та експериментування.

В освітньому процесі закладу дошкільної освіти ігрова діяльність дітей включає *різні види ігор*, а саме (Піроженко та ін., 2021):

– *самодіяльні вільні ігри* (ігри-експериментування, сюжетно-відображувальні, сюжетно-рольові, режисерські, театралізовані);

– *ігри, що організовані за ініціативою дорослого з метою навчання* (сюжетно-дидактичні, дидактичні та з метою організації дозвілля).

Ми пропонуємо *гру-експериментування*, яка є особливим видом ігор. У такій грі дитина знаходиться в активній пізнавальній позиції, діє за власною ініціативою та бажанням, самостійно отримує знання від діяльності. Під час ігор-експериментувань діти пізнають властивості та якості об'єктів природи, і завдяки перетворенню цих об'єктів, ігри такого типу дають можливість відкрити внутрішні властивості предмета (сипкість, рихлість, проникність і т.д.).

У статті «Гра-експериментування як засіб розвитку дослідницької активності» нами було вирізнено особливості гри-експериментування з-поміж інших видів діяльності дітей (Карук, 2020):

- отримання дітьми під час гри-експериментування реального пізнавального або продуктивного результату, а також пізнавального досвіду, який може бути використаний ними творчо і самостійно в реальному житті;
- органічне поєднання уявної ігрової ситуації і реальної ситуації експериментування – при здійсненні дій за рішенням пошукового завдання (створеної проблемної ситуації) дитина виконує роль експериментатора відповідно до пропонованих педагогом тем (експериментальна лабораторія) і сюжету гри;
- єдність емоційних та інтелектуальних процесів – у ході гри дитина здійснює реальний експеримент, виконуючи роль експериментатора, що допомагає маленькому досліднику виявити адекватне емоційне реагування в ситуаціях інтелектуальної діяльності; інтелектуальні емоції в ході проведення експерименту і емоції від гри підсилюють інтелектуальні процеси, стимулюють пізнавальну активність і самостійність;
- можливість гнучкої зміни ігрової позиції педагога і способів керівництва експериментальною діяльністю дітей – педагог у реалізованих ігрових сюжетах визначає (і за необхідності – змінює) тип рольових відносин, свою роль і способи її реалізації.

Діти під час гри-експериментування розв'язують дослідницькі завдання, активізуючи свій попередній досвід, мобілізують інтелектуальний потенціал, навчаються висувати й перевіряти власні гіпотези, робити висновки. Наведемо приклад гри-експериментування.

Гра-експериментування з піском

Мета: сформувати уявлення дітей про властивості піску, а саме те, що сухий пісок розсипається, а з вологого піску легко будувати різні конструкції.

Матеріали: пісок, вода.

Умови проведення: літо.

Вік. 3-4 роки.

Хід гри-експериментування

Діти на прогулянці захотіли дізнатися «З якого піску можна зробити різноманітні конструкції?». Думки розділились (одні діти твердять, що з сухого піску, інші – з вологого). Дошкільники перевіряють свої припущення, а саме: набрати в кулачок жменю піску і випустити його. Діти помітили, що пісок розсипається і має окремі піщинки, які не тримаються одна одної. До сухого піску діти додали води – утворився вологий пісок. Далі вони знову взяли його і побачили, що саме з вологого піску можна робити різноманітні споруди. Після гри-експериментування у дітей можуть виникнути запитання до вихователя, наприклад: *Як утворюється пісок? Чому пісок буває різного кольору від білого до чорного? Чому маленькі піщинки склеюються у вологому піску, а не розсипаються?*

Отже, в ігровій діяльності важливо забезпечити активну позицію дослідника кожній дитині, стимулювати розвиток її творчих здібностей, формувати стійкий інтерес до пізнання довкілля і себе в ньому, оволодіння різними видами діяльності.

Організація та впровадження в освітній процес ЗДО експериментування як одного із провідних видів діяльності дітей забезпечить розвиток пізнавальних інтересів та потреб дошкільників, а також

стимулюватиме розвиток усіх психічних процесів та розумових операцій. Саме вихователь мотивує дітей, ставить їм проблемно-пошукові запитання та завдання, організовує елементарну дослідницько-експериментальну роботу, під час якої дошкільники самостійно оволодівають компетентностями, що відображають систему взаємопов'язаних компонентів фізичного, психічного, соціального, духовного розвитку особистості дитини і формуються за усіма освітніми напрямками згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти (2021).

Отже, дитяче експериментування є складним видом діяльності, у ході якого відбувається формування ключових компетентностей дитини, а це: особистісна, предметно-практична та технологічна, сенсорно-пізнавальна, логіко-математична та дослідницька, природничо-екологічна; виникають уміння і навички, орієнтовані на сталий розвиток: ігрова, соціально-громадянська, мовленнєва, художньо-мовленнєва, мистецько-творча. Ця діяльність не задана дорослим дитині заздалегідь у вигляді схеми, а будується в міру отримання нових відомостей про об'єкт. І в цьому полягає основа надзвичайної гнучкості дитячого експериментування, здібності дітей перебудовувати свою діяльність залежно від отриманих результатів. Діяльність експериментування характеризується ускладненням і розвитком дій цілеутворення. Наступний важливий момент дитячого експериментування полягає в тому, що для досягнення нових цілей, поставлених самою дитиною, потрібні нові способи перетворення об'єктів. Їх пошук відбувається шляхом випробування старих способів, їх комбінування, перебудови. Тому спроби й помилки – обов'язковий і найважливіший компонент дитячого експериментування. Така діяльність характеризується надзвичайною гнучкістю, тобто дитина вільна від тих обмежень, які пропонуються дорослим, а також «нав'язливим» цілеспрямованим навчанням. І тому дитяче експериментування має також креативний характер, сприяє формуванню неординарної, творчої особистості (тематика дослідів та експериментів подано в Додатку К).

Отже, фундаментальний факт дитячого експериментування полягає в тому, що саме воно пронизує усі сфери життя дошкільників та всі типи дитячої діяльності. Провідним мотивом дітей під час дослідницько-експериментальної діяльності є їхня спрямованість до отримання нових знань, відомостей про предмети та об'єкти довкілля.

З метою впровадження експериментування як виду діяльності дітей в освітній процес нами розроблено *рекомендації для вихователів ЗДО щодо організації дитячого експериментування*:

1. Врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей.
2. Визначення змісту дитячого експериментування відповідно до сформованих навичок, рівня розвитку пізнавальної активності, здібностей та інтересів дошкільників.
3. Ознайомлення та дотримання дітьми правил техніки безпеки під час проведення експериментів та дослідів.
4. Дотримання педагогом та дітьми етапів проведення дослідів та експериментів.
5. Заборона на проведення дослідів та експериментів, які можуть нашкодити здоров'ю дітей та довкілля.
6. Наявність спеціальних приладів, матеріалів, які розміщено в осередку дитячого експериментування або міні-лабораторії.
7. Системність у проведенні дитячого експериментування.
8. Поєднання дитячого експериментування з режимними моментами та іншими видами діяльності в закладі дошкільної освіти.

Нині варто організовувати роботу з дітьми з експериментуванням, доповнювати матеріалами осередків або міні-лабораторій. Педагоги закладу дошкільної освіти повинні ставити перед собою таку мету: підготувати до школи дітей, здатних до творчого розв'язання проблем, завдань, до висловлення припущень, пошуку шляхів виходу із проблемної ситуації. Критерієм результативності дитячого експериментування є не якість результату, а характеристика процесу, що об'єктивується в інтелектуальну

активність, пізнавальну культуру і ціннісне ставлення до реального світу. Наведені рекомендації щодо організації дитячого експериментування не є вичерпними, вони можуть доповнюватися та ускладнюватися.

У навчальному практикумі (Карук, 2021), що став свого роду узагальненням наших напрацювань з методики організації дитячого експериментування, описані вище рекомендації знаходять своє втілення і в змісті навчальних занять, розроблених для дошкільників, і у теоретико-практичному матеріалі для студентів-майбутніх вихователів.

Важливою умовою ефективності застосування експериментування в ЗДО і формування дослідницької компетентності дітей дошкільного віку стає наявність у вихователя певної сукупності знань, умінь, навиків і досвіду з організації такого різновиду освітньої діяльності дітей. Практико-орієнтовані завдання, призначені для майбутніх вихователів, спрямовані на розвиток умінь організовувати дослідницько-експериментальну діяльність дітей: *«Промоніторте інтернет-джерела, а також пригадайте заклади дошкільної освіти, у яких Ви мали змогу бути, та представте наукові лабораторії як осередки дитячого експериментування у них за такою схемою: 1. Заклад дошкільної освіти, місце знаходження, назва. 2. Розповідь про осередок дитячого експериментування (назва, вікова група, вихователі, які впроваджують дослідницько-експериментальну діяльність, обладнання). 3. Фото та відео наукової лабораторії. 3. На основі опрацьованих теоретичних та практичних завдань створіть власний осередок дитячого експериментування та представте його на занятті (вікова група, назва, матеріали та обладнання, опис)»* (Карук, 2021, с. 39).

Оскільки наше дослідження здійснювалося в контексті Jean Monnet Module «Ecological education of preschool and primary school children: a European approach» (основною метою якого є підготовка майбутніх педагогів до опанування теоретико-методичних основ організації процесу екологічного виховання дошкільників та молодших школярів), ми визначили основні

принципи підготовки вихователів до організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти:

- *принцип контекстного підходу* (який спонукає моделювати професійне навчання на основі реальних практичних проблем, використовуючи різні контексти фахової діяльності, та дозволяє студентам бачити «доцільність і необхідність знань і навичок у повсякчасних або майбутніх ситуаціях професійної діяльності» (Мирончук, 2018, с. 95-101);

- *принцип мультидисциплінарного підходу* (який дозволяє апробувати широкий спектр способів реалізації професійної діяльності (у нашому випадку – організація дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти) з позицій різних теоретичних і практичних підходів декількох наук («Мультидисциплінарний підхід забезпечує розгляд проблеми дослідження з різних точок зору. Викладачі аналізують отримані в освітньому процесі дані і реагують на них відповідно до структури і специфіки предмета, що викладають. Така спільна робота має низку переваг: розширення знань учасників освітнього процесу, формування та розвиток ключових та професійних компетентностей, більш ефективне використання навчального часу, розвиток мотивації до набуття професійної освіти...можливість дискусії між учасниками освітнього процесу, отримання нових ідей, набуття нових знань і навичок, позитивний вплив на професійну кар'єру» (Бойчук, В., & Бойчук, О., 2020);

- *принцип праксеологічного підходу* (І. Зязюн, Т. Котарбінський). «Реалізація праксеологічного підходу в навчально-виховному процесі закладів вищої освіти уможливорює формування в студентів сукупності професійно зумовлених знань, практичних умінь, що є основою успішної діяльності за рахунок свідомого вибору методів, прийомів і засобів роботи, які забезпечують результативність праці, активізують творчість, спонукають до активної творчої діяльності» (Джанда, 2019, с. 63-67).

Реалізація названих принципів у ході експериментальної роботи з формування в майбутніх вихователів навичок організації дитячого

експериментування в закладах дошкільної освіти дозволяє покращити якість загальної професійної підготовки майбутніх педагогів і сприяла розвитку тих особистісно-важливих якостей здобувачів освіти, що мотивують до плідної та творчої співпраці з дітьми дошкільного віку і підготовки їх до навчання в школі.

Підсумовуючи результати проведеного нами ретроспективного дослідження становлення дитячого експериментування в дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття, ми можемо цілісно представити генезу цього феномену від зародження ідеї до розробки концептуальних основ його впровадження на сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти.

Для цього ми послуговуємось таким методом наукового пізнання і представлення результатів наукового пошуку, як моделювання. Тож, пропонуємо власну ретроспективно-динамічну модель розвитку дитячого експериментування в дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття (рис. 3.7. і в Додатку М).

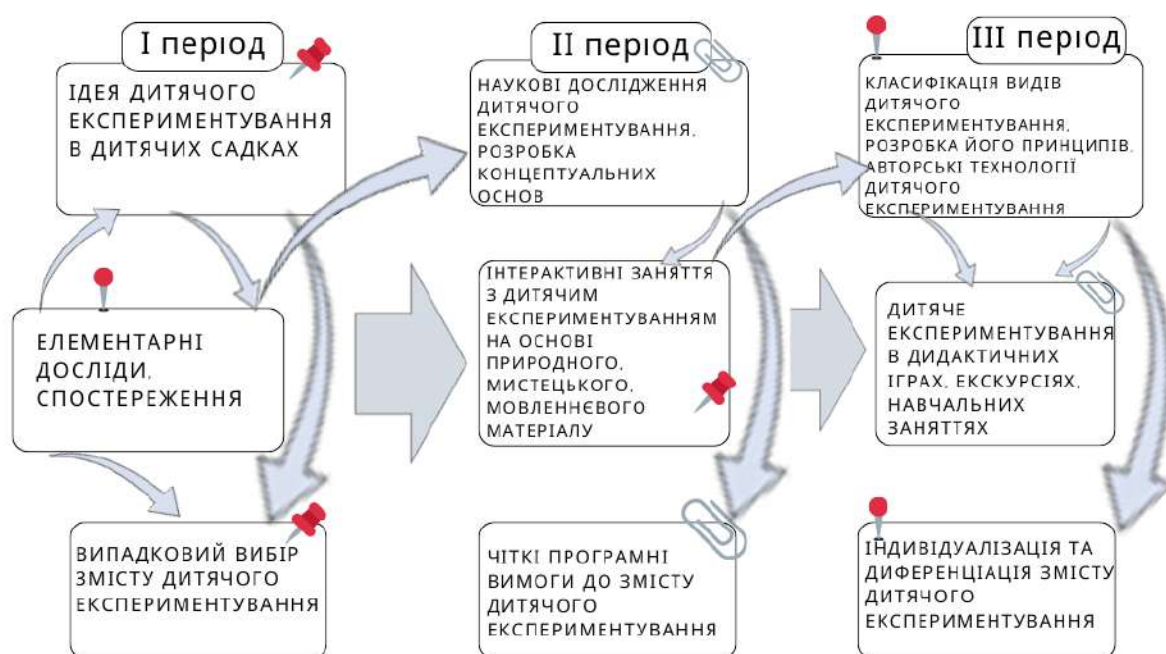

Рис. 3.7. Ретроспективно-динамічна модель розвитку дитячого експериментування в дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття

Отже, дитяче експериментування є продуктивним видом діяльності дошкільників. Саме завдяки систематичній і правильній її організації у дошкільників на високому рівні відбуватиметься інтелектуальний, емоційний і творчий розвиток, соціальне становлення особистості і набуватиметься практичний досвід. Досвід дитячого експериментування є підґрунтям спрямованості подальшої дослідницької діяльності дошкільника, що стає основою для навчання у школі.

Висновки до третього розділу

У розділі охарактеризований сучасний стан реалізації дитячого експериментування у вітчизняній дошкільній педагогіці. Наведено результати опитування педагогів закладів дошкільної освіти щодо особливостей організації та реалізації функцій дослідницько-експериментальної діяльності дошкільників. З'ясовано, що майже третина респондентів відчуває страх змінити традиційну систему дошкільної освіти, а саме передачу «готових» знань дітям, що стає основною перешкодою для впровадження експериментування в освітню практику. Тенденціями впровадження дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти в умовах сьогодення визначено: застосування дитячого експериментування для формування досвіду дитини в різних сферах, визначених освітніми напрямками Базового компонента дошкільної освіти; розширення контекстів застосування дитячого експериментування і його інтеграція з розвитком різних особистісних структур: від спостережень і дослідів на природі, з різними об'єктами фізичного світу до експериментів зі словом (мовленнєвий розвиток, дитячі okazіоналізми), з художнім образом (морально-етичний, естетичний розвиток), з числами й абстрактними поняттями (розвиток операцій мислення; поява значної кількості дидактичних методів і прийомів, заснованих на принципах і алгоритмах дитячого експериментування; створення інноваційної за своєю суттю технології розвитку інженерного мислення дитини «STREAM», що ґрунтується на концепції дитячого експериментування як особливої форми пізнання світу дитиною.

У розділі представлені авторські рекомендації для вихователів ЗДО щодо організації дитячого експериментування: врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей; визначення змісту дитячого експериментування відповідно до сформованих навичок, рівня розвитку пізнавальної активності, здібностей та інтересів дошкільників; ознайомлення та дотримання дітьми правил техніки безпеки під час проведення

експериментів та дослідів; дотримання педагогом та дітьми етапів проведення дослідів та експериментів; заборона на проведення дослідів та експериментів, які можуть нашкодити здоров'ю дітей та довкілля; наявність спеціальних приладів, матеріалів, які розміщено в осередку дитячого експериментування або міні-лабораторії; системність у проведенні дитячого експериментування; поєднання дитячого експериментування з режимними моментами та іншими видами діяльності в закладі дошкільної освіти.

Важливою умовою ефективності застосування експериментування в ЗДО і формування дослідницької компетентності дітей дошкільного віку стає наявність у вихователя певної сукупності знань, умінь, навичок і досвіду з організації такого різновиду освітньої діяльності дітей. Ми визначили основні принципи підготовки вихователів до організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти: принцип контекстного підходу; принцип мультидисциплінарного підходу; принцип праксеологічного підходу.

Сформуваність у майбутніх вихователів навичок організації дитячого експериментування на основі названих принципів дозволила покращити якість загальної професійної підготовки здобувачів освіти й сприяла розвитку особистісно-важливих якостей майбутніх педагогів та розвитку мотивації до впровадження експериментування в освітній процес закладу дошкільної освіти.

Матеріали розділу відображено в наступних публікаціях автора (Карук, 2017; Karuk, 2018; Крутій, Карук, 2018; Присяжнюк, Стахова, Карук, 2018; Імбер, Карук, Колеснік, 2018; Карук, 2019; Карук, 2020; Карук, 2020; Карук, Стахова, 2020; Крутій, Карук, 2021; Карук, Колеснік, 2021; Karuk, Kolesnik, Kryvosheya, Prysiazhniuk, Shykyrynska, 2021; Карук, 2021; Karuk, 2021; Голюк, Карук, Колеснік, Комарівська 2022; Karuk, Kolesnik, Kryvosheya, Prysiazhniuk, Shykyrynska, Vyshkivska, Komarivska 2022; Присяжнюк, Колеснік, Карук, Король, 2022; Колеснік, Комарівська, Карук, Пахальчук, 2022).

ВИСНОВКИ

На підставі отриманих у процесі теоретико-дослідницької роботи результатів, сформульовано такі узагальнені висновки дослідження:

1. Здійснено дефінітивний аналіз ключових понять дослідження: «діяльність», «дитяче експериментування», «дослід», «дослідницька діяльність», «дослідницько-експериментальна діяльність», «експеримент», «пошуково-дослідницька діяльність», «спостереження». Вивчення праць вітчизняних науковців дає можливість розглядати дитяче експериментування як спеціально організовану педагогом або дітьми діяльність, у якій здобувачі дошкільної освіти шляхом самостійного відкриття, розв'язання проблемних завдань, практичних перетворювальних дій різними методами дослідження оволодівають однією із ключових компетентностей, а саме дослідницькою, яка має продовження свого розвитку в початковій школі та впродовж життя. Проведено аналіз основних нормативних документів (закони, постанови, накази, інструкції Міністерства освіти УРСР й Міністерства освіти і науки України, що базуються на Конституції України (1996), Законах України «Про освіту» (1991), «Про дошкільну освіту» (2001), «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015), Концепції національного виховання (2009), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013), Концепція освіти раннього та дошкільного віку (2020), що визначали й коригували розвиток експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття).

Кожний із періодів становлення дитячого експериментування другої половини XX – початку XXI століття показав, що цей вид провідної діяльності дітей дошкільного віку виконує важливі функції в становленні особистісних та інтелектуальних якостей дитини і підготовки її до подальшого навчання, вимагає системної організації, планування й відповідної компетентності педагогів для своєї реалізації в межах вимог навчальних програм і стандартів.

2. У дисертаційному дослідженні представлено основні періоди та етапи становлення й розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття).

Дослідження ґрунтується на філософських принципах науковості, історизму, єдності теорії та практики, єдності історичного та логічного, об'єктивного вивчення явищ. Об'єктивні характеристики генези експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття) у контексті педагогічного дискурсу забезпечило ґрунтовне вивчення історико-педагогічних джерел: нормативно-правові документи, архівні джерела, монографії та посібники, присвячені проблемі дослідження; дисертаційні роботи; матеріали педагогічної і психологічної наукової періодики тощо.

На основі об'єктивних критеріїв (зміст нормативно-правових документів, які регламентували роботу закладів дошкільної освіти в досліджуваному періоді; кількість і якість науково-методичних праць, які відображали рівень наукового осмислення дослідницько-експериментальної діяльності дошкільників як особливого типу особистісної активності в кожному історичному періоді; трансформація змісту і форм дитячого експериментування, зумовлена появою авторських підходів і технологій реалізації завдань дошкільної освіти) нами обґрунтовано періоди становлення й розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України середини XX – початку XXI століття:

1947-1990 рр. – повоєнна відбудова дошкільного виховання, введення до наукового обігу дефініції поняття «дитяче експериментування» – прийняття законів та постанов уряду Української Радянської Соціалістичної Республіки; прийняття програмно-методичних документів для нового типу дошкільного закладу, початок звернення науковців до процесу становлення дитячого експериментування.

1991-2000 рр. – перебудова, розвиток дошкільного виховання та виокремлення експериментальної діяльності дітей дошкільного віку,

програмотворення – реформування дошкільної ланки в межах всієї освітньої системи на початку незалежності України; створення та запровадження комплексних, парціальних програм; прийняття Базового компоненту дошкільної освіти (1999).

2001-2021 рр. – демократизація дошкільної освіти та стрімке впровадження експериментування в освітню діяльність дітей – прийняття закону України «Про дошкільну освіту» (2001) та розроблення програм, де експериментування, так само як ігрова діяльність, є провідним видом (типом) діяльності дошкільників.

Провідними тенденціями першого періоду (1947-1990 рр.) нами визначено: появу перших організаційно-методичних настанов щодо проведення з дітьми дослідів, спостережень, простих експериментів з об'єктами довкілля; жорстку регламентацію дій дитини та дій вихователя в дослідженнях об'єктів і явищ довкілля, продиктовану необхідністю виконання вимог нормативних документів; започаткування наукового осмислення феномену дитячого експериментування в психолого-педагогічних дослідженнях; перші спроби створення методики організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти; побутування навчально-дисциплінарної моделі в організації дослідницької діяльності дошкільників.

Основні тенденції другого періоду – 1991-2000 рр. – становлення дитячого експериментування в дошкільній освіті України: революційні зміни в системі національної освіти, зумовлені утворенням незалежної української держави, реформування дошкільної ланки освіти в річищі загальних інституційних змін; створення значної кількості комплексних, парціальних програм; оновлення всієї нормативно-правової бази дошкільної освіти; прийняття БКДО (1999) – де в різній мірі знаходить своє відображення дослідницько-експериментальна діяльність дошкільників; трансформація ролі педагога в організації дитячого експериментування – від керівника розумовою діяльністю – до наставника дошкільників у їхніх пошуках нового

знання про довкілля; поява авторських підходів, методик і моделей організації дитячого експериментування, що призводять до збагачення методики проведення занять, структурують етапи виконання різного роду експериментів і дослідів, дозволяють інтегрувати в експериментуванні інші види діяльності – образотворчої, мовленнєвої, конструкторської.

Провідними тенденціями організації експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці 2001-2021 рр. ми визначаємо: започаткування реформ у галузі дошкільної освіти, що сприяло першим демократичним перетворенням, було закріплене у відповідних освітніх нормативних документах; відмова від авторитаризму у дошкільній освіті, орієнтація на гуманістичну парадигму, що регламентує цілісний загальний розвиток дитини, її самостійність у пізнанні світу; компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи стають орієнтирами в розвитку дитячого експериментування, яке концептуалізується і утворює окремий термінологічний пласт в педагогічному науковому словнику; різноманітність такого типу діяльності відповідно до класифікацій дитячого експериментування, оскільки саме експериментування становить основу інших видів діяльності – комунікативної, ігрової, образотворчої, конструктивної, трудової; упровадження концепції сталого розвитку, що передбачало об'єднання трьох основних складників: економічного, соціального та екологічного і позначилось на змісті дошкільної освіти розширенням репертуару виховного впливу експериментування на інтелект, емоції, моральну свідомість і соціальну адаптивність дитини; забезпечення умов для дитячого експериментування за всіма освітніми напрямками БКДО, у яких реалізуються її фізичний, психологічний та соціальний потенціал; спрямованість наукових пошуків на формування компетентності дитини, визначення шляхів засвоєння дитиною практичного досвіду та визнання дитини як суб'єкта власної активності й життєтворчості.

3. Дитяче експериментування пронизує усі сфери життя дошкільників та всі типи дитячої діяльності. Провідним мотивом дітей під час

дослідницько-експериментальної діяльності є їхня спрямованість до отримання нових знань, відомостей про предмети та об'єкти довкілля. Дитяче експериментування є продуктивним видом діяльності дошкільників. Саме завдяки систематичній та правильній її організації у дошкільників на високому рівні відбуватиметься інтелектуальний, емоційний і творчий розвиток, соціальне становлення особистості і набуватиметься практичний досвід. Досвід дитячого експериментування є підґрунтям спрямованості подальшої дослідницької діяльності дошкільника, що стає основою для навчання у школі.

Нами охарактеризовано сучасний стан реалізації дитячого експериментування у вітчизняній дошкільній педагогіці. Наведено результати опитування педагогів закладів дошкільної освіти щодо особливостей організації та реалізації функцій дослідно-експериментальної діяльності дошкільників. З'ясовано, що майже третина респондентів відчуває страх змінити традиційну систему дошкільної освіти, а саме передачу «готових» знань дітям, що стає основною перешкодою для впровадження експериментування в освітню практику. Тенденціями впровадження дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти в умовах сьогодення визначено: застосування дитячого експериментування для формування досвіду дитини в різних сферах, визначених освітніми напрямками Базового компонента дошкільної освіти; розширення контекстів застосування дитячого експериментування і його інтеграція з розвитком різних особистісних структур: від спостережень і дослідів на природі, з різними об'єктами фізичного світу до експериментів зі словом (мовленнєвий розвиток, дитячі okazіоналізми), з художнім образом (морально-етичний, естетичний розвиток), з числами й абстрактними поняттями (розвиток операцій мислення: аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, узагальнення); поява значної кількості дидактичних методів і прийомів, заснованих на принципах і алгоритмах дитячого експериментування; створення інноваційної за своєю суттю технології розвитку інженерного

мислення дитини «STREAM», що ґрунтується на концепції дитячого експериментування як особливої форми пізнання світу дитиною.

4. У третьому розділі дослідження представлені авторські рекомендації для вихователів ЗДО щодо організації дитячого експериментування: врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей; визначення змісту дитячого експериментування відповідно до сформованих навичок, рівня розвитку пізнавальної активності, здібностей та інтересів дошкільників; ознайомлення та дотримання дітьми правил техніки безпеки під час проведення експериментів та дослідів; дотримання педагогом та дітьми етапів проведення дослідів та експериментів; заборона на проведення дослідів та експериментів, які можуть нашкодити здоров'ю дітей та довкілля; наявність спеціальних приладів, матеріалів, які розміщено в осередку дитячого експериментування або міні-лабораторії; системність у проведенні дитячого експериментування; поєднання дитячого експериментування з режимними моментами та іншими видами діяльності в закладі дошкільної освіти.

Важливою умовою ефективності застосування експериментування в ЗДО і формування дослідницької компетентності дітей дошкільного віку стає наявність у вихователя певної сукупності знань, умінь, навиків і досвіду з організації такого різновиду освітньої діяльності дітей. Ми визначили основні принципи підготовки вихователів до організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти: принцип контекстного підходу; принцип мультидисциплінарного підходу; принцип праксеологічного підходу. Реалізація названих принципів у ході експериментальної роботи з формування в майбутніх вихователів навиків організації дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти дозволила покращити якість загальної професійної підготовки майбутніх педагогів і сприяла розвитку тих особистісно-важливих якостей здобувачів освіти, що мотивують до плідної та творчої співпраці з дітьми дошкільного віку.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізованої проблеми, так, потребують своєї подальшої розробки питання реалізації дитячого експериментування в інклюзивних групах закладів дошкільної освіти, методики впровадження цифрових технологій у дослідницько-експериментальну діяльність дошкільників, створення системи прийомів і методів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Акімова, О. В., & Волошина, О.В. (2017). *Історія педагогіки (у мнемокартах і схемах)*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 120.
- Акімова, О. В., & Коваль, М. С. (2018). Педагогічний досвід як необхідна складова педагогічної діяльності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія*, № 56, 70-75.
- Акімова, О., Сапогов, М., & Бахчеван, М. (2023). Художньо-естетичне виховання учнів засобами народної педагогіки. *Журнал «Перспективи та інновації науки», No 1(19)*, 23-32.
- Акімова, О., Сапогов, М., & Матіюк, Д. (2022). Методологія дослідження історико-педагогічних реалій середини ХХ – початку ХХІ століття. *«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*, No 12(14), 208-219.
- Акімова, О. В., Сапогов, М. В., & Мельник, А. Б. (2022). Концепція історико-педагогічного дослідження. *The 3rd International scientific and practical conference «Modern research in world science» (June 12-14, 2022) SPC «Sci-conf.com.ua», Lviv, Ukraine*. Р. 807-812.
- Акт проголошення незалежності України* (1991). Доступ через <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення вересень 2022 р.)
- Артемова, Л. В. (2006). *Історія педагогіки*. К.: Либідь.
- Артемова, Л. В. (Ed.). (1975). *Програма та методичні настанови виховання дітей у дошкільному закладі*. К. : Рад. школа.
- Артемова, Л. В., Булатова, О. В., & Введенська, Т. В. (Ed.). (1971) *Програма виховання в дитячому садку*. К. : Рад. школа.
- Артемова, Л., & Кунько, Т. (1985). Підготовчі групи: нова програма. *Дошкільне виховання*, 8, 4-5.

- Бабюк, Т. Й. (2021). *Організація дослідницько-експериментальної діяльності дітей в природі*. Кам'янець-Подільський.
- Басалига, О. & Коваль, С. (2020). *STREAM-HUB для дошкільнят*. Доступ через <https://dity.in.ua/kamyanec-podilskiy/doshkilniy-navchalniy-zaklad-no5-olimpiyskiy> (дата звернення 17.08.22.)
- Безуглий, С., & Кірсенко, Н. (1996). «Перші кроки» в Україні. *Дошкільне виховання*, 5, 22-23.
- Березівська, Л. Д. (2010). Основоволожні засади історико-педагогічних досліджень: теорія і методологія. *Шлях освіти*, №1, 37-43.
- Бех, І., & Зайцева, Л. (2013). Курс на діяльнісно-компетентнісний підхід. *Дошкільне виховання*, 1, 2-5.
- Беленька, Г. (2004). Взаємозв'язок фізичного та інтелектуального розвитку дошкільника в процесі пізнання ним світу природи. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*, 4, 55-58.
- Беленька, Г. (2013). Дитина у природному довкіллі: зауваги до освітньої лінії. *Дошкільне виховання*, №2, 12-14.
- Беленька, Г. (2018). Експериментально-дослідницька діяльність у природі: уточнюємо поняття, актуалізуємо завдання. *Дошкільне виховання*, 4, 2-7.
- Беленька, Г. (2004). Змалку ближче до природи. *Дошкільне виховання*, 6, 7-9.
- Біда, О. А. (2018). Професійна підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів у процесі педагогічної практики. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія»*, Вип. 279. К.: Міленіум, 317-322.
- Біда, О. А., Сироежко, О. В. & Шовш, К. С. (2022). Роль дослідницької компетентності при підготовці майбутніх фахівців. *Збірник наукових праць: Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, Випуск 206*. Кропивницький: РВВ КДПУ ім. Винниченка, 12-17.

- Біда, О., Чичук, А., & Кучай, О. (2019). Стан дослідженості проблеми розвитку інтелекту й обдарованості у дітей дошкільного віку у працях вітчизняних і зарубіжних учених. *Гірська школа Українських Карпат, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*, № 20, 5-11.
- Біла, І. М. (2014). *Психологія дитячої творчості*. К.: Фенікс. 137 с.
- Білан, О. І., Возна, Л. М., Максименко, О. Л., Овчаренко, Л. Р., Руханська, Л. С., Самсін, В. Р. (Eds). (2013). *Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля»*. Тернопіль: Мандрівець. 264.
- Білан, О., & Дідух, О. (1999). *Українське дошкілля. Програма виховання та навчання дітей в дошкільних закладах*. Тернопіль.
- Богущ, А. (2006). *Моє дошкілля. Програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям*. К.: Шкільний світ.
- Богущ, А., Беленька, Г., Богініч, О., Гавриш, Н., Долинна, О., Ільченко, Т., Коваленко, О., Лисенко, Г., Машовець, М., Низковська, О., Панасюк, Т., Піроженко, Т., Поніманська, Т., Сідельнікова, О., Шевчук, А., & Якименко, Л. (2012). *Базовий компонент дошкільної освіти України*. К.: Видавництво.
- Бондар, Т. (2002). Дитяче експериментування. *Дошкільне виховання*, 4, 8.
- Борисова, З. Н. (2004). *Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навчальний посібник*. К.: Вища школа.
- Борисова, З. Н., Беленька, Г. В., & Мошовець, М. А. (та ін.). (2011). *Теорія і практика дошкільної освіти в Україні [Текст]: колективна моногр.* К.
- Бойчук, В. М., & Бойчук, О. Ю. (2020). Мультидисциплінарний підхід до викладання гуманітарних дисциплін у закладах освіти. *Young*, 79 (3.1).
- Брежнєва, О. Г. (2019). *Теорія і практика математичного розвитку дітей 3-6 років у системі дошкільної освіти*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
- Буркова, Л. (1994). *Формування пізнавальної активності в старших дошкільників при вивченні сезонних явищ природи*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.

- Бурова, Л. (1990). Цікава математики. *Дошкільне виховання*, 3, 3-6.
- Бусел, В.Т. (Ed.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ: Перун.
- Ваховський, Л. (2005). Методологія дослідження історико–педагогічного процесу: постановка проблеми. *Шлях освіти*, 2, 7-11.
- Волинець, Ю., & Заблоцька, Л.(2014). Відкриваємо таємниці світу: досліді для старших дошкільнят. *Дошкільне виховання*, 7, 31-34.
- Володій, О. & Поліканова, Т. (2018). Метеостанція в дитсадку. *Дошкільне виховання*, 4, 20-22.
- Волошенко, Л. (1999). Цікавимося, досліджуємо, вивчаємо. *Дошкільне виховання*, 4, 18-20.
- Волошина, О., & Колеснік, К. (2022). Напрями й контексти модернізації дошкільної освіти 80-90-х років ХХ століття. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 9-10, 123-124. DOI 10.24139/2312-5993/2022.09-10/303-310
- Волошина, О., & Колеснік, К. (2022). Організація дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти: передовий педагогічний досвід. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, № 7-8, 121-122. DOI 10.24139/2312-5993/2022.07-08/192-201
- Волошина, О., & Колеснік, К. (2022). Розвиток медіакомпетентності здобувачів дошкільної освіти: європейський досвід. *Порівняльна професійна педагогіка*, 12(2), 73-80. DOI: 10.3189/2308-4081/2022-12(2)-8
- Гавриш, Н. В. (2019). Прості речі для розвитку малечі. *Дошкільне виховання*, 6, 9-15.
- Гавриш, Н., Панасюк, Т., Піроженко, Т., Рогозянський, О., Хартман, О., & Шевчук, А. (2017). *Освітня програма «Впевнений старт» для дітей старшого дошкільного віку*. К.: Українська академія дитинства.
- Гавриш, Н., & Пометун, О. (2019). *Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : парціальна програма для системи дошкільної освіти*. Київ.

- Гавриш, Н., Саприкіна, О., & Пометун, О. (2014). *Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку*. Д.: ЛІРА.
- Гануза, С. А. (2004). Уроки мислення серед природи. *Дитячий садок*, 7, 12-14.
- Гарань, Н. (2012). Ретроспективний аналіз створення програм для закладів системи дошкільної освіти. *Гуманізація навчально-виховного процесу, Спецвипуск* 8, 166-174.
- Гладка, Г. С., Руснак, Л. М., & Чорна, Л. О. (2013). *Природу досліджуємо – англійську вивчаємо*. Доступ через URL [https://veselka12-com-ua.webnode.com.ua/pedagogichni-rodzinki/](https://veselka12-com.ua.webnode.com.ua/pedagogichni-rodzinki/) (дата звернення 15.07.22)
- Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. К.: Либідь.
- Горопаха, Н. М. (2012). *Методика ознайомлення дітей природою: Хрестоматія*. К.: Слово.
- Грицан, М. (1994). За сьогоднішнім днем – історія. *Дошкільне виховання*, 7, 2-4.
- Дацюк, О. (1953). Ознайомлення дітей з природою. *Дошкільне виховання*, 4, 20-32.
- Джанда, Г. Б. (2019). *Потенціал праксеологічного підходу в професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів*. Теорія і методика професійної освіти.
- Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). *Освіта*, 44-46, 5.
- Деренівська, О. (2014). Дитячі дослідження: впроваджуємо нову методику. *Дошкільне виховання*, 2, 10-13.
- Деда, В. (2014). Особливості організації експериментальної роботи з дітьми старшого дошкільного віку щодо вироблення вмінь та навичок вимірювальної діяльності. *Молодий вчений*, 2 (05), 105-108.
- Денисенко, Н. Ф., Григоренко, Г. І., Котляр, В. Ф., Дубініна, Н. І., Мокрідіна, Л. А., Білоус, Т. М. ... Сірик, Т. Я. (Eds) (1991). *Дитина в дошкільні*

роки (керівництво для вихователів дитячих садків та батьків).
Запоріжжя.

Долинна, О. (1990). Народна творчість – зразок для наслідування. *Дошкільне виховання*, 5, 7.

Долинна, О., & Низковська, О. (2010). Про організовану і самостійну діяльність дітей у дошкільному навчальному закладі. *Дошкільне виховання*, 10, 7-15.

Дутчак, А. (2015). Що ховають коробочки? *Дошкільне виховання*, 9, 8-12.

Єлманова, С. (1997). Таємниці довкілля. *Дошкільне виховання*, 2, 22-25.

Жадан, Л. В., & Жадан, В. П. (2018). *Педагогічний словник*. Харків: Вид. група «Основа».

Жильцова, О. Л. (1970). Формування узагальнюючих понять у дітей старшого дошкільного віку. *Дошкільне виховання*, 10, 9-11.

Закон України «Про вищу освіту» (2014). Доступ через <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 08.09.22)

Закон України «Про дошкільну освіту» (2001). *Освіта України*, 33, 5.

Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015). Доступ через <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення 08.09.22)

Закон України «Про освіту» (1991). Доступ через <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text> (дата звернення 08.09.22)

Заїка, А. (1996). Математика з пелюшок. *Дошкільне виховання*, 1, 28-30.

Зайцева, Л. (2017). Світ у вимірі математики. *Дошкільне виховання*, 12, 2-4.

Заклад дошкільної освіти №73. (2021). *Освітня подорож «Ой, весела в нас зима»*. Доступ через <http://73.sadok.zt.ua/osvitnya-podorozh-oy-vesela-v-nas-zyrna/> (дата звернення 14.09.22)

Зашкільняк, Л. (2011). Енциклопедія історії України. *Періодизація в історії*. К.: Наукова думка.

- «Зернятко» (2004): *Програма розвитку і виховання дитини раннього віку*. К.
- Зюбан, М. Є. (1951). Виховання допитливості та спостережливості. *Дошкільне виховання*, 8, 41-43.
- Зязюн, І. А. (2011). Цілісний методологічний підхід у педагогічному науковому дослідженні. *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи: матеріали VI між., наук.-практ. Конф (с. 7-13)*. Хмельницький національний ун-т, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Хмельницький.
- Імбер, В. І., Карук, І. В. & Колеснік, К. А. (2018). International scientific conference «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities». *Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час застосування освітніх ситуацій у процесі групової діяльності з дітьми дошкільного віку*. Kaunas: Izdevniecība «Baltija Publishing», 138-140.
- Калініченко, В. & Рибалко, І. (2004). *Історія України*. Х.: ХНУ.
- Калуська, Л. (2014). *Комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку «Соняшник»*. Тернопіль: Мандрівець.
- Карапузова, І. & Бурсова, С. Дитяче експериментування: реалії та перспективи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технологія*, 9 (63), 39-49.
- Карпова, О. (1990). На екологічній стежині. *Дошкільне виховання*, 2, 22-23.
- Карук, І. В. (2021). *Дитяче експериментування у закладах дошкільної освіти: практикум*. Вінниця: ВДПУ, 67.
- Карук, І. В. (2020). Дефінітивний аналіз та сутність поняття «експериментальна діяльність». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія*, 61, 30-35. DOI: 10.31652/2415-7872-2020-61-30-35
- Карук, І. В. (2020). Гра-експериментування як засіб розвитку дослідницької активності дошкільників. *Інноваційна педагогіка*, 20, 142-146.

- Карук, І. В. (2022). Зміст організації дитячого експериментування впродовж 1950-1990 рр. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», Вип. 47. Том 1, 28-32.
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-1-4>
- Карук, І. В. & Колеснік К. А. (2021). Реалізація освітнього напрямку «Дитина у світі мистецтв» у процесі експериментування та групової діяльності дошкільників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 74, 19-23.
- Киричук, О. В. (2002). *Основи психології: підруч.* К.: Либідь, 632 с.
- Кіт, Г. Г. (2016). Пошуково-дослідницька діяльність як особлива освітня потреба інтелектуально-обдарованих молодших школярів. *Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії*. Вінниця: Планер, 169-171.
- Коломієць, А. М. (2022). Особливості організації експериментування як виду діяльності дітей дошкільного віку: європейський досвід. *Порівняльна професійна педагогіка*, 12(2), 7-14. DOI: 10.3189/2308-4081/2022-12(2)-1
- Коломієць, А.М., Демченко, О. П., Жовнич, О. В., & Колеснік, К. А. (2022) Значення групової діяльності під час дитячого експериментування. *«Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Фізико-математичні науки», Серія «Техніка»): журнал, № 11(11), 138-150.* [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-11\(11\)-138-149](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-11(11)-138-149)
- Комарівська, Н.О. Лапшина, І. М., & Франчук, Н.Л. (2020). III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Інноваційні технології в дошкільній освіті». *Впровадження елементів ігрових технологій у процес збагачення словника дітей дошкільного віку*. Переяслав-Хмельницький, 44-48.

- Коменський, Я. А. (1940). *Вибрані педагогічні твори*: В 2-х т. К.: Радянська школа.
- Кононко, О. Л. (1999). *Базовий компонент дошкільної освіти в Україні*. К.: Видавництво.
- Кононко, О. Л. (2008). *Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (2-ге вид., випр.)*. К.: Світич.
- Кононко, О. Л. (2004). *Коментар до Базового компоненту дошкільної освіти в Україні*. К.: Ред. журналу «Дошкільне виховання».
- Кононко, О. Л. & Корміліцина, Л. Ю. (1998). *Базовий компонент дошкільної освіти*: Проект. Київ.
- Конституція України (1996). Доступ через <https://osvita.ua/legislation/law/2227/> (дата звернення 08.09.22)
- Концепція національного виховання (2009). Доступ через https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_4290-09#Text (дата звернення 08.09.22)
- Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку (2020). Національна академія педагогічних наук України. Київ: ФОП Ференець В.Б., 44 с.
- Косма, Т. (1953). Про виховання спостережливості у дітей. *Дошкільне виховання*, 1, 3-8.
- Косма, Т. (1956). Про деякі психологічні передумови готовності дитини до навчання у школі. *Дошкільне виховання*, 12, 15-20.
- Костюк, Г. (1959). *Абстрактне мислення*. Українська рад. енциклопедія. Т.1. Київ: АН УРС.
- Костюк, Г. С. (1989). Навчання, виховання і розвиток. Під редакцією Л. М. Проколієнко (Ed.), *Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості*. Київ.
- Костюк, О. (2014). Дослідницько-пошукова діяльність у формуванні пізнавального інтересу дітей старшого дошкільного віку до природи. *Педагогічний пошук*, 3 (83), 21-22.

- Кремінь, В. Г. (2002). З доповіді Міністра В. Г. Кременя. *Дошкільне виховання*, 9, 4.
- Кремінь, В. Г. (2008). *Енциклопедія освіти*. К.: Юрінком Інтер.
- Кривошея, Т. (2021). Математичні головоломки: формуємо сенсорно-пізнавальну, логіко-математичну та дослідницьку компетентності дітей. *Палітра педагога*, 1, 3-8.
- Крисаченко, В. С. (1995). *Людина і довкілля. Антологія*: В 2 кн. К.: Заповіт.
- Крутій, К. (2018). Інтеграція в дошкільній освіті як інноваційне явище, або Що треба знати про інтеграцію. *Дошкільне виховання*, 7, 2-6.
- Крутій, К. (2016). Сучасне заняття та освітні ситуації. *Дошкільне виховання*, 9, 6-10.
- Крутій, К. Л. (2004). *Дитина в дошкільні роки. Програма розвитку, навчання та виховання дітей*. Запоріжжя: ЛПІС.
- Крутій, К. Л. (2011). *Дитина в дошкільні роки: комплексна додаткова освітня програма*. Запоріжжя: ЛПІС.
- Крутій, К. Л. (2016). *Дитина в дошкільні роки: комплексна освітня програма*. Запоріжжя: ЛПІС.
- Крутій, К. Л., Більська, О. В., Богущ, А. М., Голюк, О. А. (та ін.). (2020). *Стежинки у Всесвіт: комплексна освітня програма для дітей раннього та передшкільного віку*. Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС» (схвалено МОН України для використання у дошкільних навчальних закладах, лист від 02 жовтня 2020 року № 22.1/12-Г-801).
- Крутій, К. Л., Грицишина, Т. І., Голюк, О. А., Деснова, І. С., Зданевич, Л. І., Каплуновська, О. М., Карук, І. В. (та ін.). (2019). *STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт: альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дітей передшкільного*. Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС» ЛТД.
- Крутій, К. Л., Стеценко, І. Б., & Грицишина, Т. І. (2017). Використання технології «Освітня подорож» як засобу реалізації STREAM-освіти

дошкільників. *Інноваційні технології навчання обдарованої молоді*. К.: Інститут обдарованої дитини, 180-186.

- Крутій, К. Л., Деснова, І. С., & Замелюк М.І. (2021). Дефініція «Гра як провідний тип діяльності дошкільника»: аналіз підходів. *Академічні студії. Серія «Педагогіка», 4, 84-91.* DOI <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.4.2.13>
- Крутій, К. Л. (2021). *Намхнені Реджіо, або як запровадити італійський середовищний підхід у роботі з дошкотятами?* [Відеофайл вебінару]. Доступ через https://www.youtube.com/watch?v=u7hhSWQGT_s (дата звернення 18.08.22)
- Крутій, К. Л. (2019). Емпіричне дослідження вільної гри дитини в умовах закладу дошкільної освіти під час проведення «Дня без іграшок». *Гуманізація навчально-виховного процесу. Збірник наукових праць, 1 (93), 26-44.*
- Крутій, К. Л., & Карук, І. В. (2021). Дитячі okazіоналізми як вид елементарного експериментування зі словом. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія, 65, 35-40.*
- Крутій, К. Л., & Карук, І. В. (2018). Підготовка майбутніх вихователів до запровадження технології «Освітня подорож» як форми реалізація партнерської діяльності дитини і дорослого. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми, 52, 329-332.*
- Крутій, К. Л. (2020). «Педагогіка калабані», або практична реалізація принципу природовідповідності в закладі дошкільної освіти. *Інформаційний збірник для директора школи та завідувача дитячого садка, №6 (98), 4-12.*
- Крутій, К. Л., & Стеценко, І. Б. (2018). Природничо-наукова освіта дошкільників: блоково-тематичне планування на засадах інтеграції та методичні поради. Літо-грайлик. *Використання технології «ОСВІТНЯ*

ПОДРОЖ» як форми реалізації партнерської діяльності дитини і дорослого (с. 6-27). Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД.

Крутій, К. Л. (2009). *Сучасне заняття з дошкільниками: традиції чи інновації?* Монографія. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД.

Крутій, К. Л. (2005). *Теорія і практика формування граматично правильного мовлення в дітей дошкільного віку (на матеріалі морфології і словотворення)* (Докторська дисертація). Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ.

Крутій, К. Л., & Фунтікова, О. О. (2010). *Дошкільна освіта : словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв.* Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД.

Кузьменко, Г. (1984). Формування елементів матеріалістичного світорозуміння – основа атеїстичного виховання дошкільників. *Дошкільне виховання*, 8, 18-19.

Кузьмінський, А. І., Біда, О. А., Чичук, А. П., Кучай, О. В., & Дзямко В. Й. (2020). Розробка перспективних напрямів розвитку освіти України: цивілізаційні зміни. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вип. 57, 174-180.

Кулачківська, С. Є., & Ладивір, С. О. (1996). *Я – дошкільник: вікові та індивідуальні аспекти розвитку*. Київ: Нора-прінт.

Лаврентьєва, Г. (1986). Головний орієнтир – всебічний розвиток. *Дошкільне виховання*, 5, 6-8.

Лаврентьєва, Г. (1990). Нові орієнтири – нові підходи. *Дошкільне виховання*, 3, 4-6.

Ладивір, С. (2002). Пізнавальний розвиток: пошук ефективних шляхів. *Дошкільне дитинство*, 10, 4-8.

Ладивір, С. О. (2007). Розвивальні можливості дослідницького методу навчання дошкільників. *Актуальні проблеми психології. Психологія розвитку дошкільника. Збірник наукових статей Т. IV*, 4, 96-97.

- Лазарович, Н. (2006). *Навчально-виховна робота з обдарованими дітьми 5-6 років у дошкільних навчальних закладах (кінець XX-початок XXI століття)* (Кандидатська дисертація). Прикарпатський нац. у-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ.
- Лазаренко, Н. І. (2019). Суперечності, проблеми і парадокси в системі сучасної педагогічної освіти. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*, 53, 5-9.
- Легновська, В. І., Міцкевич, О. В., Семенишина, О. А., & Сосновська, Т. М. (2022). *Метеомайданчик в ДНЗ: вивчаємо, спостерігаємо, граємо, досліджуємо : методична розробка*. Луцьк : Вежа-Друк.
- Лисенко, Н. В. (1994). *Екологічне виховання дітей дошкільного віку : навч. посібник*. Львів: Світ.
- Лисенко, Н. В. (2019). Напрями проекції принципу наступності в контексті модернізації української школи : вектор дошкільної освіти. *Освітній простір України, Випуск 14*, 184-190. DOI: <https://doi.org/10.15330/esu.14.184-190>
- Лисенко, Н. В. (1990). *Організація пошуково-дослідницької роботи в дитячому садку*. Київ: РУМК.
- Лисенко, Н. В. (2018). Сучасна дошкільна освіта: шлях від традицій – до інновацій. *Освітній простір України, №12*, 14-25.
- Литвиненко, І. С. (2002). *Формування пізнавальної активності як засіб розвитку індивідуальності дошкільників* (Кандидатська дисертація). Миколаївський держ. педагогічний ун-т. Миколаїв.
- Лоза, Г. (1975). Дітям про рослинний світ. *Дошкільне виховання*, 9, 24-26.
- Лопатинська, Н. А. (2000). *Активізація вживання префіксальних дієслів і розуміння їх семантики дітьми старшого дошкільного віку*. (Автореф. дис... канд. пед. наук). Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса.

- Любар, О. О., Стельмахович М. Г., & Федоренко Д. Т. (2006). *Історія української школи і педагогіки : навч. посіб.* К.: Знання.
- Маковецька, Н. В. (2000). *Навчання старших дошкільників суфіксального творення іменників і прикметників (на матеріалі емоційно-експресивної лексики)* (Автореф. дис... канд. пед. наук). Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса.
- Марочко, Г. (1986). Через знання і вміння. *Дошкільне виховання*, 8, 6-8.
- Марусинець, М. (2000). Розвиток пізнавальної активності. *Дошкільне виховання*, 7, 7-9.
- Мацур, Б. (2013). Морально-етичні досліді. *Дошкільне виховання*, 9, 24-25.
- Маршицька, В. В. (2003). *Виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку.* (Кандидатська дисертація). Інститут проблем виховання АПН України. Київ.
- Миланка, К. (1953). Ознайомлення дітей з природою. *Дошкільне виховання*, 1, 14-16.
- Мирончук, Н. М. (2018). Контекстний підхід у підготовці студентів до професійної діяльності у зарубіжній педагогічній теорії. *Креативна педагогіка, Вип. 13*. Житомир.
- Михайліченко, Т. (2010). Інтеграція пошуково-дослідницької діяльності з різними видами діяльності дошкільників. *Вихователь-методист дошкільного закладу*, 7, 42-50.
- Міхно, О. (2016). Типологія школярів Петра Лесгафта та її рецепція українськими вченими. *Рідна школа*, 7, 61-68.
- Міщик, Л. І., & Лебедева, З. Є. (1973). Формування початкових фізичних знань у старших дошкільників. *Дошкільна педагогіка і психологія*, 7, 25-29.
- Міщик, Л. І. (1974). Ознайомлення дітей дошкільного віку з неживою природою. *Дошкільна педагогіка і психологія*, 8, 73-76.
- Міщик, Л. (1975). Ознайомлення дошкільнят з неживою природою. *Дошкільне виховання*, 9, 27-30.

- Міщик, Л. І. (1978). Формування у дошкільників уявлень про причинно-наслідкові зв'язки в неживій природі. *Дошкільна педагогіка і психологія*, 11, 43-76.
- Міщик, Л. (1976). *Формування загальних уявлень про неживу природу у дітей дошкільного віку*. (Кандидатська дисертація). Київ.
- Монтень, М. (2005). *Проби. Книга перша*. Пер.з фран. Перепаді А. К.: Дух і Літера, 365.
- Мухацька, Б. (1980). *Стимулювання пізнавальної активності дітей у дитячому садку*. (Докторська дисертація). Краків: Наукове видавництво Педагогічної Академії у Кракові.
- Назаренко, К. (1980). Формування елементів матеріалістичного розуміння живої природи. *Дошкільне виховання*, 7, 8-10.
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.* (2013). Доступ через <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (дата звернення 08.09.22)
- Науменко, Т. (1996). *Музично-естетичне виховання дошкільнят: програма та методичні рекомендації*. Київ.
- Ніколаєва, С. (1983). Розумове виховання в процесі ознайомлення з живою природою. *Дошкільне виховання*, 4, 10-11.
- Огнев'юк, В. О. (Eds.). (2012). *Дитина: Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років*. К.: Київ., ун-т ім. Б. Грінченка.
- Огнев'юк, Г. В., Беленька, В. О., Богініч О. Л., Богданець-Білоskalенко, Н. І. та ін. (Eds.). (2016). *Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років*. К.: Київ., ун-т ім. Б. Грінченка.
- Олексієва, Є. О. (1970). Ознайомлення дітей з природою. *Дошкільне виховання*, 7, 22-26.
- Панасюк, Т. (2012). Розвиток дошкільної освіти: досягнення та перспективи. *Дошкільне виховання*, 1, 2-4.
- Парамонова, Л. (1984). Проблеми розумового виховання старших дошкільників. *Дошкільне виховання*, 7, 5-6.

- Переверзєва, Н. Ю. (1951). Піднесемо якість роботи дошкільних установ УРСР. *Дошкільне виховання*, 1, 8-11.
- Петрусенко, Т. (1960). Створити в колгоспах республіки широку мережу дошкільних установ. *Дошкільне виховання*, 7, 1-6.
- Піроженко, Т. (2010). *Особистість дошкільника: перспективи розвитку*: навчально-методичне видання. Тернопіль: Мандрівець.
- Піроженко, Т., Гавриш, Н., Брежнєва, О., Байєв, О., Рейпольська, О. ... Лисенко, Г. (2021). *Базовий компонент дошкільної освіти в Україні*. К.: Видавництво
- Плохій, З. (1989). Актуальні проблеми дошкільного виховання. *Дошкільне виховання*, 29, 2-3.
- Плохій, З. (2001). Природа як пізнавальна цінність. *Дошкільне виховання*, 6, 7-9.
- Плохій, З. П., Поніманська, Т. І., Артемова, Л. В., & Богущ, А. М. (Eds.). (1991). *Малятко: програма виховання дітей дошкільного віку*. К.: МО УРСР.
- Плохій, З. П., Поніманська, Т. І., Артемова, Л. В., & Богущ, А. М. (Eds.). (1999). *Малятко : програма виховання дітей дошкільного віку (2-е вид.)*. К.: Пед. думка.
- Плохій, З. П., Кулачнівська, С. Є., & Ладивір С. О. (Eds.). (2001). *Малятко: програма виховання дітей дошкільного віку*. Затверджено Міністерством освіти і науки України. К.
- Плохій, З., Марочко, Г., Науменко, Т., Ждан, В., Кириченко, Н., & Мельничук, М. (1996). Дошкілля у світі: дещо про історію і сьогодення. *Дошкільне виховання*, 9, 10-12.
- Плохій, З. П. (2010). *Формуємо екологічну компетентність молодшого дошкільника* : навч. – метод. посіб. до Базової прог. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі». К.: Світич.

- Покась, В. (1996). Суспільному дошкіллю бути: про стан та перспективи розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні. *Дошкільне виховання*, 8, 4-5.
- Половіна, О. А. (2007). *Формування естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва у старших дошкільників (на матеріалі ознайомлення з пейзажним живописом)* (Автореф. дис... канд. пед. наук). Ін-т пробл. виховання АПН України. К.
- Положення про дитячий дошкільний заклад. (1985). *Зб. наказів та розпоряджень М-ва освіти УРСР*, 8, 4-17.
- Полевікова, О. Б., & Швець, Т. А. (2018). *Сім'я та дитячий садок: виховуємо дитину разом*. Х. : Вид.група «Основа». 126.
- Поніманська, Т. (2018). *Дошкільна педагогіка : підручник*. Київ: ВЦ «Академія». 408.
- Поніманська, Т. (2015). *Дошкільна педагогіка: підручник*. К.: Академвидав.
- Постанова Про Державну національну програму «Освіта» (Україна XXI століття)*. (1993). Доступ через <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (дата звернення 08.09.22)
- Попиченко, С. С. (1998). *Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XXI ст.)* (Кандидатська дисертація). Уманський педагогічний університет ім. П.Г. Тичини. Умань.
- Принципи побудови програм для роботи дитячих садків. (1953). *Дошкільне виховання*, 2, 3-8.
- Присяжнюк, Л. А. (2018). Екологічний квест як освітня технологія. *Дошкільне виховання*, 6, 12-17.
- Присяжнюк, Л. А., & Грошовенко, О. П. (2018). Підготовка майбутніх вихователів до реалізації завдань еколого-природничої освіти дошкільників. *Освітній дискурс. Гуманітарні науки*, 9, 112-121.
- Присяжнюк, Л. А. (2012). Проектуємо. Досліджуємо. Пізнаємо. *Дошкільне виховання*, 4, 8-13.

- Присяжнюк, Л. А., Колеснік, К. А., Карук, І. В., & Король, А. В. (2022). Підготовка майбутніх педагогів до реалізації середовищного підходу до організації освітнього процесу в закладах дошкільної і початкової освіти в контексті впровадження європейського досвіду. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць*. Вінниця : ТОВ «Друк плюс», Вип. 64, 161-173.
- Програма виховання в дитячому садку : проект*. (1962). К.: Рад.школа.
- Програмово-методичні вказівки для вихователя дитячого садка*. (1947). Статут дитячого садка . К.: Держучпедвидав «Рад. школа».
- Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних закладів, поліпшенню виховання і медичного обслуговування дітей дошкільного віку : постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР*. (1959). 3б. наказів та розпоряджень М-ва освіти УРСР, 13, 3-6.
- Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР*. (1959). Закон УРСР від 17 квітня 1959 р. 3б. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР, 8, 2-14.
- Про дальше поліпшення суспільного дошкільного виховання і підготовку дітей до навчання в школі*. (1984). Постанова Ради Міністрів СРСР від 12 квітня 1984 р. № 317. Про реформу загальноосвітньої і професійної школи : 3б. документів і матеріалів. К.
- Про стан і заходи по дальшому розвитку дошкільного виховання в республіці*. (1974). Постанова Ради Міністрів УРСР від 27 верес. 1974 р. № 466. 3б. наказів та розпоряджень М-ва освіти УРСР, 22, С. 3-7.
- Про Національну доктрину розвитку освіти* (2002). Доступ через <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> (дата звернення 18.06.22)
- Проскура, О. В., Белкіна, Е. В., Бібік, Н. М., Вашуленко, М .С., Вільчковський, Є. С., Дзюбишина, Н. Я. ...Шишківська, М. М. (Eds.).

- (1993). *Дитина: Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку*. К.: Освіта.
- Проскура, О. В., Кочина, Л. П., Кузьменко, В. У. (2003). *Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років*. К.: Богдан.
- Проскура, О. В., Кочина, Л. П., Кузьменко, В. У., Кудикіна, Н. В. (2012). *Дитина. Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років*. К.: Київський університет імені Б. Грінченка.
- Пустовіт, Н. & Локшина, О. (1999). Оберігаємо довкілля. *Дошкільне виховання*, 6, 8-9.
- Пушкаренко, Л., & Савченко, К. (2020). Теплі ранки у дружньому колі. *Дошкільне виховання*, 11, 20-25.
- Руссо, Ж-Ж. (2019). *Вибрані трактати*. Перекл. з фр. О. Йосипенко та ін. Харків: Folio.
- Русова, С. (1927). *Нові методи дошкільного виховання*. Прага: видавництво «Сіяч».
- Савенков, О. (2013). Пробудити дослідника в дитині. *Дошкільне виховання*, 2, 2-10.
- Савченко, О. (1983). Мислити творчо, самостійно. *Дошкільне виховання*, 9, 4-5.
- Савченко, О. Я. (1984). *Формування пізнавальної самостійності молодших школярів*. (Докторська дисертація). НІІ педагогіки УРСР. Київ.
- Саркісова, Н. (2006). Маленькі таємниці великих відкриттів. *Дошкільне виховання*, 4, 20-22.
- Силивон, В. (1984). Розвиток дітей у зображувальній діяльності. *Дошкільне виховання*, 8, 27-29.
- Синявський, В. В., Сергєєнкова, О.П. & Побірченко, Н. А. (Ed.). (2007). *Психологічний словник*. К.: Науковий світ.
- Сисоєва, С. О., & Кристопчук, Т. Є. (2013). *Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник*. Рівне: Волинські обереги, 360.

- Січкарь, А. Д. (2015). Актуалізація ідей діяльнісного підходу в умовах становлення суспільного дошкільного виховання в Україні (1871–1907). *Рідна школа*, 5-6, 76-80.
- Скільський, Д. (2011). *Історія зарубіжної педагогіки*: посібник. К.: Смолоскип.
- Скрипченко, О. В., Долинська, Л. В., & Огороднійчук, З. В. (Ed.). (2002). *Загальна психологія*. К.: А.Г.Н.
- Сокірянська, Н., Стахміч, Є., Палащук, О. (2020). Папір вготовляємо – дерева зберігаємо. *Дошкільне виховання*, 2, 8-12.
- Софій, Н. & Найда, Ю. (2019). *Середовище, що належить дітям: порадник для педагогів закладів дошкільної освіти*. ЮНІСЕФ, ВФ «Крок за кроком».
- Стахова, І. А. (2019). Особливості становлення цілісної картини світу в дітей шестирічного віку. *Молодий вчений*, №5.2 (69.2), 162-165.
- Степанова, Т. М. (2010). *Еволюція змісту дошкільної освіти у другій половині ХХ століття*: монографія. К.: Видавничий дім «Слово».
- Стеценко, І. (2017). Дивовижні перетворення аркушу паперу. *Дошкільне виховання*, 12, 8-9.
- Стеценко, І. (2013, квітень 20). Інформація і МИ: роздуми, цікавинки, запитання і відповіді, задачі для дітей і дорослих, новини...[Блог]. Доступ через http://informaciaforall.blogspot.com/2013/04/blog-post_20.html (дата звернення 20.08.22)
- Стеценко, І. (2016). Обґрунтування необхідності переходу від STEM-освіти до STREAM-освіти в дошкільному віці. *Комп'ютер у школі та сім'ї*, 8, 31-34.
- Стеценко, І. (2018). STREAM-освіта: математичні дослідження. *Дошкільне виховання*, 4, 13-15.
- Струннікова, Д. І. (2000). *Наступність в ознайомленні з природою дітей 6 і 7 років в умовах діяльності навчально-виховного комплексу «Школа-дитячий садок»*. (Кандидатська дисертація). Чернівці.

- Сулима, С. (2019). Як що малює. *Дошкільне виховання*, 12, 15-17.
- Сухомлинська, О. В. (2003). *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. К. : А.П.Н.
- Сухомлинська, О. В. (2009). Історико-педагогічне дослідження та його околиці. *Шлях освіти*, 4, 36-41.
- Сухомлинська, О. В., Гайдей В. О, & Міхно О. П. (2016). *УНДІП на сторінках педагогічних журналів 1926-1976 рр.* НАПН України, Педагогічний музей України. К.: ПМУ.
- Сухомлинський, В. О. (1977). *Серце віддаю дітям*. Вибрані твори: В 5-ти т. Т.3. Київ.
- Сухорукова, Г. (1983). Запалити вогник думки. *Дошкільне виховання*, 9, 8-9.
- Таранова, Є. А. (Ed.). (1986). *Програма виховання та навчання в дитячому садку*. К.: Рад. школа.
- Тарасенко, Г. С. (2000). *Дивосвіт. Технологія естетико-екологічного виховання*. 2-ге вид. К.: Рута.
- Товкач, І. Є. (2014). Розвиток дослідницької діяльності дітей старшого дошкільного віку у ході мовленнєвих занять. *Молодий вчений*, № 3 (06), 103-106.
- Улюкаєва, І. Г. (1993). *Становлення і розвиток дошкільної педагогічної освіти в Україні (1905-1941)* (Автореф. дис. канд. пед. наук). Київ.
- Улюкаєва, І. Г. (2007). *Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: навчальний посібник*. Бердянськ.
- Улюкаєва, І. Г. (2016). *Історія дошкільної педагогіки*. Х. Вид-во «Діса плюс». 354 с.
- Усик, В. (1990). Екологічне виховання дітей дошкільного віку. *Дошкільне виховання*, 10, 7-10.
- Ушинський, К. Д. (1949). *Вибрані педагогічні твори*. Київ: Радянська школа.
- Федорова, М. А. (2019). Особливості розвитку ігрової компетентності дитини у контексті наступності між дошкільною освітою і початковою школою. *Система підготовки майбутніх фахівців у контексті*

- становлення Нової української школи: монографія. Житомир: Вид. О. О. Євенок.
- Хордоківський, І. (1970). В. О. Сухомлинський про наймолодших. *Дошкільне виховання*, 7, 39.
- Хриков, Є. М. (2018). *Методологія педагогічного дослідження*: монографія. Харків.
- Чамата, П. (1960). Шляхи формування самосвідомості дитини. *Наукові записки*. Т.14. Радянська школа.
- Чернявська, М. В. (2011). *Естетичне виховання дітей у дошкільних закладах України (друга половина ХХ століття)*. (Дис. канд. пед. наук). Харків.
- Чувашев, І. (1953). Ян Амос Коменський про виховання дітей дошкільного віку. *Дошкільне виховання*, 12, 13-16.
- Шапар, В. Б. (2004). *Психологічний тлумачний словник*. Х.: Прапопр.
- Шикиринська, О. В. (2019). Розвиток логіко-математичного мислення старших дошкільників у контексті Концепції нової української школи. *La science et la technologie à l'ère de la société de l'information: coll. de papiers scientifiques «ΛΟΓΟΣ» з avec des matériaux de la conf. scientifique et pratique internationale, Bordeaux: OP «Plateforme scientifique européenne», V.6., 61-65.*
- Шинкарук, В. І. (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Київ «Абрис».
- Шумер, Т. & Сергєєва І. (2008). Маленькі дослідники. Програма пізнавального розвитку дошкільників у пошуково-дослідній діяльності. *Палітра педагога*, 2, 11-15.
- Якубенко, В. (2000). Дитина і природа. *Дошкільне виховання*, 7, 13.
- Яришева, Н. Ф. (1993). *Методика ознайомлення дітей з природою*: Навч. посібник. К.: Вища шк.
- Ярмаченко, М. Д. (Ed.). (2001). *Педагогічний словник*. Педагогічна думка.
- Demchenko, O., Stakhova, I., Davydova, M., Larina, I., Lyman, Y., & Strilets, S. Preparation of Future Teachers for the Development of Giftedness of

- Preschool and Primary School Children by Means of Dramatization. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference, Volume II*, 165-177.
- Diesterweg, A. (1852). *Der Unterricht in der Klein-Kinder-Schule, oder die Anfänge der Unterweisung und Bildung in der Volksschule*. 5-te Auflage. Bielefeld. Доступ через <https://www.nifbe.de/component/themensammlung?view=item&id=968:adolph-diesterweg-1790-1866&catid=37> (дата звернення 17.08.22)
- Karuk, I., Kolesnik, K., Kryvosheya, T., Prysiazniuk L., & Shykyrynska, O. (2021). Organization of group activities of older preschool children in the process of experimenting *Society. Integration. Education, II* Rezekne, 729-743. doi: <https://doi.org/10.17770/sie2021vol2.6247>.
- Karuk, I., Kolesnik, K., Kryvosheya, T., Prysiazniuk, L., Shykyrynska, O., Vyshkivska, V., & Komarivska, N. (2022). The development of cooperation skills of senior preschoolers in the experimentation process. *Society. Integration. Education, I*, 404-414. doi: <https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6838>
- Kolomiiets, A., Lazarenko, N., & Kolesnik, K. (2022). Peculiarities of Organization of Group Interaction of Preschool Children in the Process of Game-Experimentation. *Preschool Education: Global Trends*, 2. Retrieved from <https://preschool-journal.com/index.php/journal/article/view/16>
- Holiuk, Oksana, Demchenko, Olena, Kit, Galina, & Rodiuk, Nataliia. (2019). Pedagogical conditions for creativity development in mathematical lygifted elementary students. *Problemspace of modern society: philosophical communicative and pedagogical interpretations, Part II*, 580-606.
- Jungsun, K., Mehmet, E., JeoungWoo, B., & Hwayoung, J. (2011). Training soft skills via e-learning. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 23(6), 739–763.
- Dąbrowska, M. (2014). Zabawa wprowadza dziecko w świat sztuki. *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*, nr 1(3).

Muchacka, B. (2014). Zabawa w poznawczym rozwoju dziecka. *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*, nr 1(3).

Архівні джерела

Висновки і пропозиції, доповідні записки та ін., матеріали по наслідках перевірки роботи рай (міськ)вно і дошкільних установ (14 січня – 15 грудня 1974 р.). ДАХМО. Ф. Р-908. Оп. 4. Спр. 49. 152 арк.

Годовой отчет о работе детских садов, дошкольных учреждений за 1981 год. ДАХМО. Ф. Р-5762. Оп. 1. Спр. 12. 11 лист.

Годовые отчеты о работе детских садов, спец.школ и внешкольных учреждений за 1965 г. ДАХМО. Ф. Р-4131. Оп. 2. Спр. 9. 21 лист.

Довідки і інформації районних відділів народної освіти про проведення громадського огляду роботи колгоспних і радгоспних дошкільних закладів за 1969 р. ДАТО. Ф. Р-18. Оп. 1 (т.2). Спр. 1243. 63 арк.

Довідки, інформації про перевірку роботи дитячих дошкільних закладів області за 1977 рік. ДАТО. Ф. Р-18. Оп. 1 (т.2). Спр. 1577. 107 арк.

Докладные записки, справки, сводки и переписка Министерства просвещения УССР с областным отделом народного образования об организации и методике работы школ и детских учреждений за 1965 г. ДАХМО. Ф. Р-4131. Оп. 2. Спр. 9. 304 лист.

Документи по окремих питаннях розвитку народної освіти в області за 1985-1988 р. ДАВіО. Ф. Р-4898. Оп. 15. Спр. 57. 165 арк.

Документи про підсумки роботи дошкільних установ області (довідні записки, довідки) за 1988 р. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7 (т.2). Спр. 2787. 101 арк.

Документы о проверки состояния учебно-воспитательной работе в подготовительных группах дошкольных учреждений области (приказ, справки, докладные записки) 22 февраля – 13 августа 1986 г. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 2592. 36 лист.

Документы о результатах инспекторских фронтальных и тематических проверок детских дошкольных учреждений за 1980 г. (доклады, информации). ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 1827. 52 лист.

Документы о результатах смотра условий содержания, обучения и воспитании детей в дошкольном детском доме (информации, сведения, переписка) 24октября – 1 декабря 1986 г. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 2595. 61 лист.

Документы о результатах смотра условий содержания, обучения и воспитании детей в дошкольном детском доме (информации, сведения, переписка) 24октября – 1 декабря 1986 г. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 2595. 61 лист.

Документы о содержании обучения и воспитания детей в детских дошкольных домах за 1984-87 гг. (решения, приказы, справки, докладные записки). ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 2356. 89 лист.

Документы об итогах проверки учебно-воспитательной работе в дошкольных учреждениях области 15 декабря 1986 г. (справки, приказ, докладные записки). ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 2594. 166 лист.

Звіти дитячих садків та ясла-садків за 1963 рік. ДАТО. Ф. Р-18. Оп. 3. Спр. 46. 14 арк.

Информации районо о работе детских дошкольных учреждений области за 1972-1973 учебный год. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 975. 162 лист.

Информация о воспитательной работе детских дошкольных учреждений по районам области за 1966-1967 г.г. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 325. 288 лист.

Информация о воспитательной работе детских садов и яслей-садов за 1965-1966 г.г. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 172. 370 лист.

Інформації про стан навчально-виховної роботи в дошкільних закладах області за 1980-1981 навчальний рік. ДАТО. Ф. Р-18. Оп. 1 (т.2). Спр. 1848. 93 арк.

- Материалы (информация, справки, сведения) о работе детских дошкольных учреждений области за 1969-1970 уч.г. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 645. 118 лист.
- Материалы инспекторских проверок детских дошкольных учреждений (информации, акты, докладные записки) 14 февраля – 15 марта 1968 г. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 524. 206 лист.
- Материалы инспекторских проверок детских дошкольных учреждений области (приказы, акты, справки, информации) за 1970 год. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 760. 125 лист.
- Материалы о подготовке к работе колхозный сезонных яслей-садов (планы, докладные переписки) ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 402. 140 лист.
- Материалы о работе детских дошкольных учреждений области за (информация, справки, докладные записки) ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр. 971. 157 лист.
- Материалы областной и районной конференции работников дошкольных учреждений (планы, отчеты, переписка) 1 октября – 14 октября 1963 р. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 5. Спр. 53. 55 лист.
- Материалы обследования работы колхозных дошкольных детских учреждений (решения, справки и др.) 3 мая – 28 декабря 1963 г. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 6. Спр. 115. 141 лист.
- Материалы с докладами об итогах работы конференций дошкольных учреждений за учебный год 1966. ДАВіО. Р-4897. Оп. 7. Спр. 329. 116 лист.
- Матеріали конференції працівників дошкільних установ області за 29-30 вересня 1965 року. ДАТО. Ф. Р-18. Оп. 3. Спр. 201. 61 арк.
- Накази, постанови Міністерства народної освіти України про розвиток народної освіти 19 червня 1985 – 10 липня 1989 р. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 15. Спр. 23. 60 арк.

- Переписка з партійно-радянськими органами з питань поліпшення народної освіти в районі (9 січня – 12 серпня 1968 р.). ДАХмО. Ф. Р-4131. Оп. 4. Спр. 179. 161 арк.
- Показники розвитку дошкільної, загально-середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти області за 1998 р. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7 (т.2). Спр. 3401. 69 арк.
- Показники розвитку дошкільної, загально-середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти області за 2001 р. ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7 (т.2). Спр. 3589. 39 арк.
- Про заходи по дальшому розвитку дитячих дошкільних установ, поліпшенню виховання та методичного обслуговування дітей дошкільного віку. ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп. 14. Спр. 77. 118 арк.
- Про стан і заходи по дальшому дошкільному вихованню дітей в місті (1961 р.). ДАВіО. Ф. Р-5053. Оп. 1. Спр. 978. 176 арк.
- Про стан розвитку дошкільних дитячих установ області. ДАВіО. Ф. Р-2700. Оп. 6. Спр. 196. 118 арк.
- Протоколи нарад працівників дошкільних установ (12 вересня 1972 р. – 10 березня 1983 р.). ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 15. Спр.5. 93 арк.
- Протоколы педсоветов о работе дошкольных учреждений (24 декабря 1964 г. – 17 декабря 1969 г.). ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 10. Спр.1. 54 лист.
- Протоколы педсоветов о работе дошкольных учреждений (24 марта 1970 г. – 8 июня 1972 г.). ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 7. Спр.756. 46 лист.
- Протоколы районных конференций, совещаний и семинаров учителей и работников детских учреждений района и доклады к ним (5 января – 6 января 1967 г.). ДАХмО. Ф. Р-4131. Оп. 2. Спр. 36. 36 лист.
- Протоколы семинаров учителей первых классов и воспитателей групп продленного дня по программе дошкольного воспитания (1 февраля – 11 апреля 1969 г.). ДАХмО. Ф. Р-1091. Оп. 4 (т. III). Спр. 234. 32 лист.
- Протоколы совещаний работников дошкольных учреждений (19 ноября 1983 – 13 октября 1987 р.). ДАВіО. Ф. Р-4897. Оп. 13. Спр. 172. 30 лист.

Річні звіти, розробки, аналізи по річній звітності по 1968/69 н.р. Т.1. ДАХМО.

Ф. Р-4131. Оп. 4. Спр. 227. 118 арк.

Сводный отчет о детских садах и ясли-садах за 1967 год. ДАХМО. Ф. Р-

3515. Оп. 3. Спр. 38. 4 лист.

Статистические отчеты детских дошкольных учреждений района за 1966 г.

ДАХМО. Ф. Р-4131. Оп. 2. Спр. 30. 21 лист.

ДОДАТКИ

Додаток А

Глосарій

Спостереження – цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності, метод наукового пізнання. Спостереження потребує активізації усіх психічних процесів особистості, особливо уваги й мислення (Гончаренко, 1997, с. 366).

Спостереження – це те, що виявили, помітили після уважного розглядання, вивчення, дослідження та ін. кого-, чого-небудь (Бусел, 2005, с. 1256).

Спостереження – початковий етап емпіричного дослідження світу, характеризується цілеспрямованим активним сприйняттям дійсності з метою отримання чуттєвих даних про об'єкт пізнання. Як правило, спостереження включено в процедуру експерименту як його необхідна складова частина (Шинкарук, 2002, с. 742).

Експеримент – метод пізнання явищ дійсності в умовах спеціального відтворення природних закономірностей на основі певної наукової теорії, що визначає мету, спосіб проведення та інтерпретацію результатів (Шинкарук, 2002, с. 190-191).

Експеримент – чуттєво-предметна діяльність у науці, і у вужчому смислі – дослід, відтворення об'єкту пізнання, перевірка гіпотез тощо (Ярмаченко, 2001, с. 196).

Експеримент – дослідження шляхом внесення в нього змін відповідно до гіпотези з метою формування певних якостей особистості (Крутій & Фунтікова, 2010, с. 83).

Експеримент – метод дослідження, сутність якого полягає в розкритті досліджуваного явища в чітко регульованих умовах (Жадан, 2018, с. 34).

Дослід – 1) відтворення якогось явища, створення чогось нового у певних умовах з метою дослідження, випробування 2) спроба здійснити щось, пробне здійснення чогось в експерименті (Ярмаченко, 2001, с. 162).

Дослід— важливий шлях пізнання. Цінність його в тому, що діти самостійно у певній логічній послідовності здобувають знання, а не отримують від педагога готові (Жадан, 2018, с. 144).

Діяльність — визначається як специфічно людська форма активного ставлення до дійсності, регульована свідомістю як вищою інстанцією, внутрішня і зовнішня активність, що спричиняється потребою і регулюється свідомо поставленою метою (Синявський & Сергєєнкова, 2007).

Діяльність — динамічна система взаємодії суб'єкта зі світом, у процесі якої відбувається виникнення і втілення в об'єкті психічного образу та реалізація опосередкованих ним відносин суб'єкта у предметній дійсності» (Шапар, 2004, с. 101).

Діяльність — систему дій, практичних і розумових, спрямованих на досягнення якої-небудь мети (Товкач, 2014, с. 106).

Дослідницька діяльність — розуміють таку діяльність, яка безпосередньо пов'язана з вирішенням творчого дослідницького завдання, що не має наперед відомого результату та передбачає етапи, характерні для наукового дослідження (визначення проблеми, формулювання гіпотези дослідження, власне проведення дослідження, аналіз його результатів і остаточне узагальнення, формулювання висновків) (Кремень, 2008, с. 236).

Дослідницька діяльність — вид активності дитини, спрямований на пошук об'єктивної інформації про устрій Всесвіту шляхом особистого практичного експериментування з об'єктом дослідження (Крутій, 2017).

Пошуково-дослідницька діяльність — це активна пізнавальна діяльність дітей у здобутті нових знань, виробленні способів пізнання, що потребує пізнавальної самостійності, форми організації пошукової діяльності; система пізнавальних завдань, евристичні бесіди, дискусії, дослідницькі завдання тощо (Жадан, 2018, с. 31).

Пошуково-дослідницька діяльність — це діяльність, яка передбачає розв'язання дошкільниками ситуацій за допомогою проведення дослідів та нескладного експериментування, під час яких діти задіюють свій чуттєвий

досвід, самостійно аналізують результати, роблять висновки, пізнають сутність того чи іншого явища (Михайліченко, 2018, с. 42).

Дослідницько-експериментальна діяльність – це організована педагогом діяльність дітей, у якій вони шляхом самостійного відкриття природи, розв’язання проблемних завдань, практично перетворювальних дій одночасно оволодівають новими знаннями, а також уміннями та навичками їх подальшого самостійного набуття (Лисенко, 1994, с. 78).

Дитяче експериментування – це діяльність у якій вихованці рахують, вимірюють, порівнюють, визначають форму та розміри об’єктів, удосконалюючи цим свої логіко-математичні навички (Гануза, 2004, с. 12)

Дитяче експериментування – пізнавальна діяльність, у процесі якої здійснювані дитиною практичні дії виконують орієнтовно-дослідницьку функцію, створюючи умови, в яких розкривається зміст об’єкта (Крутій, 2017, с. 18).

Додаток Б

Особливості дитячого експериментування

№	Особливість	Характеристика
1.	Власна активність (самостійність)	Діяльність, яка виконується тільки дітьми впродовж отримання нових відомостей про об'єкт довкілля
2.	Визначення дітьми цілей та відповідних дій	Відповідно до отримання нових відомостей про об'єкти дослідження, діти ставлять перед собою все нові й нові цілі, які потім намагаються зреалізувати
3.	Наявність спроб та помилок	Для досягнення нових цілей вимагається надзвичайно багато практичних дій, результати яких не можуть бути відомі дошкільникам. У ході експериментування діти не бояться припуститися помилки, що є важливим для розвитку нестереотипного мислення, яке визначає ефективність засвоєння знань
4.	Наявність незрозумілих фактів	Нові об'єкти, з якими експериментують діти, спочатку виявляються незрозумілими, такими, що їх дитина не може чітко охарактеризувати, вони присутні в дитячій свідомості у формі нечітких уявлень. Експериментування дозволяє дитині сформулювати власні уявлення про явища й об'єкти довкілля, «пояснити» їх
5.	Головна роль відводиться дітям, а не педагогу	Роль дорослого полягає у створенні спеціальних об'єктів чи ситуацій, які стимулюють пізнавальну активність дітей. Найголовніше – давати можливість дошкільникам мислити самостійно
6.	Отримання нових «незапланованих» знань	Під час експериментування з новим об'єктом діти можуть отримати зовсім неочікувану для них інформацію, що призводить до отримання нових знань та зміни ходу дослідження
7.	Створення осередку експериментування та	Лабораторія має містити матеріали, предмети, які потрібні для власного

	дослідів (лабораторії)	вибору дошкільниками під час експериментування. Також такі осередки дають можливість врахувати бажання дітей, які пов'язані з темою вибору дослідження, тривалістю, кількістю учасників
--	------------------------	---

Додаток В**Організація дослідів з дітьми старшого дошкільного віку
(за С. Єлмановою – співробітником інституту педагогіки АПН України)****Дослід 1**

Тема. Повітря.

Мета: уточнити уявлення дітей про те, що повітря – складова життя рослин; розвивати уважність, допитливість.

Припущення: корені рослин дихають під землею, бо там є повітря.

Хід дослідів: грудочку твердої землі вкиньте у трилітрову банку з водою. Спостерігайте появу бульбашок. Звідки вони з'явилися? Із землі. Рослини, як всі живі істоти, дихають повітрям. Воно необхідне їм для росту й розвитку. Якщо ґрунт твердий, повітря в ньому мало, і кореням майже нічим дихати. Тоді потрібно рятувати рослину, а саме розпушити землю. І тоді повітря буде проникати в землю і корені рослин будуть дихати під землею. Тобто наше припущення підтвердилось.

Дослід 2

Тема. Вода.

Мета. уточнити уявлення дітей про те, що вода є необхідною умовою для рослин; розвивати спостережливість.

Припущення: вода не рухається по стеблах і листях рослин, вона залишається в коренях.

Хід дослідів: для наочної доказовості руху води по всіх частинах рослини візьміть 1-2 пагони судинної рослини, наприклад, бальзаміну, з добре сформованою системою й помістіть їх у забарвлений розчин. Разом з дітьми спостерігайте, як бальзамін всмоктує зафарбовану воду. Отже, припущення не підтвердилось. Діти пригадують, які умови необхідні рослинам для нормальної життєдіяльності: повітря, світло, вода, тепло. Для цього потрібно забезпечити правильний догляд за рослинами.

Додаток Д

Конспект заняття із дитячим експериментуванням з циклу

«Ми – хіміки»

(автор Н. Саркісова – вихователька закладу дошкільної освіти)

Мета: ознайомити дітей зі способом отримання картопляного борошна з тертої картоплі, на основі набутих раніше знань дослідницьким шляхом, учити визначати наявність у ньому крохмалю; розвивати пізнавальну діяльність, логічне мислення, творчість, збагачувати пам'ять; сприяти емоційному піднесенню, набуттю вміння працювати разом, комфортному почуванню в колективі; формувати трудові навички.

Обладнання: тертушка, марля, картопля, прозора ємкість, біла тканина, серветки, водно-йодний розчин.

Попередня робота: бесіда «Як картопля на стіл потрапила»; набуття досвіду щодо визначення наявності крохмалю в картоплі та яблуках.

Хід заняття:

I. Вступна частина: закріплення способу визначення крохмалю в харчових продуктах.

Вихователь запитує дітей:

– Що ми з вами робили на минулому занятті? (*Ми з'ясовували, чи є крохмаль у картоплі та яблуках*). За допомогою якого розчину ми це з'ясовували? (*Крапали на шматочок картоплі та яблука водно-йодний розчин*). Чи вдалося нам виявити крохмаль? (*Ми виявили крохмаль у картоплі*). Як ми визначили, що це крохмаль? (*Йодно-водний розчин на шматочку картоплі посинів*). А сьогодні ми з вами підемо далі – приготуємо цей крохмаль.

II. Лабораторна робота: одержання картопляного борошна; визначення наявності в ньому крохмалю.

1. Картоплю ретельно миють.
2. Труть на звичайну тертку.
3. Перекладають отриману консистенцію на марлеве сито.

4. Збирають сік із крохмалем у посуд.
5. Віджимають сюди отриману консистенцію, що в марлі.
6. З осілого крохмалю зливають сік і заливають його чистою водою.
7. Коли крохмаль осяде на дно, зливають воду.
8. Розкладають крохмаль тонким шаром на тканину й просушують.
9. Для перевірки наявності крохмалю в залишках тертої картоплі марлевий мішечок із ними опускають у водно-йодний розчин.

III. Підсумок заняття:

– Що ми сьогодні отримали? (*Ми сьогодні отримали крохмаль*). Для чого його можна використовувати? (*Завареним крохмалем крохмелять білизну; сухий порошок – крохмаль, додають у торти; крохмалем згущують киселі*). Що міститься у крохмалі? (*У ньому містяться вуглеводи*). Що це таке? (*Вуглеводи – це речовини, які надходять із їжею в організм. Вони потрібні для роботи м'язів, тобто для нашого руху*). Правильно, вуглеводи потрібні організмові, щоб працювали серцеві м'язи, а також для розумової діяльності.

Додаток Е

Опитувальник для педагогів закладів дошкільної освіти

Шановний респонденте! Вашій увазі пропонується опитувальник для з'ясування стану організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти.

Опитування є анонімним, просимо відповісти максимально чесно на запропоновані запитання, навести власні приклади.

Усі відповіді буде використано з науковою метою.

Вказати місто (с.м.т., селище, село) та заклад дошкільної освіти, де Ви працюєте.

Вкажіть свій повний вік. Стать.

Статус.

1. Укажіть Ваш стаж роботи в закладі дошкільної освіти.

- до 3-х років;
- 3-5 р.;
- 5-10 р.;
- 10-15 р.;
- більше 15 р;

2. Як Ви думаєте, що таке дитяче експериментування?

– спеціально організована педагогом або дітьми діяльність, у якій здобувачі дошкільної освіти шляхом самостійного відкриття, розв'язання проблемних завдань, практичних перетворювальних дій різними методами дослідження оволодівають однією із ключових компетентностей, а саме дослідницькою, яка має продовження в початковій школі та впродовж життя.

– діяльність педагога, під час якої діти отримують нові знання, уміння, навички, що є необхідними для їхнього розвитку.

– це спостереження, під час якого діти отримують нові знання та фіксують результати свого сприймання.

– діяльність дитини з моделювання іншого виду діяльності з розважальною чи навчальною метою.

3. Як часто організовуєте дослідницько-експериментальну діяльність дітей?

- постійно
- 5-6 разів на тиждень
- 1-2 рази на тиждень
- взагалі не організовую

4. З якого віку Ви впроваджуєте дитяче експериментування?

- з раннього віку
- з молодшого дошкільного віку
- з середнього дошкільного віку
- зі старшого дошкільного віку

5. Під час вивчення яких освітніх напрямів, за Базовим компонентом дошкільної освіти (2021) Ви організовуєте дитяче експериментування (можливо декілька варіантів відповіді)?

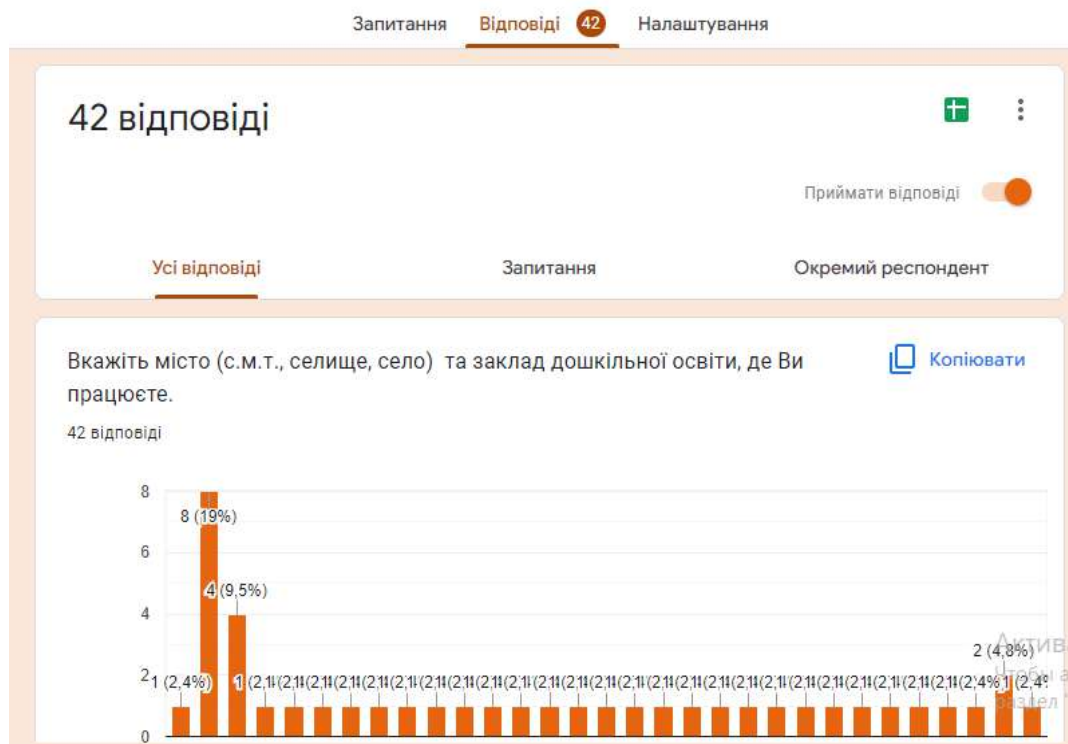
- Освітній напрям «Особистість дитини»
- Освітній напрям «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі»
- Освітній напрям «Дитина в природному довкіллі»
- Освітній напрям «Гра дитини»
- Освітній напрям «Дитина в соціумі»
- Освітній напрям «Мовлення дитини»
- Освітній напрям «Дитина у світі мистецтва»

6. У чому Ви вбачаєте цінність організації дитячого експериментування в закладі дошкільної освіти?

7. Чому, на Вашу думку, дитяче експериментування недостатньо застосовується в освітньому процесі закладі дошкільної освіти?

Дякуємо за участь в опитуванні! За бажанням ви можете навести цікаві приклади організації дитячого експериментування з власної освітньої діяльності.

Результати анкетування вихователів

Статус (педагог закладу дошкільної освіти, керівник закладу дошкільної освіти, вихователь-методист).

42 відповіді

Запитання Відповіді 42 Налаштування

6. У чому Ви вбачаєте цінність організації дитячого експериментування в закладі дошкіль освіти?

42 відповіді

В тому що діти самостійно отримують знання

Дізнаються щось нове

Щось новеньке.

Дізнатися чогось нового

Дитина сама методом проб та експериментів досліджує, та досягає результату

На мою думку це дуже гарний шлях отримання дитиною певного досвіду шляхом самостійного проведення певних дій.

Краще засвоюються знання дітей.

Запитання Відповіді 42 Налаштування

7. Чому, на Вашу думку, дитяче експериментування недостатньо активно запроваджується освітньому процесі закладу дошкільної освіти?

42 відповіді

Тому що всі бояться наслідків або нема можливості

Обмеження в часі, недостатньо матеріалів

Через недостачу часу

Створення повноцінних лабораторій, велика матеріальна вартісна база

Немає матеріального забезпечення для цього з боку ЗДО

Не всі можуть його припіднести як самостійне дитяче експериментування, зазвичай це робить вихователь а діти спостерігають. Так і через не знання старшим поколінням вихователів про сучасні методики.

Тому що, мало хто заохочує дітей до такої діяльності

Не погоджуюся з цією думкою.

Дякуємо за участь в опитуванні! За бажанням ви можете навести цікаві приклади організації дитячого експериментування з власної освітньої діяльності.

10 відповідей

Наприклад змішуючи кольори фарб, ми з дітьми досліджуємо як утворюються нові

Кольоровий сніг.,

Було цікаво.

Експерименти з водою, фарбами

Вода, повітря, сонце, вітер, дощ, пісок, глина, іграшковий матеріал(кубики, м'ячі і т.д)фарби та багато інших

Експериментальна діяльність в умовах ДНЗ на фоні проектної діяльності "Город на підвіконні"

Діти дуже люблять досліди з водою і її властивостями, спостереження за рослинами.

Кругообіг води на підвіконні, робота за сенсорним столиком, "Як після дотиків хліб покривається пліснявою", "Мікроби на долонях"

Додаток 3

**Етапи розвитку експериментування як виду діяльності дітей
раннього та дошкільного віку**

Вік	Особливості розвитку
1-3 роки	Діти активно освоюють предметний світ шляхом маніпулятивної діяльності, тобто експериментуючи з предметами та об'єктами. Їх захоплює сам процес, хоча вони не вміють співвідносити результат з процесом досягнення мети. Тобто у цьому віці дитяче експериментування має ситуативний характер. Малюки 1-3 років виявляють значну пізнавальну активність та допитливість, тобто об'єкти та предмети, які їм цікаві, діти можуть довго розглядати та ними маніпулювати. Діти раннього віку можуть досліджувати воду, пісок, повітря, сонце, іграшки, себе як особистість тощо. Головна мета дитячого експериментування – ознайомлення з довкіллям через відчуття та виокремлення основних зовнішніх властивостей об'єктів дослідження.
4-5 роки	Діти чотирьох-п'яти років готові до цілеспрямованого експериментування. У цей період педагог проводить разом з дітьми досліди та експерименти, коментуючи процес та результати дослідження. Тобто вихователь не самотійно демонструє дослід чи експеримент, а залучає дошкільників до їх проведення. Діти отримують знання про об'єкт чи предмет дослідження, визначаючи основні їх властивості, та пов'язують результати дослідження з повсякденним життям. Підтримка, допомога, самотійність виконання дітьми дослідження, візуальний контроль з боку дорослого, заохочення до такої діяльності, дотримання правил техніки безпеки – основні вимоги до педагога.

	Діти цього віку досліджують неживу природу (стан води, ґрунт, пісок та їх властивості); живу природу (обстеження різноманітних рослин (висота, форма, розмір, листя, крона, гілки, плоди, квіти), зміни, які відбуваються з рослинами в різні пори року; розглядають тварин, визначають їхні ознаки; спостерігають, як утворюються різноманітні кольори, змішуючи фарби; створюють дитячі оказіоналізми; обстежують різноманітні речі; досліджують геометричні еталони, особистісні якості. Основна мета дитячого експериментування у цьому віці – навчити дітей мислити, а саме порівнювати та аналізувати і тим самим розширювати знання про об’єкти та предмети навколишнього світу, виділяючи їх внутрішні властивості.
6-7 років	До шести років у розвитку дитини відбуваються істотні зміни. Насамперед дитина починає вільно спілкуватися з однолітками та вміє висловити свою думку; активний словник дошкільника поповнюється завдяки словам, що позначають властивості об’єктів, які досліджуються. Діти 6-7 років, маючи свою мету, висувають припущення та шукають шляхи підтвердження або спростування своїх гіпотез. У них розвивається пізнавальний інтерес, формується продуктивність розумових процесів – уваги, мислення, пам’яті. Дошкільники можуть спрямовувати їх на вирішення конкретних завдань, на засвоєння і виконання правил, на досягнення кінцевого результату. Вони здатні до планування своєї діяльності, практичного втілення власного задуму. Діти цього віку проводять такі різновиди дослідів: у неживій природі (значення вологи в ґрунті, як просочується вода в піску, про іній, як утворюється град, сніг та крига, туман, роса,

	веселка); у живій природі (дослідження гілочок дерев у груповій кімнаті взимку, довести, що з насінини виросте рослина і показати, які умови потрібні для цього, ознаки овочів та фруктів, порівняння гілок та квітів рослин); з геометричними фігурами – досліджуючи їх властивості; з матеріалами (тканина, папір, пластик, метал, поролон, кераміка); у мистецтві (дослідження різноманітних нетрадиційних технік малювання та ліплення) тощо. Мета цього етапу: структурування знань та приведення їх в систему, активне використання результатів дослідження у практичній діяльності, розвиток усіх психічних процесів
--	---

Тематика дослідів та експериментів**Досліди та експерименти з навчання мови та розвитку мовлення****ДОСЛІД 1**

Тема. ДЕСЯТЬ СЛІВ.

Вік. 5-6 років.

Дослідницьке завдання: закріпити уміння дітей добирати слова на відповідну літеру; розвивати мовлення; збагачувати словниковий запас; виховувати повагу до однолітків.

Хід дослідів:

1 етап. Діти, як Ви гадаєте чи є такі слова, які починаються на однакову літеру? А чи багато їх?

2 етап. Тож давайте дослідимо чи є такі слова? І скільки їх? Чи зможемо ми назвати мінімум 10 слів, які починають на одну й ту ж літеру.

3 етап. Тож перша наша літера «Б» (барабан, буряк, борсук, бограч, баклажан, бадмінтон, бобер, білка, баран, бабуса) і т.д.

4 етап. Під час нашого дослідів ми довели, що є багато слів, які починаються на однакову літеру.

ДОСЛІД 2

Тема. ДЕ НАРОДЖУЄТЬСЯ ЗВУК?

Вік. 5-6 років.

Дослідницьке завдання: сформувані уявлення дітей про звук і де він утворюється; вчити малят чітко вимовляти звуки та слова; розвивати мовлення; виховувати повагу один до одного; чіткість вимови слів та звуків; виховувати повагу один до одного.

Хід дослідів:

1 етап. Дітки, ми уже знаємо чарівні звуки природи, а є ще звуки, які ми вимовляємо. Ще з давніх-давен первісні люди не вміли говорити і використовували для спілкування крик чи писк. Але пройшло дуже багато тисяч років і люди поступово вчилися говорити. Спочатку вони повторювали

звуки, імітували голоси тварин, птахів чи один одного, потім навчилися вимовляти звуки. Ось звук Р, люди навчились вимовляти під час ричання собаки та тигра. Звук С під час шипіння змії. Звук Ш навчились вимовляти слухаючи вітер, шелест листя та трави. Як Ви гадаєте, а звуки Ж, З, Ц, Ф, ДЗ, ДЖ де могли чути люди?

2 етап. А як виникає звук? Ми можемо дослідивши наші органи мовлення. Для цього будьте уважними та прислуховуйтеся до своєї вимови.

3 етап. Покладіть долоню на шию під підборіддям, проспівайте: *А-а-а!* або *О-о-о!* Відчуваєте дрижання. Це коливаються голосові зв'язки. Коли голосові зв'язки не рухаються, голос спить і не звучить, а коли ми починаємо вимовляти різні звуки, голос прокидається і голосові зв'язки під впливом повітря починають дрижати, коливатися, як струни на гітарі, скрипці. Голосові зв'язки можна назвати найдивовижнішим музичним інструментом, який утворює неповторну мелодію, людське мовлення. Голосові зв'язки не можна перенапружувати. Якщо голосно кричати чи довго кричати, то можна пошкодити голосові зв'язки. Хворі зв'язки будуть погано коливатися і голос буде хрипіти або й зовсім „пропаде”. Тому діти, треба завжди говорити спокійно, не кричати, не галасувати, щоб не зіпсувати голосові зв'язки.

Також при вимові звуків нам допомагають інші помічники, а це зуби, язичок, горло та ін. Ось давайте вимовимо звук Р, що нам допомагає його вимовляти. А звук С, а звук Г. Молодчинки!

4 етап. Отже, Ви зрозуміли, що всі звуки утворюються у порожнинах рота і носа. В утворенні голосу беруть участь язик, губи та нижня щелепа. Завдяки цьому людина вимовляє звуки.

Досліди та експерименти під час ознайомлення дітей із природним довкіллям

ДОСЛІД 1

Тема. НАЯВНІСТЬ ПОВІТРЯ В РЕЧОВИНАХ

Дослідницьке завдання: сформулювати уявлення дітей, що повітря міститься і твердих речовинах; розвивати інтерес до неживої природи.

Обладнання: вода, скляні прозорі посудини, шматок цеглини, поролон, каміння, кора дерев.

Хід досліду:

1 етап. Вихователь: Діти, мені дуже цікаво чи знаєте, що знаходиться навколо нас (*Навколо них є багато різних предметів*). Це правильно. Але є щось таке, яке знаходиться повсюди, але ми його не можемо побачити. Як ви думаєте, що це? (*Повітря*). Так, це повітря. Ми ним дихаємо, все живе дихає повітрям. Повітря дійсно знаходиться повсюди. Але чи знаходиться повітря в середині предметів. Давайте перевіримо це.

2 етап. Вихователь пояснює хід досліду. Також пояснюються правила поведінки під час досліду, а саме те що не можна кидатися матеріалами, брати їх до рота.

3 етап. В прозорі посудини діти наливають воду. Потім в кожную склянку потрібно кинути різні матеріали, але не перемішувати. Потім потрібно спостерігати, доти поки на об'єктах та матеріалах в посудинах не виступлять бульбашки повітря. Під час спостереження, діти обговорюють де ж бульбашки взагалі будуть, і де проявляться швидше.

4 етап. Після того, як бульбашки з'явилися, діти роблять висновок, що повітря є всюди. Навіть у твердих предметах.

ДОСЛІД 2

Тема. ВИПАРОВУВАННЯ ВОЛОГИ З ЛИСТЯ РОСЛИН.

Дослідницьке завдання: закріпити знання дітей про рух води в рослині, перевірити куди зникає вода з листя; розвивати логічне мислення, мовлення.

Вік. 5-6 років

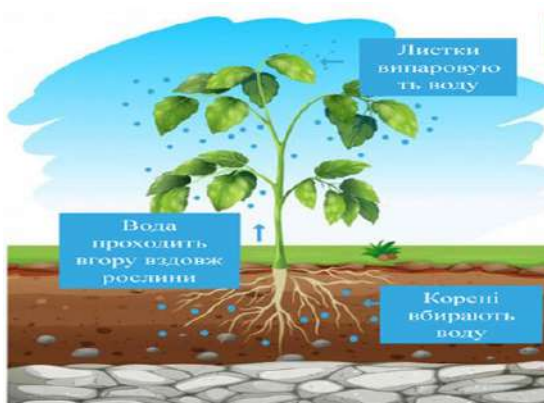
Обладнання: рослина, целофановий пакет, нитка, зображення з рухом води в рослині.

Хід досліду:

1 етап . Діти, погляньте на наші рослини в куточку живої природи. Чому їх потрібно поливати? (Рослинам потрібна вода, щоб рости). Так, правильно. А як рухається вода з ґрунту до листя? (Коли ми поливаємо рослину, вода потрапляє в ґрунт до кореня рослини, звідти піднімається по стеблу до листя). А куди ж зникає вода з листя?

2 етап. Давайте щоб це з'ясувати проведемо дослід. Для цього нам потрібно рослина, целофановий пакет й нитка. Діти, будьте акуратні з рослинами, щоб не завдати їм шкоди.

3 етап. Спочатку ми одягнемо на листочок целофановий пакетик і закріпимо його ниткою. Щоб швидше побачити результат, поставимо рослину у тепле, світле місце (через кілька годин діти й вихователь повертаються до рослини). Дітки, погляньте що сталося з пакетиком? (Він

запотів) Давайте спробуємо обережно його зняти й подивимось, що всередині? (Вода) Як ви гадаєте звідки вона взялася? (Випарувалася з поверхні листя) А чому не видно води на іншому листочку? (Вода випарувалася в навколишнє середовище).

4 етап. Дітки, то що ж ми сьогодні дізналися? (Через корінці по стеблу вода потрапляє у листочки, звідти випаровується в навколишнє середовище, тобто у повітря)

Досліди та експерименти під час логіко-математичного розвитку

ДОСЛІД 1

Тема. ГЕОМЕТРИЧНІ ФІГУРИ.

Вік. 5-6 років.

Дослідницьке завдання: навчити дітей розрізняти геометричні фігури; розвивати мислення, увагу.

Обладнання: дерев'яний конструктор у вигляді геометричних фігур.

Хід досліду:

1 етап. Діти, коли сьогодні гуляли ми бачили багато гарних будівель, які я сфотографувала. Ось погляньте, дані світлини. А які найбільше сподобалися вам? А на що ці будівлі або їхні частини схожі? Так багато будівель дуже схожі на звичайні геометричні фігури. А іноді такі фігури можуть в собі мати декілька інших фігур.

2 етап. Чи зможемо ми з геометричних фігур побудувати такі гарні будинки? Тому давайте подумаємо з яких різнокольорових геометричних фігур можна побудувати будиночок який вам найбільше сподобався та побудуємо (вихователь роздає конструктор і розповідає правила поводження під час досліду).

3 етап. Вихователь показує дітям фото різних будівель. Діти мають уважно переглянути ці світлини. Потім відповідно до цих світлин діти мають відтворити будівлі, підбираючи різні геометричні фігури конструктору.

4 етап. Діти зробили висновок, що більшість будівель складаються з звичайних геометричних фігур, а також те що одні геометричні фігури можуть вміщати в себе інші геометричні фігури.

ДОСЛІД 2

Тема. ЦИФРОВІ ВАГИ.

Вік. 5-6 років.

Дослідницьке завдання: навчити дітей визначати де більше де менше; сформулювати поняття «баланс»; розвивати мислення, увагу.

Обладнання: Картонні цифри, ваги, склянка та крупи.

Хід досліду:

1 етап. Доброго дня діти, у нас сталась лихо у країні Цифр, вони посварились і не можуть визначити хто з них більший, а хто менший. Давайте їм допоможемо та проведемо дослід.

2 етап. Перш ніж розпочати дослід пригадаймо правила техніки безпеки. Не сідати на ваги, не натискати долонею, не рвати картон. Для досліду нам потрібні зроблені у вигляді цифр гирі до ваг.

3 етап. У цифру 1 насипаймо 1 склянку крупи, а в цифру 2 – 2 склянки крупи. Поставимо їх на ваги. І що ж ми бачимо? Що цифра 2 важча за цифру 1, тобто цифра 2 більша за цифру 1. Але якщо на ваги додати ще одну цифру 1 то ми бачимо що в нас вийшов баланс рівноваги. В який бік ваги переважаються? Чому? Скільки потрібно гирьок одного числа, щоб ваги не нахилилися? Одне число більше іншого, тому ваги нахилилися (далі діти досліджують та порівнюють інші цифри).

4 етап. Отже, ми з вами дізналися що цифра 2 більша за 1, але дві цифри один дорівнюють одній 2 і так далі.

Досліди та експерименти у світі «Мистецтв»

Приклад дитячого експерименту по етапах на тему «Малюнок на молоці».

Дослідницьке завдання: ознайомити дітей із властивостями молока, як рідини; розвивати спостережливість, уміння аналізувати та порівнювати; виховувати дружність та повагу до однолітків.

Обладнання: посудина, молоко, борошно, серветки, клей ПВА, пензлик, фарби.

Вихователь. Діти, як називається людина, яка малює картини? (художник)

Вихователь. Так. А чим і на чому він малює свої шедеври? (відповіді дітей: пензлем, фарбами, на аркуші паперу та інше).

Вихователь. Чи можна малювати на молоці? Ми сьогодні з вами перевіримо провівши експеримент. Для цього ми використаємо прості та безпечні інгредієнти: посудина (тарілка), молоко кімнатної температури, борошно, клей ПВА і фарба (діти самостійно розробляють методику проведення експерименту).

Вихователь. Послухайте діти, як правильно провести даний експеримент. Ознайомлення з інструкцією:

1. В тарілку з молоком потрібно додати борошно і клей, щоб фарба трималася на поверхні молока.
2. Всі інгредієнти змішати до однорідної маси. Молоко готове до малювання.
3. Кінчик пензлика опускаємо в фарбу і злегка доторкаємось до поверхні молока та малюємо, не забувайте змивати фарбу після кожного малювання пензлем.

Вихователь. Як ви гадаєте, чи зможемо ми намалювати щось на молоці за допомоги даних засобів та інгредієнтів? *(Відповіді дітей, та їх роздуми).*

Вихователь. Тож, давайте, перевіримо нашу гіпотезу, про те чи можна малювати на молоці, але перед цим пригадаємо, правила безпеки під час проведення дослідів та експериментів:

- 1) досліді та експерименти мають проводитися лише з дозволу дорослих та за їх присутності;
- 2) до початку експерименту всі його виконавці мають підготувати робоче місце, щоб нічого не було зайвого одягнути захисні халати, окуляри та рукавички у разі потреби. Після завершення роботи потрібно прибрати своє робоче місце;
- 3) під час виконання експерименту забороняється їсти або пити;
- 4) не можна брати руками речовини та інгредієнти або куштувати їх на смак;
- 5) дотримуватися атмосфери дружелюбності та поваги.

(виконання експерименту за допомогою інструкції).

Вихователь. Діти, що у нас виходить? *(Відповіді дітей: хтось бачить на одному з малюнків рельєф якоїсь невідомої планети; хтось карту ще не вивчену частину земної кулі).*

Вихователь. А як ви б назвали свої унікальні шедеври? *(Відповіді дітей: хтось називає неіснуючу рослину і багато іншого, інші – можуть придумати назву для островів та морів).*

Вихователь. Скажіть, тепер чи можна малювати на молоці? За допомогою яких засобів, ми досягли даних результатів? *(Відповіді дітей).*

Вихователь. А якщо ми не додали клею ПВА та борошна до молока, то змогли б намалювати свої унікальні шедеври? Тож перевіримо *(діти перевіряють і бачать, що це не можливо).*

Вихователь. Отже, наш експеримент завершився і можемо впевнено стверджувати про те, що малювати по молоці можливе, тільки якщо застосувати всі засоби та речовини, які застосовували ми.

ДОСЛІД 1

Тема. ПРИРОДНІ ФАРБИ.

Дослідницьке завдання: вчити дітей робити власноруч фарби із природніх матеріалів; розвивати уяву, спостережливість; виховувати інтерес до природи та світу мистецтва.

Вік. 4-5 років.

Обладнання: буряк, морквину, заварена кава, склянка з водою, аркуш паперу.

Хід досліду:

1 етап. Діти, а як ви вважаєте, з чого виготовляють фарбу, і чи можливо щось намалювати, коли наші фарби вже закінчилися? А давайте ми спробуємо перевірити це?

2 етап. А щоб розпочати наш дослід нам потрібно пригадати техніку безпеки та одягти спецодяг та рукавички аби не забруднитися. Нам потрібно взяти аркуш паперу, столовий буряк, морквину, заварену каву та склянки з водою.

3 етап. Ну, що ж давайте починати! Нам потрібно взяти буряк та моркву та дістати з них сік, потім спробувати капнути краплю соку у воду і ми побачимо, що вода зафарбувалася у відповідний колір. Спробуємо щось намалювати цими фарбами, молодці, так красиво виглядає.

4 етап. Отже, за допомогою нашого досліду ми змогли довести, що фарби можна не тільки придбати в магазині, а й зробити своїми руками з фруктів та овочів, чи з кави. І цей варіант є економнішим для батьків та цікавішим для дітей. Адже, коли щось виготовлене власноруч з ним набагато цікавіше працювати та створювати шедеври!

Додаток Л

**Заняття для дітей старшого дошкільного віку з використанням
дитячого експериментування на тему: «Чудодійні вітаміни»**

(на чотириструктурному підході)

(автор моделі – проф. Катерина Крутій)

Мета: закріпити знання дітей, про структуру клітин овочів і користь, яку овочі приносять нашому організму, про умови, необхідні для росту рослин; розширювати уявлення дітей про мікроскоп; розвивати мовлення, увагу, спостережливість; виховувати бажання досягати результату, брати участь у спільній справі.

Матеріали: кошик з овочами, картопля на кожну дитину, ящик для посадки картоплі з землею, коробочки з землею на кожну дитину, лійка з водою для кожної дитини, клейонка, вологі серветки, мікроскоп.

Хід заняття

1. Етап спілкування. Мотивація. Презентація теми заняття.

Вихователь. Діти, сьогодні прийшовши на роботу, я побачили, що наш друг кролик Фані засумував. Коли я запропонувала йому погратися, то він не захотів навіть виходити з клітки. Як ви думаєте, що могло трапитися з Фані *(відповіді дітей)?*

Вихователь. Так, дійсно йому не вистачає енергії та вітамінів. Тому їх потрібно енергетичний запас вітамінів потрібно поновити. І сьогодні ми з вами дізнаємось як це можна зробити.

2. Етап пізнавальної діяльності. Надбання необхідної інформації.

(Вихователь вносить кошик з овочами).

Вихователь. Діти, відгадайте загадку

Сидить дівчинка на грядці,

Багато зеленого одягу має,

І відразу його все вдягає.

Вихователь. Молодці, так це капуста *(показ капусти).*

Вихователь. Великою повагою користувалася вона в Стародавньому Римі, звідки, очевидно, і поширилася по всьому світу. Капуста містить багато вітамінів, особливо вітамінів групи «В», що позитивно впливає на наш організм. Пропоную вам стати маленькими комахами і поглянути всередину овочу, де ви зможете побачити структуру клітини капусти. Для цього нам допоможе чарівний прилад – мікроскоп. Тому приготувалися до перетворення: фекс-трекс-пекс, перетворіться діти в комах (на столах стоять мікроскопи та листки капусти, діти розглядають його).

Вихователь. Фекс-трекс-пекс, перетворіться комахи в дітей. Хто хоче поділитися своїми враженнями? Якого кольору клітина капусти? Якої форми клітини? (*Відповіді дітей*).

Вихователь. Молодці! Відгадайте загадку

Червона, а не калина.

Довга, а не гілка.

Солодка, а не вата.

Вихователь. Молодці, це морква (показ свіжої моркви). Завезли до нас даний овоч з Греції. Морква містить вітамін «А», який покращує наш зір і допомагає нам рости. Пропоную вам знову стати маленькими комахами та заглянути всередину овочу, де подивимося структуру клітини моркви. Приготувалися до перетворення: фекс-трекс-пекс, перетворіться діти в комах (*на столах стоять мікроскопи та розрізана морква, діти розглядають її*).

Вихователь. Фекс-трекс-пекс, перетворіться комахи в дітей. Хто хоче поділитися своїми враженнями? Якого кольору клітина моркви? Якої форми клітини? Чим відрізняється клітина моркви від клітин капусти?

Вихователь. А послухайте загадку, ще одну і дізнайтеся про, який овоч йде мова.

Навесні кладемо в ямку,

Восени збираємо.

У супи, борщі, солянку

Цілу зиму маємо...

Вихователь (демонстрація овочу). Завезена до нас картопля з Америки. Картопля має репутацію «другого хліба», головний постачальник вуглеводів. Вуглеводи допомагають організму краще засвоювати жири. Пропоную вам знову стати маленькими комахами та заглянути всередину овочу, де побачимо структуру клітини картоплі. Для цього допоможе чарівний прилад – мікроскоп. Приготувалися до перетворення: фекс-трекс-пекс, перетворіться діти в комах (на столах стоять мікроскопи та розрізана картопля, діти розглядають її).

Вихователь. Фекс-трекс-пекс, перетворіться комахи в дітей. Сьогодні ви спостерігали зсередини структуру клітин овочів, хто хоче розповісти і поділитися своїми враженнями? Чим відрізняються клітини капусти від клітини картоплі? Клітини моркви від клітини картоплі? А чи є у них щось спільного у клітини картоплі з іншими клітинами овочів? *(Відповіді дітей)*

Вихователь. А в яких стравах, які ви знаєте, є картопля? *(Відповіді дітей)*

Вихователь. Які ви молодці, як багато знаєте страв, де є картопля. А як ви думаєте, де росте картопля? *(Відповіді дітей)*

3. Етап перетворювальної діяльності. Інтерактивна вправа — центральна частина заняття.

Вихователь. Давайте ми спробуємо посадити картоплю.

Показ картоплі для посадки (відео).

Вихователь. Скажіть чи схожа ця картопля, на ту яку ми їмо? *(відповіді дітей).*

Вихователь. Давайте відпочинимо.

Фізкультхвилинка

Раз, два, три, чотири, (Ходьба на місці).

Діти овочі всі вчили.

(піднімаємо вгору руку, праву, ліву та опускаємо по черзі).

На городі працювали, (нахили тулуба вперед)

Ріпку, моркву виривали (імітації даних рухів).

*Гарний урожай зібрали (плескаємо в долоні),
Всі раділи, танцювали (стрибки на місці).*

Вихователь. (експериментальна діяльність) Діти, сьогодні ми з вами, посадимо картоплю (вихователь на стіл ставить ящик із землею, лійку з водою, картоплю і серветки, діти стоять навколо).

Вихователь. А що потрібно для росту картоплі? (Відповіді дітей)

Вихователь. Правильно, земля, вода і сонце. (Вихователь показує дітям, як треба садити картоплю).

Вихователь. Перед нашою роботою, пригадаймо правила під час проведення дослідів та експериментів.

Вчитель. Тепер спробуємо вам посадити самостійно картоплю. Пропоную кожному підійти до своєї коробочки із землею, взяти по картоплині, викопати глибоку ямку за допомогою лопатки й покласти свою картоплину. Після того як ви це зробите, накрийте картоплину землею і полийте водою з лійки. (Діти виконують роботу. Коли всі виконають завдання, вихователь пропонує взяти коробочку і поставити на місце, куди падають сонячні промені).

4. Етап оцінно-контрольної діяльності.

Вихователь. Молодці, всі впоралися з нелегкою роботою. Скажіть чого ви навчилися на занятті? (Відповіді дітей)

Вихователь. Яке завдання виявилось найцікавішим для вас. (Відповіді дітей)

Вихователь. Які відкриття зробили для себе? (Відповіді дітей)

Вихователь. Порівняй свою роботу зі зразком. Що ти можеш сказати про якість роботи? (Відповіді дітей)

Вихователь. Що тобі не вдалося на занятті? (Відповіді дітей)

Вихователь. Тепер ви знаєте про вітаміни, що містяться в овочах, чим вони відрізняються, якого кольору. Далі ми будемо замальовувати, спостерігати зростання картоплі та фіксувати наші. У нас буде рости своя картопля, посаджена вами.

Додаток М

Розвиток дитячого експериментування в дошкільній педагогіці

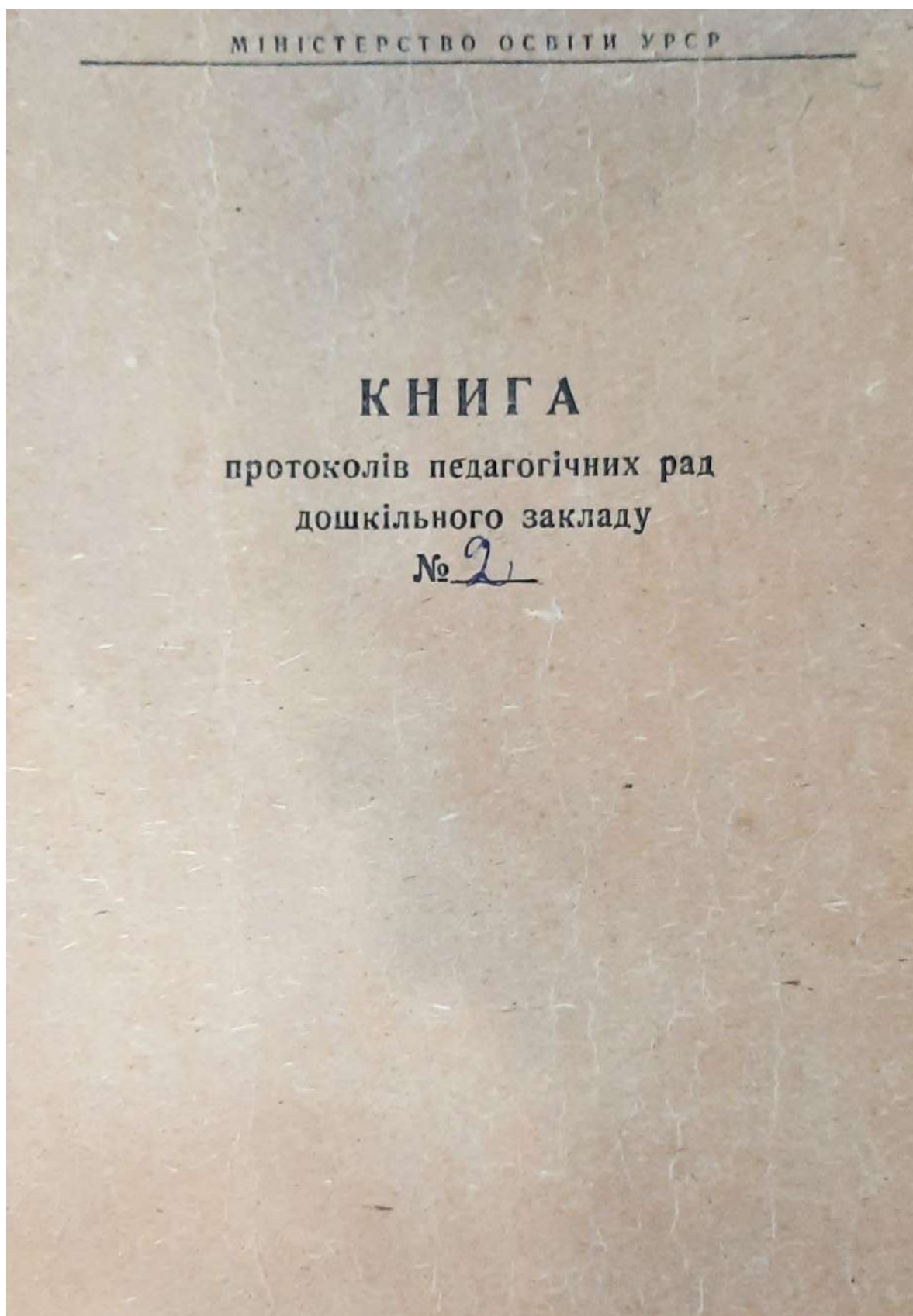
України середина ХХ- початку ХХІ століття

<i>Історичний період</i>	<i>Концептуальні основи</i>	<i>Форми дитячого експериментування</i>	<i>Зміст дитячого експериментування</i>	<i>Підготовка педагогів до організації та впровадження дитячого експериментування</i>
(1947-1990 рр.) – відбудова дошкільного виховання, поява дефініції «дитяче експериментування»	Зародження ідеї використання дитячого експериментування для загального розвитку особистості дитини, початок наукового осмислення аналізованого феномену (1 етап); Активне вживання терміну «дослідницько-експериментальна діяльність дошкільників» у науково-педагогічній періодиці (2,3 етап), розробка вітчизняними науковцями теоретико-методичних основ проведення занять з використанням дослідів і експериментів (3 етап)	Відсутність спеціальних форм роботи з організації дослідно-експериментальної діяльності дошкільників на першому етапі поступово заповнюється окремими авторськими розробками навчальних занять з використанням елементів ДЕ на другому етапі та формуванням загальних рекомендацій до вибору форм реалізації дослідно-експериментальної діяльності для кожної вікової групи дошкільників на третьому етапі	Випадковий вибір змісту дослідно-експериментальної діяльності вихователем (1 етап) поступово замінюється чітко визначеними програмами відбором матеріалу для дослідно-експериментальної діяльності (2 і 3 етап)	На початку виокремленого періоду цілеспрямованої і системної підготовки вихователів до організації ДЕ не здійснювалось (1 етап). На другому і третьому етапі починає формуватися посилена увага до професіоналізму вихователів, які мають виступати організаторами й керівниками пізнавальної діяльності дітей, що реалізується у формі дослідів, експериментів, спостережень

II період (1991-2000 рр.) – перебудова, розвиток дошкільного виховання та експериментальної діяльності дітей дошкільного віку, програмотворення	Активізація наукових досліджень проблеми взаємозв'язку дитячого експериментування з розвитком мислення дошкільників, формуванням інтелектуальних умінь і навиків, соціальної адаптованості	Вибір інтерактивних форм проведення занять з використанням ДЕ, спрямованих на формування активної позиції в соціумі та довкіллі, позитивного самовідчуття, ініціативності й допитливості	Інтеграція дослідницько-експериментальної діяльності з іншими видами навчальної активності – дітей, поява авторських підходів, методик і моделей організації дитячого експериментування, що призводять до збагачення методики проведення занять, структурують етапи виконання різного роду експериментів і дослідів, дозволяють інтегрувати в експериментування інші види діяльності – образотворчої, мовленнєвої, конструкторської	Роль вихователя в організації дитячого експериментування зазнає змін: від керівника і єдиного джерела вимог і оцінювання успіхів дітей до наставника та порадики дошкільників у їхніх пошуках нового знання про довкілля; розробляються спеціальні програми для підвищення кваліфікації педагогів в аспекті спрямованості на організацію дитячого експериментування
--	---	---	--	--

III період (2001-2022 рр). – демократизація дошкільної освіти та стрімке впровадження експериментування в освітню	Наукова класифікація видів дитячого експериментування і типологізації занять, у ході яких застосовуються спостереження, дослідні експерименти (1,2 етап); запровадження компетентнісного підходу в освіту і виокремлення в БКДО (2012) дослідницької компетентності дитини дошкільного віку; концептуалізація ідеї необхідності дослідницько-експериментальної діяльності для всебічного розвитку особистості (3 етап), розробка системи принципів, закономірностей і тенденцій дитячого експериментування; поява авторської технології розвитку інтенсивного мислення дитини дошкільного віку, заснованої на ідеях експериментування (STREAM-освіта).	Використання ДЕ в дидактичних іграх, екскурсіях, навчальних заняттях, спрямованих на формування компетентності дитини, визначення шляхів засвоєння дитиною практичного досвіду та визнання дитини як суб'єкта власної активності і життєтворчості	Застосування соціального експериментування для реалізації завдань морально-етичного та громадянського виховання дітей; Індивідуалізація та диференціація змісту ДЕ відповідно до навичок, рівня пізнавального розвитку, здібностей та інтересів дітей	Розробка навчальних програм і створення методичних рекомендацій для підготовки вихователів ще на етапі навчання в ЗВО до організації дитячого експериментування.
--	---	--	--	---

**Історіографічні (архівні) джерела України
(скановані копії)**

Тривійська
наради завідуючих дитячих установах
Вінницької області, яка відбулася
8 червня 1967 року

Присутніх

Повістка денна.
Підготовка до святкування 50-річчя Великого
переможця (доповідач Троїнін Р. Х.)

Робота по новій програмі
(доповідач Гелденко П. Н.).

Підготовка до оздоровлення дітей
(доповідач тов. Шилова С. Т.).

На нараді завідуючих дитячих установах були присутні:
інспектори дитячих установ обласно,
міськдержспілки Інспекторського управління
інспектори райвно, Зорьківська
і заступник завобласно тов. Шверг

По першому питанню висловився
тов. Герасименко м. Козатина, др. н.с. Вона
сказала, що всі под. колективи др. м. Козатин
готуються до святкування 50-річчя
Великого переможця. Всі соціальні зобов'язання,
які ми взяли на себе виконати.
Працюватимемо над ідеєю "моральне вихо-
вання в др. Посадити і виростити
красиву гвоздику, подарувати уривки
кам'яної аркади для всієї Вітчизни-
ної, виготовити альбоми з дитячими
фотографіями дітей з соціалістичного
дійсності нашого району. Закінчити ново-
будову дитячої і закінчити будівництво
дитячої залізної дороги. Подарувати уривки

Ми, Вас, всі просимо,
ласкаво просимо!

Шевчук А. О. - заступник зав. Обл. у
Тисмениччині потрідно так роботу,
яка веде до розв'язку дітей.
А також завідуючі повеселіть
їм роботу так, щоб в школі
дійшли усіляк все поселення ді
фізично, розумово розв'язують
в соціалістично добре опануванні
грами і класу.

Заказ, - ми сіяємо мінімальні
про те, що дітям усіляк
вони охочіше не тільки
дітей, яких бачили працюють,
взагалі всіх дітей охочіше
посіяти - дітям дітям
доки вивести усіляк.

Нам педагогічні курси бага
пораховати. За рік вони і ви
і проходить однокласову практику
в Вінницьких дитячих садках.

Просьба всіх завідуючих приї
їх гарно на місцях, цих сі
Надати певну допомогу, утримати
в цих селах. Практику, в білорусь
студентів педагогічних курсів закінчили

Секретар Лид -

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	5	М ДН
	51	Оп №
	Р4897	Ф №

Вінницький обласний відділ на-
родної освіти

15

Дошкільний
відділ

Горьохолм
наряд працівників дошкільних
учителів

12 вересня 1972р.
10 березня 1983р.

Ф №	Р4897
Оп №	15
Спр №	5

На 93 аркушах
зберігати постійно

Тройокол №
активу дошкільних працівників
обласної та м. Вінницької.

від 2 жовтня 1973р.
 Тривсучасних - 495 год.

Порядок денний:

1. Завдання дошкільних працівників
 обласної в новому навчальному році
 по давшому здійсненню накреслен
 хтів зїзду КНДР.
 (доповідач Писіоловський М. К.)
2. Розумове виховання дітей дошкільн
 го віку - складова частинка ко-
 муністичного виховання.
 (доповідач Губенко П. К.)

Вісхали І - засідунника завід. обласно
тов. Писіоловського М. К., який дійсно
 по розповів, про ті грандіозні завдан
 ня, які стоїть перед дошкільними праців
 никами в новому навчальному 1973-1974
 обласній, про зростання мережі де-
 тських закладів обласній та м. Вінниць
 силами колективів, підприємств і відомств
 у Вінниці. Глибоко проаналізувавши
 стан навчально-виховної роботи дїт
 цих установах обласній та м. Вінницької,
 нехайки. (доповідь додатісся).

По другому питанню слухами
 зав. кабінетом дошкільного виховання
 Губ. Губенко П. К. - яка дійсно
 повіла про роль розумового вихова
 формуванні певних якостей особистості
 дїтинами. Всі дошкільні працівники
 били глибоко працювали над пров
 ан розумового виховання, що дїти
 у дїтячому садку повинні навчит
 аналізувати, узагальнювати, порівнювати

логічно мислення. З цією метою в дзгана-
дах повинно здійснювати розумове виховання
на першому плані роботи, тобто про-
ходимої через кожен психічний через всю
навчально-виховну роботу. Аналізуючи
календарні плани вихованців, можна
зробити висновок; вихованці мають
творити в підборці матеріалу, матеріал
слід давати в певній системі, щоб
на кожному занятті був розвиток
розумового мислення, певний рівень
здійсненні дійсності підвищується, коли
будуть поставлені логічні, конкретні
питання дійсності.

Висвітлює - завдячуючи сарком НЗТ м. Вінниці
тов. Старишук О. Г., яка розповіла
про роботу педагогічної: що головна
увага була зосереджена на вдосконален-
ня педагогічного процесу, підвищенні якості
роботи кожного вихованця. Кращий передо-
в досвід того ж іншого колективу завжди
був наданням всіх колективів міста. Цьому
сприяли постійно-діючий семінар для заві-
дувачів, методоб'єднання для вихованців ви-
шкільних груп, школи передового досвіду і
накінці спільні інтереси об'єднання
на постійно організації дошкільних пра-
цівників. Все це сприяло обміну досві-
дом роботи, активізації творчих почи-
нків і шляхів удосконалення навчально-во-
ховного процесу відповідно до сучасного
вимог, збагачення форми та методів
в виховній роботі з дітьми.

Велику допомогу в питанні
підвищення кваліфікації та вдоско-
налення педагогічної майстерності
надавав обласний відділ народної
освіти та інженерної вдосконалення
кваліфікації учителів.

Необхідно відзначити, що літні курси завідувачих, вихователів, методиків з відривом від виробництва глибокого продумані. Робота була змістовною, вдало спланованою і організованою. Тривалого місяця ми мали цікаві, кваліфіковані лекції розділів "Троїзми виховання в дитинстві". Разом з іншими ми здійснювали ряд наших практичних робіт. Це була нас велика теоретична і методична допомога, яка, безперечно, позначилась наслідках нашої роботи.

тов. Сидорошук О. Г. відзначила і те, що режім шкіл на нові навчальні плани програми, вимагають інтенсивного розвитку майбутніх першокласників, а значить, що дійсні заклади повинні всебічно розвивати дітей, виховувати такі моральні риси, як: ввічливість, товариськість, стриманість, посидючість. Ми уважно прислухались до порад вчителів і враховуємо все, що сприяє наслідком в роботі дитсадка і шкіл.

2. Відвідувала - інспектор Бершадського р-ту тов. Кононенко, яка розповіла про звіт і структуру дошкільного суспільного виховання в р-ні, про збільшення мережі дитячих садків Бершадського р-ну. Тов. Кононенко відмітила, що дошкільні заклади створюють всі умови для повноцінного розвитку дітей. Розповіла також про ту багатогранну роботу, яку ведуть в підвищенні ідейно-політичного рівня працівників. Дошкільні працівники, які прибули з Києвської підготовки, займають почесне місце, як ді спеціалісти, займаються у нас практичною

не тікають, мабуть тому, що ми їх красиво приймали в свій дружній колектив.

3. Завідуюча дитячо-садком № 1 м. Могилів-Подільськ тов. Жуєвська розповіла про те, що народно-господарський план виконано по р-ну. Прийняття дитячих закладів оздоблюються і відремонтовуються, естетично оформляються. Велику допомогу в цьому надає міський відділ народної освіти, нарізний і профорозні організації. Нова програма це великий вклад в справу дошкільного виховання, яка спрямована на всебічний розвиток дітей.

4. Завідуюча Троянзавської дитячої тов. Жордана проінформувала актив дошкільних працівників про виступ заголовника по дошкільному вихованню тов. Курбайової, яка розповіла про те, що в дитячих садах повинна бути радість дітям, її повинні співоривати дошкільні працівники. В 1974 році буде випущено ряд методичної літ-ри для дошкільників головною редакцією "Зростаєння".

Зам. дошкільного виховання АТН-Маркова Т.О. На Україні досвід є сарний про роботу по підготовці дітей до школи, слід ще звернутися особливу увагу на розвиток кр-тури мови. Вивчати рівень вихованості дітей, вчимої грайливе колективно, більше самостійності дітям, розвивати міцні здібності дитини.

5. Завідуюча д/с № 1 м. Тайсина тов. Жукова - розповіла про завдання, над якими працює колектив - моральне виховання. Діти підготовчої групи уміють робити висновки певні. Тов. Жукова висвітлює спільну роботу д/с і школи, яка проводиться протягом року.

6. Грезвудок - завідувача радгоспної
гої устаткованні - поділилась досвідом
 ти, яку здійснює колектив, про спільну
 роботу двійної устаткованні і школи, про
 те, як педагогічний колектив проводить
 педагогізацію вайсків. Велику допомогу
 підготовці дітей до школи надано
 директором лісгоспу В.В. Край та
 кої зарузданської сім'ї Радгоспу депутатів
 трудящих.
7. Мірошнік Р.Х. - інспектор обласного
 - розповіла про зміст і роботу реєстраційної
 канської наради.
 Про завдання дошкільних працівників
 в 5-му році 9-тої п'ятирічки.
 Слід звернути увагу на виконання нарядів
 господарського плану, збільшити кількість
 дошкільних закладів області, м. Вінниця.
 Про роботу з кадрами, якісний склад кадрів
 у Бершадському р-ні кадри не відповідають
 їх радо зусерідають, а в інших р-нах бу-
 винадки, що кадри лінійються, виїжджають
 Мі кадри в яких нема відповідної вимоги
 потрібно направляти на навчання в ви-
 щі навчальні заклади.
- Був кінцевий докір дошкільним працівникам
 про підписку на журнали "Дошкільне
 виховання" і "Дошкільне виховання". Звер-
 туватись на місцях також на під-
 писку на журнали "Дошкільне виховання" і "Дошкільне
 виховання".
- Смеркалось робота з дітьми раннього
 Ми повинні звернути особливу увагу на
 роботу з дітьми раннього віку. Народні
 господарський план не виконували через відсутність
 в більшості дітей ясельного віку. Вислун роз-
 кандидати педагогічних наук був спрямований
 те, щоб більше звертати уваги на спільну
 роботу з дитиною, на розвиток мови дітей

завідувачі, методистів повинні звернути особливу увагу на розвиток мови в ранньому віці. Педагогічні колективи повинні проводити педагогічну, медичну пропаганду серед зайнятих особливо про вред алкоголю і т.д. Ні в якому разі дітям раннього віку не дозволяється класичні сніданки на розкладушк. Звернути увагу на ретельне виконання ревізійного дня в дитячих закладах.

Голова *Григор*

Секретар *Марчук*

Протокол №1

наради методично-методистів

Порядок денний:

7 квітня 1984 р.

1. Підсумки I-го етапу огляду Всеукраїнського огляду капо-нів, радгоспів на краєву організацію роботи дитячих закладів на селі.

(зуповідає *Курман Т.О.*)

2. Методична робота з педагогічними кадрами

(зуповідає *Тесля Вал.І.*)

3. Складання статзвітів за кв №5-к, 78 (зупов. *Торонін Р.К.*)

Курман Т.О. - член секретар обласного.

Резюме про Всеукраїнський огляд на краєву організацію дитячого виховання на селі, його вплив на краєву організацію дитячого виховання. Виховання дітей в сімейних дошкільних закладах. Зупинився на питаннях, зокрема, на питаннях районів по цій темі. Це все зроблено в Хмельницькому, Хмельницькому районі, тобто нічого не зроблено в справі збільшення числа постійно діючих дошкільних закладів. У зв'язку з цим.

8481
1
8481
Государственное архивное учреждение
8481

Відділ народної освіти Тернопільського
обласного краю.

ДЕЛО

Відділ шкіл і дошкільних установ.
№ _____

Інструкції
про стан навчально-ви-
ховної роботи в дошкіль-
них закладах області
за 1980-1981 навчальний рік.

Начато _____ 19 ____ г.
Окончено _____ 19 ____ г.

На 93 аркушах.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ АРХИВНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ

р-18

1898

Інформація

про стан навчально-виховної
роботи в дошкільних закладах
Міністерства освіти Терне-
пільського району за
I квартал 1980-81 н.р.

Виконуючи рішення XXV з'їзду
КПРС і лізучи назустріч XXVI
з'їздові КПРС прагнуть дошкіль-
них закладів підвищити вимо-
гу увагу до виховання дітей
і метадів навчально-виховної
роботи.

В усіх дошкільних установах
робота проводиться відповідно
до вимог програми.

Терев за все покращився до-
ходом за виховання здорових
дітей, які в змозі опанувати
належну шкільну програму.

В усіх дошкільних закладах
Міністерства освіти створені
відповідні умови для фізичного
виховання дітей, організовано
комплексне харчування, вино-
рисновується повітряні ванни

-2-

2

для загальноувільнення гірської педаго-
гіки новосильців, місцеві сільські господар-
ства у великій мірі убагачили пред-
ставлення кооператива за сільською
здоровою гірською, порежкою при його
введенні, а також садибного-
освітньої роботи серед багатьох
Наші заняття з фізичної криво-
туди гірської у великій мірі
введення в новий об'єкт руково-
дства і вільності. В цьому році
починаємо об'єднуватися на майбут-
нє в гірський заклад "Ве-
село" гірською садибою, де
починаємо переобладнувати інвентар
для фізичних занять в сади-
бу "Барвінок". Починаємо об'єднувати
гірською садибою майбутнє в
гірський садибу "Романти-
чний" і "Сонет", починаємо майбут-
нє в "Романти-"

Велика увага в даній справі
закладах представлення трудово-
го виховання гірської. В цьому
році об'єднуємо початок роботи
в садибу "Сонет" і "Романти-
чний" трудовий інвентар
в гірською садибу.
Особливо заслуговує уваги учас-
ники інвентару для роботи

-3-

на дітях, які виступають і³
туди.

Починаючи потім працювати робота
по організації праці дітей на
майстернях, в природі. Особливо
великий інтерес до природи ве-
ликий робота в дитячому
освітньому дні аспіранту, Соціалі-
стичної організації нових куняків
праці, які виступають привично
вранці і знову в групо-
вих кімнатах. Ті ж діти з
якщо домагаються камаріон,
пачок, комарів та рибон
в акваріумах. Ті ж діти
комуністично виховувалися вдов
до природи і праці.

В дитячих закладах орга-
нізовуються різні форми органі-
зації трудової діяльності в
праці іноді в дитячій групі вдов-
ся трудові навчання і вміня, по-
зиційні риси характеру, дружній
взаємності. Знайомство дитячів
клуб з працею людей різних
професій. Виховання звертати
увагу на суспільне значення
і колективний характер праці.
Три вивчення багатьох педагогічних
показників новими дітьми

-4-

працювання з дітьми зусилля у
нашій трудовій вихованні.
Дітей залучаємо до цієї роботи.

Велика увага в усіх закладах
наш закладів проявляється
моральному вихованню. Педа-
гогічний колектив згідно своїх
всесторонній загальної розвинутої
дітей, основною якого є виховання
у дітей любові і поваги до В.І. Лені-
на, до своєї Батьківщини.

В усіх родинах наші педагогічні
працівники порекомендували поема-
новою 12 КТРС «Про довбле
вдосконалення ідеологічної, по-
літико-виховної роботи з дітьми
та Про НО-у рідного з дня наро-
дження В.І. Леніна».

В дитячих садах району
велика увага проявляється патри-
стичному вихованню дітей. Вихо-
ванню широко використовують
навколишнього світу, рідну
мову, музику, народно-при-
родне мистецтво, художню
інтеракцію, залучаючи дітей
з рідним містом, пенсіями і
дітями своєю волею.

Для формування дружних
колективів, хороших моральних
якостей в наших дітей працю-

5

ники зменшують умови використання різних ситуацій, що вивчаються в психіці і діяльності дитини, зокладають

Проте, іноді зустрічаються і невідомі в даний робочий. Окремі вихователі не направляють дитину і поглиблюють знання на чужому, невідомій ситуації, що означає, в результаті спостереження розв'язку міне. Мера вивчення уявлення дитини і їх вивчення.

Психічна увага в роботі дитини зокладає зворотню на розумовий розвиток дитини, на навчання дитини вчитися, на виховання в дитині інтересу до знань. Основною формою навчання є записи, на яких дитини знаходяться з навчальними діями. Велика увага в дитячих садках приділяється навчальній грі. В усіх дитячих садках встановлені спеціальні таблиці по навчальній грі, відзначаючи до "Азбуки", тому що книга неможливо для всіх дитини. Тут має навчальну грі велика

6.

увага приділялася зупиненому
аналізу снів. Окремі, в основному
мислові дії мають ще недо-
статки знавства.

Велика увага в усіх дитячих
садках приділялася вихованню
інтер'єрних діалогів у вигляді про-
севи і мислєвої праці. Біль-
шість дітей вміє вільно вво-
ловити звідки ліне певного і
не певного прикладу, міне являючи
праці, засвоєну, вами знавства не
практивні.

Під час роботи з різних розді-
лів програми в дитячих за-
кладах повинно увагу зверта-
тися на естетичне виховання.
Особливо це помітно в опортуні
железасадку "Сонет", який визна-
но перемістив у соціалістич-
ному значенні дитячих за-
кладів району по підготовці
до нового навчального року та
одним із країн в огляді по
окармі здоров'я та змислом
захворюваності дітей. Такий
проведена велика робота по офор-
мленню дитячих кунотів
на зразок Мандаринних дитя-
чих садків та взагалі по офор-
мленню групових кімнат.

становлено розайтовий та у
демонстраційний матеріал.

19-20 грудня в районі прове-
дено огляд приміщень всіх до-
мгосподарських закладів заводу, де
кілька заводського податку
кращий добір робочих товари-
ств і зможна краще орієнту-
вати свої надолі.

Перше місце безпосередньому
значенню. Вирішено допомогти
Сонечко, друге - Пугачевському
"допомогти", третє - "Російській"
Слід вжити сумітний робо-
ту заводського заводу догосподар-
ством, запасаючи товариств -

т.б. в заводської думкою Сонечко
Катюши Марії Косишчинським,
заводської Пугачевським допомогти
самою Трохановською Марією Ілліро-
вичем та допомогти Російській
Горен Тамарою Пугачевським

Пов. Трохановська Марія Ілліро-
вичем та її зв'язи з мефран-
Пугачевським кооперативом
заводом, пов. Горен Т.П. з Баранов-
ським заводом, а Катюша М.К.
навіщо одержати садовий за-
допомогою бамбук.

Інспектор-методист Ішук

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
Хмельницької області

Департамент освіти і науки
Хмельницької обласної державної
адміністрації

Фонд № 908
Опис № 5
справ постійного зберігання

2007 - 2016 рр.

з № 1 - № 50

Додаток П

Довідки про впровадження результатів дисертаційної роботи (скановані копії)

Міністерство освіти і науки України

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс (0342) 53-15-74
 імейл office@pnu.edu.ua, сайт https://pnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125266

08.06.2022 № 01-23/86

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження, виконаного на кафедрі педагогіки і професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
 Карук Інною Василівною
 «Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття)»
 на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
 зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Результати дисертаційного дослідження Карук Інни Василівни на тему «Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття)» набули практичної реалізації у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника впродовж 2021-2022 рр. Основна робота зосереджувалася на вивченні умов, які впливали на розвиток експериментування як виду діяльності дітей.

Положення, результати та висновки, зроблені дисертанткою, можна використовувати для вивчення теорії та практики реформування дошкільної освіти в Україні, а також при викладанні спецкурсів з історії педагогіки, педагогіки раннього і дошкільного віку та ін.

Матеріали дисертаційного дослідження Карук Інни Василівни позитивно оцінені викладачами педагогічного факультету.

Результати апробації дисертації Карук І.В. «Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття)» обговорено та затверджено на засіданні кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика (протокол № 18 від 27.05.22р.).

Завідувач кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту
імені Богдана Ступарика

Льобов ПРОКОПІВ

Проректорка з наукової роботи

Валентина ЯКУБІВ

**ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
Комунальний заклад вищої освіти
«Барський гуманітарно-педагогічний коледж
імені Михайла Грушевського»**

23000, Вінницька обл., м. Бар, майдан Михайла Грушевського, 1, ідент. код 02904160, код 04341, факс 2-12-70, тел. 2-44-31, 2-12-70
E-mail bar_bpu 01@ ukr. net

08.06.2022 р. № 01-09/160
на № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження, виконаного на кафедрі
педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького
державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

**«ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ ЯК ВИД ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ
У ДОШКІЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ УКРАЇНИ
(СЕРЕДИНА XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)»
КАРУК ІВНИ ВАСИЛІВНИ
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки**

Упродовж 2019-2022 рр. у Комунальному закладі вищої освіти «Барський гуманітарно-педагогічний коледж імені Михайла Грушевського» здійснювалося впровадження основних результатів дисертаційного дослідження І. В. Карук «Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття)».

Науковий доробок І. В. Карук сприяє розширенню та поглибленню змісту навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Дошкільна педагогіка», адже наукове вирішення сучасних освітніх проблем неможливе без знання ретроспективи теорії та практики вітчизняної дошкільної освіти. Позитивні відгуки студентів і викладачів отримали запропоновані в практикумі завдання.

Упроваджені результати науково-дослідної роботи І. В. Карук дістали схвалення викладачів гуманітарно-педагогічного коледжу імені Михайла Грушевського й надалі будуть використовуватися в практиці підготовки майбутніх вихователів дітей раннього та дошкільного віку.

Директор, к. пед. н.

Петро САВЧУК

Міністерство освіти і науки України

Ministry of Education and Science of Ukraine

**ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

**OLEKSANDR DOVZHENKO
HLUKHIV NATIONAL
PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів,
Сумська обл., 41400,
тел.: (05444) 2-34-27, факс: (05444) 2-34-74
e-mail: gnpuoffice@gmail.com
код ЄДРПОУ 02125527

24, Kyievo-Moskovska st., Hlukhiv, Sumy
region, Ukraine, 41400
tel. +38 (05444) 2-34-27, fax +38 (05444) 2-34-74
e-mail: gnpuoffice@gmail.com
USREOU code 02125527

від 07.06. 2022 р. № 685

На № _____ від _____ 20__ р.

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження, виконаного на кафедрі педагогіки і професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

КАРУК ІННОЮ ВАСИЛІВНОЮ з теми:

**«ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ ЯК ВИД ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ У
ДОШКІЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ УКРАЇНИ
(СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)»**

**на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки**

Матеріали дисертаційного дослідження І. В. Карук «Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина ХХ – початок ХХІ століття)» упроваджувалися в освітній процес Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, факультету дошкільної освіти впродовж 2021 – 2022 рр. У цей час матеріали практикуму «Дитяче експериментування в закладах дошкільної освіти» використовувалися в процесі викладання дисциплін «Педагогіка (історія дошкільної педагогіки)», «Методика формування природничо-екологічної компетентності в дошкільників» (ОС «Бакалавр»), «Сучасні технології формування екологічної культури в дітей дошкільного віку» (ОС «Магістр»).

Наукове дослідження І.В. Карук ґрунтується на системному аналізі становлення та розвитку дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти України в новітній період її функціонування – із кінця ХХ до початку ХХІ ст. Актуальним у науковому дослідженні є вивчення досвіду педагогічних колективів закладів дошкільної освіти щодо впровадження технологій організації експериментування.

Упровадження розробок і рекомендацій І.В. Карук сприяло розширенню та поглибленню знань майбутніх вихователів про особливості організації експериментування як виду діяльності дітей.

Теоретичні й практичні аспекти досліджуваної проблеми висвітлено в публікаціях і доповідях на наукових конференціях, методичних семінарах, що проводилися в Глухівському НПУ ім. О. Довженка.

Апробація результатів дослідження підтверджує їх теоретичну та практичну спрямованість, доводить доцільність подальшого їх упровадження в освітній процес з метою підвищення ефективності підготовки здобувачів освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта.

Упроваджені результати науково-дослідної роботи І.В. Карук дістали схвалення викладачів факультету дошкільної освіти Глухівського НПУ ім. О. Довженка й надалі будуть використовуватися в практиці підготовки майбутніх вихователів дітей дошкільного віку, про що зазначено на засіданні кафедри дошкільної педагогіки і психології (протокол № 11 від 30 травня 2022 р.).

Ректор
доктор історичних наук, професор

Олександр КУРОК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
вул. Проскурівського підпілля, 139, м. Хмельницький, 29013,
тел./факс: (0382) 72-09-23, 65-65-52, тел.: 79-53-55, 79-59-45
E-mail: kgpa@ukr.net Код ЄДРПОУ 02138872

07.06.2022р. № 209
На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження, виконаного на кафедрі педагогіки і професійної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського **Карук Іриною Василівною «Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX -початок XXI століття)»** на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Матеріали дисертаційного дослідження І.В.Карук «Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття)» впроваджувалися в освітній процес Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії впродовж 2021-2022 рр.

Викладачами кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик активно впроваджувалось дитяче експериментування як вид діяльності дошкільників під час вивчення педагогічних дисциплін і методик викладання предметів дошкільної освіти.

У процесі впровадження були використанні підготовленні дисертанткою практикуми, публікації у виданнях, затверджених ВАК України. Результатом такої роботи стало поглиблення теоретичної підготовки студентів до організації дитячого експериментування, сформованість у них необхідних практичних умінь і навичок організації дитячого експериментування у різноманітних варіантах освітнього процесу.

У дисертаційній роботі автором здійснено комплексний аналіз процесу становлення та розвитку експериментування як виду діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття); визначено провідні тенденції та особливості організації дитячого експериментування; визначено шляхи творчого використання історичного досвіду в сучасних українських реаліях.

Апробація результатів дисертаційного дослідження І.В.Карук свідчить про його належний теоретико-методологічний рівень і доцільність подальшого впровадження у практику ЗВО України.

Довідку про впровадження результатів дисертації І.В.Карук обговорено на засіданні кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (протокол №10 від 16 травня 2022 р.).

Завідувач кафедри дошкільної педагогіки,
психології та фахових методик
доктор педагогічних наук, професор

Лариса ЗДАНЕВИЧ

Проректор з наукової роботи,
доктор педагогічних наук, професор

Олександр ГАЛУС

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження, виконаного на кафедрі педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

КАРУК ІННОЮ ВАСИЛІВНОЮ
«ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ ЯК ВИД ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ У
ДОШКІЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ УКРАЇНИ
(СЕРЕДИНА ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ)»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка
зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Результати дисертаційного дослідження Інни Василівни Карук з теми «Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина ХХ – початок ХХІ століття)» є актуальними в умовах активної трансформації та інтенсивного реформування дошкільної освіти. Тому впродовж 2021-2022 рр. у Переяслав-Хмельницькому державному педагогічному університеті ім. Г. С. Сковороди здійснювалося впровадження основних результатів дисертаційного дослідження І.В. Карук згідно із зазначеною темою наукового дослідження. Зокрема, наукові напрацювання аспірантки використовувались викладачами в процесі здійснення освітньої діяльності, впроваджувались елементи методичних розробок до вивчення навчальних дисциплін «Історія педагогіки», «Дошкільна педагогіка», «Теорія та методика ознайомлення дітей дошкільного віку з природознавства».

Теоретичну цінність наукового дослідження І.В. Карук являє собою системний аналіз становлення та розвитку дитячого експериментування в закладах дошкільної освіти України у новітній період її функціонування – з середини ХХ до початку ХХІ ст. Актуальним у науковому дослідженні є вивчення досвіду педагогічних колективів закладів дошкільної освіти щодо впровадження технологій організації експериментування як виду діяльності дітей.

Матеріали дисертаційного дослідження І.В. Карук є актуальними, мають вагомe теоретичне і практичне значення у процесі підготовки майбутніх вихователів.

Завідувач кафедри психології та педагогіки дошкільної освіти,
 доктор психологічних наук, професор
 Проректор з наукової та інноваційної діяльності,
 кандидат історичних наук, доцент

Калмикова Л.О

Дудар В.Л.

24.06.2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 імені Михайла Коцюбинського

вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21001, Україна, тел. (0432) 616-620, факс (0432) 612-812, E-mail: info@vspu.edu.ua код ЄДРПОУ 02125094

12.06.2022р. № 06/15

на № _____

Довідка

про впровадження результатів завершеного дисертаційного дослідження

Карук Інни Василівни на тему:

«Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці

України (середина XX – початок XXI століття)»

на здобуття наукового ступеня доктора філософії

в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка

зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки

Упродовж 2018-2022 н.р. в освітньому процесі Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського на кафедрі дошкільної та початкової освіти здійснювалося впровадження основних результатів дисертаційного дослідження Карук Інни Василівни, яке було спрямоване на вивчення суспільно-історичних та педагогічних передумов розвитку дитячого експериментування у системі дошкільної освіти України.

Результати дисертаційного дослідження Карук І.В. на тему «Експериментування як вид діяльності дітей у дошкільній педагогіці України (середина XX – початок XXI століття)» набули практичної реалізації в різних варіантах організації освітнього процесу, зокрема при проведенні практичних і лабораторних занять з дисциплін: «Соціоігровий практикум», «Основи природознавства з методикою», «Дитяче експериментування в закладах освіти» на заняттях гуртка «Елементарна хімія», що функціонує при кафедрі дошкільної освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського впродовж 2020-2022 н. р.

Результати дисертаційного дослідження розглянуто на засіданні кафедри дошкільної освіти (протокол №12 від 02.06.2022 р.).

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту дисертації.

Проректор з наукової роботи,
 доктор педагогічних наук, професор

Алла КОЛОМІЄЦЬ

Євген Громов (0432) 61-80-72

Список опублікованих праць за темою дисертації:

Наукові праці, що відображають основні наукові результати дисертації:

- Карук, І. В. (2022). Зміст організації дитячого експериментування впродовж 1950-1990 рр. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», Вип. 47. Том 1, с. 28-32. DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-1-4>
- Голюк, О. А., Карук, І. В., Колеснік, К. А., & Комарівська, Н. О. (2022). Експериментування як засіб пізнавального та мовленнєвого розвитку дітей під час застосування групових форм роботи. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*, 1 (28), с. 53-59. DOI [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-1\(28\)-53-59](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2020-1(28)-53-59) Режим доступу: https://pi.iod.gov.ua/images/pdf/2022_1/8.pdf
- Karuk, I., Kolesnik, K., Kryvosheya, T., Prysiazhniuk, L., Shykyrynska, O., Vyshkivska, V., & Komarivska, N. (2022). The development of cooperation skills of senior preschoolers in the experimentation process. *Society. Integration. Education*, 1, 404-414. DOI <https://doi.org/10.17770/sie2022vol1.6838>
- Karuk, I. (2022). Organization of children's experimentation in environmental education of preschoolers. *Sustainable Development: Modern Theories and Best Practices*, Tallinn: Teadmus OÜ, 150-152. Режим доступу: https://api.teadmus.org/storage/published_books/monthly_thesis_book_03-04_2022/book.pdf
- Крутий, К. Л., & Карук, І. В. (2021). Дитячі okazіоналізми як вид елементарного експериментування зі словом. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла*

Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія, 65, 35-40. DOI 10.31652/2415-7872-2020-65-35-39

Режим доступу: <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/issue/view/190/209>

Карук, І. В., & Колеснік К. А. (2021). Реалізація освітнього напрямку «Дитина у світі мистецтв» у процесі експериментування та групової діяльності дошкільників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя : КПУ, 74, 19-23. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.74-1.3>

Karuk, I., Kolesnik, K., Kryvosheya, T., Prysiazhniuk L., & Shykyrynska, O. (2021). Organization of group activities of older preschool children in the process of experimenting *Society. Integration. Education, II* Rezekne, 729-743. DOI <https://doi.org/10.17770/sie2021vol2.6247>.

Карук, І. В. (2021). *Дитяче експериментування у закладах дошкільної освіти: практикум*. Вінниця: ВДПУ. 68 с. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/9733>

Karuk, I. (2021). Game-experimentation as a means of improving the effectiveness of the educational process. *Sustainable Development: Modern Theories and Best Practices*. 34-36. Режим доступу: https://api.teadmus.org/storage/published_books/monthly_thesis_book_12_2_021/book.pdf

Карук, І. В. (2020). Гра-експериментування як засіб розвитку дослідницької активності дошкільників. *Інноваційна педагогіка*, 20, 142-146. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2020-20-2-30>

Карук, І. В. (2020). Дефінітивний аналіз та сутність поняття «експериментальна діяльність». *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : педагогіка і психологія*, 61, 30-35. DOI 10.31652/2415-7872-2020-61-30-35 Режим доступу: <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/issue/view/186/nzped-61-2020>

- Крутії, К.Л., Грицишина, Т. І., Голюк, О. А., Деснова, І. С., Зданевич, Л. І., Каплуновська, О. М., & Карук, І. В. (та ін.). (2019). *STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт: альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дітей передшкільного*. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД. Режим доступу: <https://lips.in.ua/product/stream-osvita-abo-stezhinki-u-vsesvit-alte-3/>
- Карук, І. В. (2020). Дитяче експериментування: організація дослідницької діяльності у початковій школі. *Учитель початкової школи*, 3-4, 17-19. Режим доступу: <https://upsh.com.ua/2020-3>
- Карук, І. В. (2019). Організація експериментально-дослідницької діяльності дітей у закладі дошкільної освіти. *Perspectives et mise en oeuvre de l'innovation dans le domaine scientifique*. Geneve, Suisse Plateforme scientifique europeenne, 117-120. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/9731>
- Карук, І. В. (2019). Особливості розвитку дослідницької активності у дітей дошкільного віку. *La science et la technologie a l'ere de la societe de l'information*. Bordeaux: ОР «Plateforme scientifique europeenne», 20-22. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/9732>
- Карук, І. В. (2019). Пізнавально-дослідницька діяльність з дітьми раннього дошкільного віку. *Молодий вчений*, 5.2 (69.2), 136-139. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/4400>
- Карук, І. В., Білик, Т. С., & Колеснік К. А. (2019). Дитяче експериментування як засіб розвитку пізнавальної активності старших дошкільників. *Актуальні проблеми сучасної науки та наукових досліджень*, 11 (14). Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 96-98. <https://vspu.edu.ua/science/art/a207.pdf>
- Крутії, К. Л., & Карук, І. В. (2018). Підготовка майбутніх вихователів до запровадження технології «Освітня подорож» як форми реалізація партнерської діяльності дитини і дорослого. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців:*

методологія, теорія, досвід, проблеми», 52. ВДПУ, Вінниця, 329-332.

Режим доступу: <https://ir.vtei.edu.ua/g.php?fname=26432.pdf>

Присяжнюк, Л. А., Стахова, І. А., & Карук, І. В. (2018). *Основи природознавства з методикою: практикум з навчальної дисципліни для студентів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності 012 Дошкільна освіта галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка. Вінниця: Планер. 142 с.*

Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/2380>

Karuk, I. V. (2018). Development of search and research activity of preschool children during the use of the technology «Educational trip». *Imperatives of civil society development in promoting national competitiveness, I. Batumi, Georgia: Publishing House «Kalmosani», 257-260.* Режим доступу: https://nier.ge/images/Proceedings_of_Conference_Volume_II_December_1314_2018_Batumi_Georgia.pdf

Імбер, В. І., Карук, І. В., & Колеснік, К. А. (2018). Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час застосування освітніх ситуацій у процесі групової діяльності з дітьми дошкільного віку. *International scientific conference «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities». Kaunas: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 138-140.* Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/3500>

Карук, І. В. (2018). Розвиток пізнавальних інтересів у дітей дошкільного віку в процесі експериментальної діяльності. *Молодий вчений, 5.2 (57.2), 89-92.* Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/3465>

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

Присяжнюк, Л. А., Колеснік, К. А., Карук, І. В., & Король А. В. (2022). Підготовка майбутніх педагогів до реалізації середовищного підходу до організації освітнього процесу в закладах дошкільної і початкової освіти в контексті впровадження європейського досвіду. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у*

підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць, 64. Вінниця: ТОВ «Друк плюс. 161-173. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2022-64-161-173>

Колеснік, К., Комарівська, Н., Карук, І., & Пахальчук, Н. (2022). Розвиток зв'язного мовлення старших дошкільників засобами театралізації. *Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти*, 17(2). Слов'янськ, 127-138. DOI: <https://doi.org/10.31865/2414-9292.17.2022.259997>

Карук, І. В., & Стахова І. А. (2020). Феєрична кулінарія. *Учитель початкової школи*, 5, 7-13. Режим доступу: <https://upsh.com.ua/2020-5>

Любчак Л. В., & Карук І. В. (2019). *Перші сходинки до педагогічної професії: практикум з навчальної дисципліни «Педагогіка загальна зі вступом до спеціальності» для студентів спеціальності 012 «Дошкільна освіта»*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД». 66 с. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/4618>

Карук, І. В. (2017). Наступність у використанні проблемного методу навчання як один із засобів активізації пізнавального інтересу дошкільників та молодших школярів. *Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології*. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 10-15. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/876>

Карук, І. В. (2017). Підготовка майбутніх вихователів до формування у дітей дошкільного віку комп'ютерної грамотності. *Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті сучасних освітніх парадигм*, 6. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 66-69. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/2412>

Карук, І. В. (2017). Траєкторія розвитку дітей з особливими потребами в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи*, 4, 117-119. Режим доступу: <https://dspace.vspu.edu.ua/handle/123456789/2788>